

A
A
0
0
0
1
6
7
7
8
2
2

UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY

PA2095
WH

Wedek, Harry Ezechiel.
"Third year Latin."

THE LIBRARY
OF
THE UNIVERSITY
OF CALIFORNIA
RIVERSIDE

THE HEATH LATIN SERIES
WILBERT LESTER CARR, GENERAL EDITOR

THIRD YEAR LATIN

Text Edition

BY
HARRY E. WEDECK, M.A.
(First Class Honors) Edinburgh, Diplômé, France
INSTRUCTOR IN LATIN
SEWARD PARK HIGH SCHOOL
NEW YORK CITY

D. C. HEATH AND COMPANY
BOSTON

Digitized by the Internet Archive
in 2007 with funding from
Microsoft Corporation

10 527876

THE HEATH LATIN SERIES
WILBERT LESTER CARR, GENERAL EDITOR

THIRD YEAR LATIN

Text Edition

BY
HARRY E. WEDECK, M.A.
(First Class Honors) Edinburgh, Diplômé, France
INSTRUCTOR IN LATIN
SEWARD PARK HIGH SCHOOL
NEW YORK CITY

D. C. HEATH AND COMPANY
BOSTON

TABLE OF CONTENTS

PART I. CICERO'S ORATIONS	PAGE
FIRST ORATION AGAINST CATILINE	1
THIRD ORATION AGAINST CATILINE	12
THE MANILIAN BILL	22
ORATION IN DEFENSE OF ARCHIAS	44
PART II. SELECTIONS FROM CICERO'S OTHER WRITINGS	54
PART III. SELECTIONS FROM VARIOUS LATIN PROSE AUTHORS	
NOTABLE INCIDENTS IN ROMAN HISTORY	59
CHARACTER SKETCHES AND PERSONAL ANECDOTES	63
DAILY LIFE OF THE ROMANS	71
EDUCATION AND LITERARY INTERESTS	82
MORALITY AND MYTHOLOGY	85
WITTY SAYINGS AND ANECDOTES	87
PART IV. EPITAPHS AND OTHER INSCRIPTIONS	
EPITAPHS	90
ELECTION NOTICES	91
MISCELLANEOUS	91
PART V. SELECTIONS FROM OVID	
OVID	95

PART I CICERO'S ORATIONS

M. TULLI CICERONIS

IN CATILINAM ORATIO PRIMA

IN SENATU HABITA

I. 1. Quō ūsque tandem abūtēre, Catilīna, patientiā nostrā? Quam diū etiam furor iste tuus nōs ēlūdet? Quem ad finem sēsē effrēnāta jactābit audācia? Nihilne tē nocturnum praesidium Palātī, nihil urbis vigiliae, nihil timor populī, nihil concursus bonōrum omnium, nihil hic mūnītissimus habendī senātūs locus, 5 nihil hōrum ōra vultūsque mōvērunt? Patēre tua cōnsilia nōn sentīs? Cōnstrictam jam hōrum omnium scientiā tenērī cōjūrātiōnem tuam nōn vidēs? Quid proximā, quid superiōre nocte ēgerīs, ubi fuerīs, quōs convocāverīs, quid cōnsili cēperīs, quem nostrum ignōrāre arbitrāris? 10

2. Ō tempora, ō mōrēs! Senātus haec intellegit, cōnsul videt; hic tamen vīvit. Vīvit? Immō vērō etiam in senātum venit, fit pūblicī cōnsili particeps, notat et dēsīgnat oculīs ad caedem ūnum quemque nostrum. Nōs autem, fortēs virī, satis facere rei pūblīcae vidēmur, sī istius furōrem ac tēla vītāmus. Ad mortem 5 tē, Catilīna, dūcī jussū cōsulis jam pridem oportēbat; in tē cōnferri pestem, quam tū in nōs māchināris.

3. An vērō vir amplissimus, P. Scīpiō, pontifex maximus, Ti. Gracchum mediocriter labefactantem statum rei pūblīcae prīvātus interfēcīt; Catilīnam orbem terrae caede atque incendiīs vāstāre cupientem nōs cōsulēs perferēmus? Nam illa nimis 5 antiqua praetereō, quod C. Servīlius Ahālā Sp. Maelium novīs rēbus studentem manū suā occēdit. Fuit, fuit ista quondam in hāc rē pūblicā virtūs, ut virī fortēs ācriōribus suppliciīs cīvem perneciōsum quam acerbissimum hostem eocrecērent. Habēmus senātūs cōnsultum in tē, Catilīna, vehemēns et grave; nōn deest rei pūblīcae cōnsilium neque auctōritās hujus ōrdinis; nōs, nōs, dicō 10 apertē, cōsulēs dēsumus.

II. 4. Dēcēvit quondam senātus, ut L. Opimius cōsul vidēret, nē quid rēs pūblica dētrīmentī caperet; nox nūlla intercessit; interfectus est propter quāsdam sēditiōnum suspīciōnēs C. Gracehus, clārissimō patre, avō, majōribus; occīsus est cum
5 liberis M. Fulvius cōsulāris. Similī senātūs cōsultō C. Mariō et L. Valeriō cōsulibus est permissa rēs pūblica. Num ūnum diem postea L. Sāturnīnum tribūnum plēbis et C. Servīlium praetōrem mors ac rei pūblīcae poena remorāta est?

At nōs vicēsimū jam diem patimur hebēscere aciem hōrum
10 auctōritātis. Habēmus enim ejus modī senātūs cōsultum, vērū inclūsum in tabulīs tamquam in vāgīnā reconditum, quō ex senātūs cōsultō cōnfestim tē interfectum esse, Catilīna, convēnit. Vīvis, et vīvis nōn ad dēpōnendam, sed ad cōnfirmandam audāciam. Cupiō, patrēs cōnscriptī, mē esse clēmētem, cupiō in tantis rei
15 pūblīcae periculīs mē nōn dissolūtum vidērī, sed jam mē ipse inertiae nēquitiaeque condemnō.

5. Castra sunt in Italiā contrā populum Rōmānum in Etrūriae faucibus conlocāta; crēscit in diēs singulōs hostium numerus eōrum autem castrōrum imperātōrem ducemque hostium intrā moenia atque adcō in senātū vidēmus intestīnam aliquam
5 cotidiē pernīciem rei pūblīcae mōlientem. Sī tē jam, Catilīna, comprehendī, sī interfici jusserō, crēdō, erit verendum mihi nē nōn potius hoc omnēs bonī sērius ā mē quam quisquam crūdēlius factum esse dicat.

Vērū ego hoc, quod jam pridem factum esse oportuit, certā
10 dē causā nōndum addūcor ut faciam. Tum dēnique interficiēre, cum jam nēmō tam improbus, tam perditus, tam tuī similis invenīrī poterit, quī id nōn jūre factum esse fateātur.

6. Quam diū quisquam erit, quī tē dēfendere audeat, vīvēs, et vīvēs ita ut vīvis, multīs meis et firmīs praesidiīs obsessus, nē commovēre tē contrā rem pūblicam possīs. Multōrum tē etiam oculi et aurēs nōn sentientem, sicut adhūc fēcērunt, speculābuntur
5 atque cūstōdient.

III. Etenim quid est, Catilīna, quod jam amplius exspectēs, si neque nox tenebrīs obscurāre coetūs nefariōs nec privāta domus parietibus continēre vōcēs conjūratiōnis tuae potest, sī inlūstrantur, sī ērumpunt omnia? Mūtā jam istam mentem; mihi crēde,
10 obliviscere caedis atque incendiōrum. Tenēris undique; lūce sunt

clāriōra nōbīs tua cōnsilia omnia; quac jam mēcum licet recog-
nōscās.

7. Meministine mē ante diem xii Kalendās Novembrīs
dicere in senātū fore in armīs certō diē, quī diēs futūrus esset ante
diem vi Kalendās Novembrīs, C. Mānlium, audāciae satellitem
atque administrum tuae? Num mē fefellit, Catilīna, nōn modo
rēs tanta, tam atrōx tamque inerēdibilis, vērūm, id quod multō 5
magis est admīrandum, diēs? Dixī ego idē in senātū caedem tē
optimātium cōntulisse in ante diē v Kalendās Novembrīs, tum
cum multī principēs civitātis Rōmā nōn tam suī cōservandī
quam tuōrum cōnsiliōrum reprimendōrum causā profūgērunt.
Num infitiārī potes tē illō ipsō diē meis praesidiīs, meā diligentīā 10
circumclūsum, commovēre tē contrā rem pūblicam nōn potuisse,
cum tū discessū cēterōrum nostrā tamen, quī remānsissēmus,
caede tē contentum esse dicēbās?

8. Quid? Cum tē Praeneste Kalendīs ipsīs Novembribus
occupātūrum nocturnō impetū esse cōfiderēs, sēnsistine illam
colōniam meō jussū meis praesidiīs, cūstodiīs, vigiliīs esse mūnī-
tam? Nihil agis, nihil mōliris, nihil cōgitās, quod nōn ego nōn
modo audiam, sed etiam videam plānēque sentiam. 5

IV. Recognōsce tandem mēcum noctem illam superiōrem; jam
intelligēs multō mē vigilāre ācrius ad salūtem quam tē ad perniciem
reī pūblicae. Dicō tē priore nocte vēnisse inter falcāriōs (nōn
agam obscurē) in M. Laecae domum; convēnisse eōdem com-
plūrēs ejusdem āmentiae scelerisque sociōs. Num negāre audēs? 10
Quid tacēs? Convincam, sī negās. Videō enim esse hīc in senātū
quōsdam, quī tēcum ūnā fuērunt.

9. Ō dī immortālēs! Ubinam gentium sumus? In qua urbe
vivimus? Quam rem pūblicam habēmus? Hīc, hīc sunt in nostrō
numerō, patrēs cōscriptī, in hōc orbis terrae sūnetissimō gravis-
simōque cōnsiliō, quī dē nostrō omnium interitū, quī dē hujus urbis
atque adeō dē orbis terrārum exitiō cōgitent. Hōs ego videō cōnsul 5
et dē rē pūblicā sententiam rogō et, quōs ferrō trucidārī oportēbat,
eōs nōndum vōce vulnerō! Fuistī igitur apud Laecam illā nocte,
Catilīna; distribuistī partēs Italiae; statuistī, quō quemque pro-
ficiēci placēret; dēlēgistī, quōs Rōmae relinquerēs, quōs tēcum
ēdūcerēs; discripsistī urbis partēs ad incendia, cōfirmāstī tē 10
ipsum jam esse exitūrum; dixistī paulum tibi esse etiam nunc

morae, quod ego vīverem. Repertī sunt duo equitēs Rōmānī, quī tē istā cūrā liberārent et sēsē illā ipsā nocte paulō ante lūcem mē in meō lectulō interfectūrōs pollicērentur.

10. Haec ego omnia vixdum etiam coetū vestrō dīmissō comperi; domum meam majōribus praesidiīs mūnīvi atque firmāvī, exclūsī eōs, quōs tū ad mē salūtātum māne miserās, cum illi ipsī vēnissent, quōs ego jam multis ac summīs virīs ad mē id temporis
5 ventūrōs esse praedixeram.

V. Quae cum ita sint, Catilīna, perge, quō coepisti, ēgredere aliquandō ex urbe; patent portae; proficiscere. Nimium diū tē imperātorem tua illa Mānliāna castra dēsiderant. Ēdūc tēcum etiam omnēs tuōs; sī minus, quam plūrimōs; pūrgā urbem.
10 Magnō mē metū liberābis, dum modo inter mē atque tē mūrus intersit. Nōbīscum versārī jam diūtius nōn potes; nōn feram, nōn patiar, nōn sinam.

11. Magna dīs immortalibus habenda est atque huic ipsī Jovī Statōrī, antīquissimō cūstōdī hujus urbis, grātia, quod hanc tam taetram, tam horribilem tamque infēstam rei pūblicae pestem totiēns jam effūgimus. Nōn est saepius in ūnō homine summa
5 salūs periclitanda rei pūblicae. Quam diū mihi cōnsulī dēsignātō, Catilīna, insidiātus es, nōn pūblicō mē praesidiō, sed prīvātā diligentiā dēfendī. Cum proximīs comitiīs cōnsulāribus mē cōnsulem in Campō et competitōrēs tuōs interficere voluisti, compressī cōnātūs tuōs nefāriōs amīcōrum praesidiō et cōpiīs, nūllō
10 tumultū pūblicē concitātō; dēnique, quotiēnscumque mē petisti, per mē tibi obstiti, quamquam vidēbam perniciem meam cum magnā calamitāte rei pūblicae esse conjūctam.

12. Nunc jam apertē rem pūblicam ūniversam petis, templā deōrum immortalium, tēcta urbis, vītā omnium civium, Italiā tōtam ad exitium et vāstitātem vocās. Quā rē, quoniam id, quod est primum, et quod hujus imperī disciplīnaeque majōrum
5 proprium est, facere nōndum audeō, faciam id, quod est ad sevērītātem lēnius et ad commūnem salūtem ūtilius. Nam sī tē interfici jussērō, residēbit in rē pūblicā reliqua conjūrātōrum manus: sīn tū, quod tē jam diūdum hortor, exieris, exhauriētur ex urbe tuōrum comitum magna et perniciōsa sentīna rei
10 pūblicae.

13. Quid est, Catilīna? Num dubitās id mē imperante facere,

quod jam tuā sponte faciēbās? Exīre ex urbe jubet cōsul hostem. Interrogās mē, num in exsilium; nōn jubeō, sed, sī mē cōsulis, suādeō.

VI. Quid est enim, Catilīna, quod tē jam in hāc urbe dēlectāre 5 possit? in quā nēmō est extrā istam conjūrātiōnem perditōrum hominum, quī tē nōn metuat, nēmō, quī nōn ōderit. Quae nota domesticae turpitūdinis nōn inūsta vitāe tuae est? Quod prīvātārum rērum dēdecus nōn haeret in fāmā? Quae libidō ab oculis, quod facinus ā manibus umquam tuīs, quod flāgitium ā tōtō 10 corpore āfuit? Cui tū adulēscētulō, quem corruptēlārum inlecebris inrētissēs, nōn aut ad audāciam ferrum aut ad libīdinem facem praetulisti?

14. Quid vērō? Nūper cum morte superiōris uxōris novīs nūptiīs domum vacuēfēcissēs, nōne etiam aliō incredibili scelere hoc scelus cumulāsti? Quod ego praetermittō et facile patior silērī, nē in hāc cīvitāte tantī facinoris immānitās aut exstitisse 5 aut nōn vindicāta esse videātur. Praetermittō ruīnās fortunārum tuārum, quās omnīs impendēre tibi proximīs Idibus sentiēs. Ad illa veniō, quae nōn ad prīvātā ignōminiam vitiōrum tuōrum, nōn ad domesticā tuā difficultātem ac turpitūdinem, sed ad summā rem pūblicā atque ad omnium nostrum vitā salūtem- 10 que pertinent.

15. Potestne tibi haec lūx, Catilīna, aut hujus caeli spīritus esse jūcundus, cum sciās esse hōrum nēmīnem, quī nesciat tē pridīe Kalendās Jānuāriās Lepidō et Tullō cōsulibus stetisse in Comitīō cum tēlō, manum cōsulum et principum cīvitātis interficiendōrum causā parāvisse, scelerī ac furōrī tuō nōn mentem 5 aliquam aut timōrem tuum, sed fortunā populī Rōmānī obstitisse? Ac jam illa omittō (neque enī sunt aut obscura aut nōn multa commissā postea); quotiēns tū mē dēsīgnātum, quotiēns cōsulem interficere cōnātus es! Quot ego tuās petitiōnēs ita conjectās, ut vitārī posse nōn vidērentur, parvā quādam 10 dēclīnātiōne et, ut ajunt, corpore effūgi! Nihil adsequeris neque tamen cōnārī ac velle dēsistis.

16. Quotiēns tibi jam extorta est ista sīca dē manibus, quotiēns excidit cāsū aliquō et clāpsa est! Quae quidem quibus abs tē initiāta sacris ac dēvōta sit, nesciō, quod eam necesse putās esse in cōsulis corpore dēfigere.

5 VII. Nunc vērō quae tua est ista vīta? Sic enim jam tēcum loquar, nōn ut odiō permōtus esse videar, quō dēbeō, sed ut misericordiā, quae tibi nūlla dēbētur. Vēnistī paulō ante in senātum. Quis tē ex hāc tantā frequentīā totque tuīs amicīs ac neccessariīs salūtāvit? Si hoc post hominum memoriam contigit nēminī,
10 vōcis expectās contumēliam, cum sīs gravissimō iūdicio taciturnitātis oppressus? Quid, quod adventū tuō ista subsellia vacuēfacta sunt, quod omnēs cōsulārēs, quī tibi persaepe ad caedem cōstitutī fuērunt, simul atque adsēdistī, partem istam subselliōrum nūdā atque inānem reliquērunt, quō tandem animō
15 tibi ferendum putās?

17. Servi mehercule mei sī mē istō pactō metuerent, ut tē metuunt omnēs cīvēs tuī, domum meam relinquendam putārem; tū tibi urbem nōn arbitrāris? Et, sī mē meis cīvibus injūriā suspectum tam graviter atque offēsum vidērem, carēre mē aspectū
5 cīvium quam infēstis omnium oculis cōspici māllem; tū cum cōnsentiā scelerum tuōrum agnoscās odium omnium iustum et jam diū tibi dēbitum, dubitās, quōrum mentēs sēnsūsque vulnerās, eōrum aspectum praesentiamque vitāre? Sī tē parentēs timērent atque ōdissent tui neque eōs ullā ratiōne placāre possēs, ut opinor,
10 ab eōrum oculis aliquō concēderēs. Nunc tē patria, quae communis est parēs omnium nostrum, ōdit ac metuit et jam diū nihil tē iudicat nisi dē parriicidiō suō cōgitāre; hujus tū neque auctōritatem verēbere nec iudicium sequēre nec vim pertimēscēs?

18. Quae tēcum, Catilīna, sic agit et quōdam modō tacita loquitur:

‘Nūllum jam aliquot annīs facinus exstitit nisi per tē, nūllum flāgitium sine tē; tibi ūnī multōrum cīvium necēs, tibi vexatiō
5 direptiōque sociōrum impūnita fuit ac libera; tū nōn solum ad neglegendās lēgēs et quaestiōnēs, vērū etiam ad ēvertendās perfringendāsque valuistī. Superiōra illa, quamquam ferenda nōn fuērunt, tamen, ut potuī, tulī; nunc vērō mē tōtam esse in metū propter ūnum tē; quicquid increpuerit, Catilīnam
10 timērī; nūllum vidērī contrā mē cōnsilium inīrī posse, quod ā tuō scelere abhorreat, nōn est ferendum. Quam ob rem discēde atque hunc mihi timōrem ēripe; sī est vērū, nē opprimar, sīn falsus, ut tandem aliquandō timēre dēsinam.’

VIII. 19. Haec sī tēcum, ita ut dixī, patria loquātur, nōnne impetrāre dēbeat, etiāmsī vim adhibēre nōn possit?

Quid, quod tū tē in cūstōdiam dedistī, quod vītandae suspīciōnis causā ad M'. Lepidum tē habitāre velle dixistī? Ā quō nōn receptus etiam ad mē venīre ausus es atque, ut domī meae 5 tē adservārem, rogāstī. Cum ā mē quoque id respōnsum tulissēs, mē nūllō modō posse isdem parietibus tūtō esse tēcum, quī magnō in periculō essem, quod isdem moenibus continērēmur, ad Q. Metellum praetōrem vēnistī. Ā quō repudiātus ad sodālem tuum, virum optimum, M. Metellum, dēmigrāstī; quem tū 10 vidēlicet et ad cūstōdiendum diligentissimum et ad suspicandum sagācissimum et ad vindicandum fortissimum fore putāstī. Sed quam longē vidētur ā carcere atque ā vinculis abesse dēbēre, quī sē ipse iam dignum cūstōdiā iūdicārit!

20. Quae cum ita sint, Catilīna, dubitās, sī ēmorī aequō animō nōn potes, abīre in aliquās terrās et vītā istā multis suppliciīs jūstīs dēbitisque ēreptā fugae sōlitūdīnīque mandāre?

'Refer,' inquis, 'ad senātum'; id enim postulās et, sī hic 5 ōrdō placēre dēcrēverit tē ire in exsilium, obtemperātūrum tē esse dīcis. Nōn referam, id quod abhorret ā meis mōribus, et tamen faciam ut intellegās quid hī dē tē sentiant. Ēgredere ex urbe, Catilīna, liberā rem pūblicā metū; in exsilium, sī hanc vōcem exspectās, proficīscere. Quid est? Ecquid attendis, ecquid animadvertis hōrum silentium? Patiuntur, tacent. Quid 10 exspectās auctōritātem loquentium, quōrum voluntātem tacitōrum perspicis?

21. At sī hoc idem huic adulēscētī optimō, P. Sēstiō, sī fortissimō virō, M. Mārcellō, dīxissem, jam mihi cōnsulī hōc ipsō in templō jūre optimō senātus vim et manūs intulisset. Dē tē autem, Catilīna, cum quiēseunt, probant; cum patiuntur, dēcernunt; cum tacent, clāmant; neque hī solum, quōrum tibi 5 auctōritās est vidēlicet cāra, vīta vīlissima, sed etiam illī equitēs Rōmānī, honestissimī atque optimī virī, cēterīque fortissimī cīvēs, quī circumstant senātum, quōrum tū et frequentiam vidēre et studia perspicere et vōcēs paulō ante exaudire potuistī. Quōrum ego vix abs tē jam diū manūs ac tēla contineō, eōdem facile 10 addūcam, ut tē haec, quae vāstāre jam pridem studēs, relinquentem ūsque ad portās prōsequantur.

IX. 22. Quamquam quid loquor? Tē ut ūlla rēs frangat, tū ut umquam tē corrigās, tū ut ūllam fugam meditēre, tū ut ūllum

exsilium cōgitēs? Utinam tibi istam mentem dī immortalēs duint! Tametsī videō, sī meā vōce pertērritus ire in exsilium
 5 animum indūxeris, quanta tempestās invidiae nōbīs, sī minus in praesēns tempus recentī memoriā scelerum tuōrum, at in posteritatem impendeat. Sed est tantī, dum modo ista sit prīvāta calamitās et ā reī pūblicae periculīs sējungātur. Sed tū ut vitiīs tuīs com-
 moveāre, ut lēgum poenās pertimēscās, ut temporibus reī pūblicae
 10 cēdās, nōn est postulandum. Neque enim is es, Catilīna, ut tē aut pudor umquam ā turpitūdine aut metus ā periculō aut ratiō ā furōre revocārit.

23. Quam ob rem, ut saepe jam dixī, proficīscere ac, sī mihi inimicō, ut praedicās, tuō cōnflāre vīs invidiam, rēctā perge in exsilium. Vix feram sermōnēs hominum, sī id fēceris; vix mōlem istius invidiae, sī in exsilium jussū cōnsulis ieris, sustinēbō. Sīn
 5 autem servīre meae laudī et glōriae māvīs, ēgredere cum importūnā scelerātōrum manū, cōnfer tē ad Mānlium, concitā perditōs cīvēs, sēcerne tē ā bonīs, infer patriae bellum, exsultā impiō latrōciniō, ut ā mē nōn ējectus ad aliēnōs sed invitātus ad tuōs īsse videāris.

24. Quamquam quid ego tē invitem, ā quō jam sciam esse praemissōs, quī tibi ad Forum Aurēlium praestōlārentur armātī, cui jam sciam pactam et cōnstitūtā eum Mānliō diem, ā quō etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuīs omnibus
 5 cōnfidō perniciosam ac fūnestam futūram, cui domī tuae sacrārium cōnstitūtum fuit, sciam esse praemissam? Tū ut illā carēre diūtius possis, quam venerārī ad caedem proficīscēns solēbās, ā cujus altāribus saepe istam impiam dexteram ad necem cīvium trānstulisti?

X. 25. Ibis tandem aliquandō, quō tē jam prīdem ista tua cupiditās effrēnāta ac furiōsa rapiēbat; neque enim tibi haec rēs adfert dolōrem, sed quandam incēdibilem voluptātem.

Ad hanc tē āmentiam nātūra peperit, voluntās exercuit, fortūna servāvit. Numquam tū nōn modo otium, sed nē bellum quidem nisi nefārium concupisti. Nactus es ex perditīs atque ab omnī nōn modo fortūnā, vērū etiam spē dērelictīs cōnflātā improbōrum manum.

26. Hīc tū quā laetitiā perfruēre, quibus gaudiīs exsultābis,

quantā in voluptāte bacchābere, cum in tantō numerō tuōrum neque audiēs virum bonum quemquam neque vidēbis! Ad hujus vitae studium meditātī illi sunt, quī feruntur, labōrēs tuī: jacēre humī nōn solum ad obsidendum stuprum, vērū etiam 5 ad facinus obeundum, vigilāre nōn solum insidiantem somnō maritōrum, vērū etiam bonīs ōtiōsōrum. Habēs ubi ostentēs tuam illam praeclāram patientiam famis, frīgoris, inopiae rērum omnium, quibus tē brevī tempore cōfectum esse sentiēs.

27. Tantum prōfēcī tum, cum tē ā cōsūlātū reppulī, ut exsul potius temptāre quam cōsul vexāre rem pūblicā possēs, atque ut id, quod est ā tē scelerātē susceptum, latrōcinium potius quam bellum nōminārētur.

XI. Nunc, ut ā mē, patrēs cōscriptī, quandam prope jūstā 5 patriae querimōniam dētester ac dēprecer, percipite, quaesō, diligenter, quae dicam, et ea penitus animīs vestris mentibusque mandāte. Etenim, sī mēcum patria, quae mihi vitā meā multō est cārīor, sī cūncta Italia, sī omnis rēs pūblica loquātur: ‘M. Tullī, quid agis? Tūne eum, quem esse hostem comperistī, quem ducem 10 belli futūrum vidēs, quem exspectārī imperātōrem in castrīs hostium sentīs, auctōrem sceleris, principem conjūrātiōnis, ēvocātorem servōrum et cīvium perditōrum, exīre patiēre, ut abs tē nōn ēmissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videātur? Nōne hunc in vincula dūcī, nōn ad mortem rapī, nōn summō suppliciō 15 mactārī imperābis?’

28. ‘Quid tandem tē impedit? Mōsne majōrum? At persaepe etiam privātī in hāc rē pūblicā perniciosōs cīvēs morte multārun. An lēgēs, quae dē cīvium Rōmānōrum suppliciō rogātae sunt? At numquam in hāc urbe, quī ā rē pūblicā dēfēcērunt, cīvium jūra tenuērunt. An invidiam posteritātis timēs? Praeclāram vērō 5 populō Rōmānō refers grātiā, quī tē, hominem per tē cognitum, nullā commendātiōne majōrum, tam mātūrē ad summum imperium per omnis honōrum gradūs extulit, sī propter invidiam aut alicujus periculī metum salūtem cīvium tuōrum neglegis.

29. ‘Sed, sī quis est invidiae metus, num est vehementius sevērītātis ac fortitūdinis invidia quam inertiae ac nēquitiae pertimēscenda? An, cum bellō vāstābitur Italia, vexābuntur urbēs, tēcta ārdēbunt, tum tē nōn existimās invidiae incendiō cōnflagrātūrum?’

XII. His ego sanctissimis rei publicae vocibus et eorum hominum, qui hoc idem sentiunt, mentibus pauca respondēbō. Ego si hoc optimum factū iudicārem, patrēs cōscripti, Catilinam morte multārī, unius usuram hōrae gladiātōrī isti ad vivendum
 10 nōn dedissem. Etenim, si summī viri et clārissimī cīvēs Sātūrninī et Gracchōrum et Flaccī et superiōrum complūrium sanguine nōn modo sē nōn contāmināvērunt, sed etiam honestāvērunt, certē verendum mihi nōn erat nē quid hōc parricidā civium interfectō invidiae mihi in posteritatem redundāret. Quodsi ea mihi maximē impen-
 15 dēret, tamen hōc animō fui semper, ut invidiam virtūte partam glōriam, nōn invidiam putārem.

30. Quamquam nōn nūlli sunt in hōc ordine, quī aut ea, quae imminēt, nōn videant aut ea, quae vident, dissimulent; quī spem Catilināe mollibus sententiis aluērunt conjūrātiōnemque nāscētem nōn crēdendō conrōborāvērunt; quōrum auctōritāte multī
 5 nōn solum improbi, vērū etiam imperitī, si in hunc animadvertissem, crudēliter et rēgiē factum esse dicerent. Nunc intellegō, si iste, quō intendit, in Mānliāna castra pervēnerit, nēminem tam stultum fore, quī nōn videat conjūrātiōnem esse factam, nēminem tam improbum, quī nōn fateātur. Hōc autem unō interfectō,
 10 intellegō hanc rei publicae pestem paulisper reprimī, nōn in perpetuum comprimī posse. Quodsi sē ējēcērit sēcūmque suōs edūxerit et eōdem cēterōs undique conlētōs naufragōs adgregārit, exstinguētur atque dēlēbitur nōn modo haec tam adulta rei publicae pestis, vērū etiam stirps ac sēmen malōrum omnium.

XIII. 31. Etenim jam diū, patrēs cōscripti, in his periculis conjūrātiōnis insidiisque versāmur, sed nesciō quō pactō omnium scelerum ac veteris furōris et audāciae mātūrītās in nostrī cōsulātūs tempus ērūpit. Quodsi ex tantō latrōciniō iste unus
 5 tollētur, vidēbimur fortasse ad breve quoddam tempus cūrā et metū esse relevāti, periculum autem residēbit et erit inclūsum penitus in vēnīs atque in vīsceribus rei publicae. Ut saepe hominēs aegrī morbō gravī, cum aestū febrīque jactantur, si aquam gelidam bibērunt, primō relevārī videntur, deinde multō gravius
 10 vehementiusque adflētantur, sic hic morbus, quī est in rē publicā, relevātus istius poenā vehementius reliquīs vivīs ingravēscet.

32. Quā rē sēcēdant improbi, sēcernant sē ā bonis, unum in locum congregentur, mūrō dēnique, quod saepe jam dixī, sēcernan-

tur ā nōbīs; dēsinant insidiārī domī suae cōnsulī, circumstāre
tribūnal praetōris urbānī, obsidēre cum gladiīs Cūriam, malleo-
lōs et facēs ad inflammandam urbem comparāre; sit dēnique 5
īnserīptum in fronte ūnīus cuiusque, quid dē rē pūblicā sentiat.
Polliceor hoc vōbīs, patrēs cōnscriptī, tantam in nōbīs cōsulibus
fore diligentiam, tantam in vōbīs auctōritātem, tantam in equitibus
Rōmānīs virtūtem, tantam in omnibus bonīs cōnsēnsiōnem, ut
Catilīnae profectiōne omnia patefacta, inlūstrāta, oppressa, vin- 10
dicāta esse videātis.

33. Hīsce ōminibus, Catilīna, cum summā reī pūblicae salūte,
cum tuā peste ac perniciē cumque eōrum exitiō, quī sē tēcum omni
scelere parriēdiōque jūnxērunt, proficīscere ad impium bellum ac
nefārium. Tū, Juppiter, quī isdem, quibus haec urbs, auspiciīs
ā Rōmulō es cōstitūtus, quem Statōrem hujus urbis atque imperī 5
vērē nōmināmus, hunc et hujus sociōs ā tuīs cēterisque templīs, ā
tēctīs urbis ac moenibus, ā vitā fortūnisque cīvium arcēbis et
hominēs bonōrum inimicōs, hostīs patriae, latrōnēs Italiae scelerum
foedere inter sē ac nefāriā societāte conjūnetōs, aeternīs suppliciīs
vivōs mortuōsque mactābis.

M. TULLI CICERONIS
IN CATILINAM ORATIO TERTIA
AD POPULUM

I. 1. Rem pūblicam, Quirītēs, vītāque omnium vestrum, bona, fortūnās, conjugēs, liberōsque vestrōs atque hoc domicilium clārissimī imperī, fortūnatissimam pulcherrimāque urbem, hodiernō diē deōrum immortalīum summō ergā vōs amōre, labōribus,
5 cōsiliīs, periculīs meīs ē flammā atque ferrō ac paene ex faucibus fātī creptam et vōbīs cōservātā ac restitūtā vidētis.

2. Et sī nōn minus nōbīs jūeundī atque inlūstrēs sunt eī diēs, quibus cōservāmur, quam illi quibus nāscimur (quod salūtis certa laetitia est, nāscendī incerta condiciō, et quod sine sēnsū nāscimur, cum voluptāte servāmur), profectō, quoniam illum,
5 quī hanc urbem condidit, ad deōs immortalīs benevolentīā fāmāque sustulimus, esse apud vōs posterōsque vestrōs in honōre dēbēbit is, quī eandem hanc urbem conditam amplificātāque servāvit. Nam tōtī urbī, templis, dēlūbris, tectīs ac moenibus subiectōs prope jam ignīs circumdatōsque restinximus, idemque
10 gladiōs in rem pūblicā dēstrictōs rettudimus mūerōnēsque eōrum ā jugulis vestris dējēcimus.

3. Quae quoniam in senātū inlūstrāta, patefacta, comperta sunt per mē, vōbīs jam expōnam breviter, Quirītēs, ut, et quanta et quam manifestā et quā ratiōne invēstīgāta et comprehēnsa sint, vōs, quī et ignōrātis et expectātis, scīre possītis.

5 Prīncipiō, ut Catilīna paucis ante diēbus erūpit ex urbe, cum secleris suī sociōs, hujusee nefariī bellī ācerimōs ducēs Rōmae reliquisset, semper vigilāvi et prōvidī, Quirītēs, quem ad modum in tantis et tam abseonditis insidiīs salvī esse possēmus. II. Nam tum cum ex urbe Catilīnam ēiciēbam (nōn enim jam vereor
10 hujus verbī invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vīvus exierit) — sed tum, cum illum exterminārī volēbam, aut reliquam conjūrātōrum manum simul exitūram aut eōs, quī restitissent, infirmōs sine illō ac dēbilēs fore putābam.

4. Atque ego ut vidī, quōs maximō furōre et scelere esse inflammātōs sciēbam, eōs nōbiscum esse et Rōmae remānsisse, in eō omnēs diēs noctēsque cōnsūmpsī, ut, quid agerent, quid mōlīrentur, sentīrem ac vidērem, ut, quoniam auribus vestrīs propter incredibīlem magnitudīnem sceleris minōrem fidem faceret orātiō 5 mea, rem ita comprehenderem, ut tum dēmum animīs salūtī vestrae prōvidērētis, cum oculīs malefīcium ipsum vidērētis. Itaque, ut comperī lēgātōs Allobrogum bellī Trānsalpīnī et tumultūs Gallicī excitandī causā ā P. Lentulō esse sollicitātōs, eōsque in Galliam ad suōs cīvīs eōdemque itinere cum litterīs 10 mandātīsque ad Catilinam esse missōs, comitemque eīs adjūctum esse T. Volturcium, atque huic esse ad Catilinam datās litterās, facultātem mihi oblātā putāvī, ut, quod erat difficillimum, quodque ego semper optābam ab dīs immortalibus, tōta rēs nōn solum ā mē, sed etiam ā senātū et ā vōbīs manifestō dēpre- 15 henderetur.

5. Itaque hesternō die L. Flaccum et C. Pomptinum praetōrēs, fortissimōs atque amantissimōs rei pūblicae virōs, ad mē vocāvī; rem exposuī; quid fierī placēret, ostendī. Illi autem, quī omnia dē rē pūblicā praeclāra atque ēgregia sentīrent, sine recūsātiōne ac sine ūllā morā negōtium suscepērunt et, cum advesperāsceret, 5 occultē ad Pontem Mulvium pervēnērunt atque ibi in proximīs villis ita bipartītō fuērunt, ut Tiberis inter eōs et pōns interesset. Eōdem autem et ipsī sine cujusquam suspiciōne multōs fortis virōs edūxerant, et ego ex praefectūrā Reātīnā complūrēs dēlectōs adulescentēs, quōrum operā ūtor adsiduē in rei pūblicae praesidiō, 10 cum gladiis miseram.

6. Interim tertiā ferē vigiliā exāctā cum jam Pontem Mulvium magnō comitātū lēgātī Allobrogum ingredi inciperent ūnāque Volturcius, fit in eōs impetus; edūcuntur et ab illīs gladii et ā nostrīs. Rēs praetōribus erat nōta sōlis, ignōrābātur ā cēterīs. III. Tum interventū Pomptinī atque Flaccī pugna, quae erat commissā, 5 sēdatur. Litterae, quaecumque erant in eō comitātū, integrīs signīs, praetōribus trāduntur; ipsī comprehēnsī ad mē, cum jam dilucēsceret, dēdūcuntur.

Atque hōrum omnium scelerum improbissimum māchinātōrem, Cimbrum Gabīnium, statim ad mē nihildum suspicantem vocāvī; 10 deinde item arcessītus est L. Statilius et post eum C. Cethēgus; tardissimē autem Lentulus vēnit, erēdō quod in litterīs dandīs praeter cōsuētūdinem proximā nocte vigilārat.

7. Cum summīs et clārissimīs hujus cīvitātis virīs, quī audītā rē frequentēs ad mē māne convēnerant, litterās ā mē prius aperiri quam ad senātum dēferri placēret — nē, sī nihil esset inventum, temere ā mē tantus tumultus injectus cīvitātī vidērētur — negāvī
 5 mē esse factūrum, ut dē periculō publicō nōn ad cōnsilium publicum rem integram dēferrem. Etenim, Quiritēs, sī ea, quae erant ad mē dēlāta, reperta nōn essent, tamen ego nōn arbitrābar in tantīs rei publicae periculīs esse mihi nimiam diligentiam pertimēscendam. Senātum frequentem celeriter, ut vidistis, coēgī.

8. Atque intereā statim admonitū Allobrogum C. Sulpicium praetōrem, fortem virum, mīsī, quī ex aedibus Cethēgī, sī quid tēlōrum esset, efferret; ex quibus ille maximum sicārum numerum et gladiōrum extulit.

5 IV. Intrōdūxī Volturcium sine Gallīs; fidem publicam jussū senātūs dedī; hortātus sum ut ea, quae sciret, sine timōre indicāret. Tum ille dixit, cum vix sē ex magnō timōre recreāset, ā P. Lentulō sē habēre ad Catilinam mandāta et litterās, ut servōrum praesidiō ūtērētur, ut ad urbem quam primum cum exercitū accēderet; id
 10 autem eō cōnsiliō, ut, cum urbem ex omnibus partibus, quem ad modum discriptum distribūtumque erat, incendissent caedemque infinitam cīvium fēcissent, praestō esset ille, quī et fugientis exciperet et sē cum hīs urbānīs ducibus conjungeret.

9. Intrōductī autem Gallī jūs jūrandum sibi et litterās ab Lentulō, Cethēgō, Statiliō ad suam gentem data esse dixerunt, atque ita sibi ab hīs et ā L. Cassiō esse praescriptum, ut equitātum in Italiam quam primum mitterent; pedestrēs sibi cōpiās nōn
 5 dēfutūrās. Lentulum autem sibi cōfirmāsse ex fātīs Sibyllinīs haruspicumque respōnsis sē esse tertium illum Cornēlium, ad quem rēgnum hujus urbis atque imperium pervenire esset necesse; Cinnam ante sē et Sullam fuisse. Eundemque dīxisse fātālem hunc annum esse ad interitum hujus urbis atque imperī, quī
 10 esset annus decimus post Virginum absolūtiōnem, post Capitōli autem incēnsiōnem vicēsimus.

10. Hanc autem Cethēgō cum cēterīs contrōversiam fuisse dixerunt, quod Lentulō et aliīs Sātūrnālībus caedem fieri atque urbem incendi placēret, Cethēgō nimium id longum vidērētur.

V. Ac nē longum sit, Quiritēs, tabellās prōferri jussimus, quae

ā quōque dicēbantur datae. Primō ostendimus Cethēgō; signum 5
 cognōvit. Nōs līnum incīdimus, lēgimus. Erat scrīptum ipsīus
 manū Allobrogum senātui et populō sēsē, quae eōrum lēgātis cōn-
 firmāset, factūrum esse; ōrāre, ut item illi facerent, quae sibi
 eōrum lēgātī recēpissent. Tum Cethēgus, quī paulō ante aliquid
 tamen dē gladiīs ac sicīs, quae apud ipsum erant dēprehēnsa, 10
 respondisset dixissetque sē semper bonōrum ferrāmentōrum stu-
 diōsum fuisse, recitātis litterīs dēbilitātus atque abiectus cōn-
 scientiā repente contieuit. Intrōductus est Statilius; cognōvit
 et signum et manum suam. Recitātae sunt tabellae in eandem
 ferē sententiam; cōfessus est. Tum ostendī tabellās Lentulō 15
 et quaesīvī, cognōsceretne signum. Adnuit. *‘Est vērō,’* inquam,
‘nōtum quidem signum, imāgō avī tuī, clārissimī virī, quī amāvit
ūnicē patriam et cīvēs suōs; quae quidem tē ā tantō scelere etiam
mūta revocāre dēbuit.’

11. Leguntur eādē ratiōne ad senātum Allobrogum popu-
 lumque litterae. Sī quid dē hīs rēbus dicere vellet, fecī potestātem.
 Atque ille primō quidem negāvit; post autem aliquantō, tōtō jam
 indicio expositō atque ēditō, surrēxit; quaesīvīt ā Gallīs, quid 5
 sibi esset cum eīs, quam ob rem domum suam vēnissent, itemque
 ā Volturciō. Quī cum illi breviter cōstanterque respondissent,
 per quem ad eum quotiēnsque vēnissent, quaesissentque ab eō,
 nihilne sēcum esset dē fātīs Sibyllīnis locūtus, tum ille subitō scelere
 dēmēns, quanta cōscientiae vīs esset, ostendit. Nam, cum id
 posset infitiārī, repente praeter opiniōnem omnium cōfessus est. 10
 Ita eum nōn modo ingenium illud et dicendī exercitātiō, quā
 semper valuit, sed etiam propter vim sceleris manifestī atque
 dēprehēnsī impudentia, quā superābat omnis, improbitāsque dē-
 fecit.

12. Volturcius vērō subitō litterās prōferri atque aperiri jubet,
 quas sibi ā Lentulō ad Catilinam datās esse dicēbat. Atque ibi
 vehementissimē perturbātus Lentulus tamen et signum et manum
 suam cognōvit. Erant autem sine nōmine, sed ita: *‘Quis sim,*
sciēs ex eō quem ad tē mīsī. Cūrā, ut vir sis, et cōgitā, quem in locum 5
sis prōgressus. Vidē, ecquid tibi jam sit necesse, et cūrā, ut omnium
tibi auxilia adjungās, etiam infimōrum. Gabīnius deinde intrō-
 ductus cum primō impudenter respondēre coepisset, ad extrēmum
 nihil ex eīs, quae Gallī insinulābant, negāvit.

13. Ac mihi quidem, Quirītēs, cum illa certissima vīsa sunt

argūmenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manūs, dēnique ūnūs cujusque cōfessiō, tum multō certiōra illa: color, oculi, vultūs, taciturnitās. Sic enim obstupuerant, sic terram intue-
 5 bantur, sic fūrtim nōn numquam inter sēsē aspiciēbant, ut nōn jam ab aliis indicārī, sed indicāre sē ipsī vidērentur.

VI. Indiciis expositis atque ēditis, Quiritēs, senātum cōsului dē summā rē publicā quid fierī placēret. Dictae sunt ā principibus ācerrimae ac fortissimae sententiae, quās senātus sine ūllā varie-
 10 tāte est secūtus. Et quoniam nōndum est perscriptum senātus cōsultum, ex memoriā vōbīs, Quiritēs, quid senātus cēnsuerit, expōnam.

14. Primum mihi grātiaē verbis amplissimis aguntur, quod virtūte, cōnsiliō, prōvidentiā meā rēs publicā maximis periculis sit liberāta. Deinde L. Flaccus et C. Pomptinus praetōrēs, quod eōrum operā fortī fidēlique ūsus essem, meritō ac jūre laudantur.
 5 Atque etiam virō fortī, conlēgae meō, laus impertitur, quod eōs, quī hujus conjūratiōnis participēs fuissent, ā suis et ā rei publicae cōnsiliis remōvisset.

Atque ita cēnsuērunt, ut P. Lentulus, cum sē praetūrā abdicāsset, in cūstōdiam trāderētur; itemque utī C. Cethēgus, L. Statilius, P. Gabīnius, quī omnēs praesentēs erant, in cūstōdiam trāderentur; atque idem hoc dēcrētum est in L. Cassium, quī sibi prōcūratiōnem incendendae urbis dēpoposcerat; in M. Caepārium, cui ad sollicitandōs pāstōrēs Āpūliam attribūtā esse erat indicātum; in P. Fūrium, quī est ex eis colōnīs, quōs Faesulās
 15 L. Sulla dēdūxit; in Q. Annium Chilonem, quī ūnā cum hōc Fūriō semper erat in hāc Allobrogum sollicitātiōne versātus; in P. Umbrēnum, libertinum hominem, ā quō primum Gallōs ad Gabīnium perductōs esse cōnstābat. Atque eā lēnitāte senātus est ūsus, Quiritēs, ut ex tantā conjūratiōne tantāque hāc multitudine
 20 domesticōrum hostium novem hominum perditissimōrum poenā rē publicā cōservātā, reliquōrum mentēs sārārī posse arbitrārētur.

15. Atque etiam supplicātiō dīs immortalibus prō singulārī eōrum meritō meō nōmine dēcrēta est, quod mihi primum post hanc urbem conditam togātō contigit, et hīs dēcrēta verbis est, *quod urbem incendiis, caede civis, Italiam bellō liberāssem*. Quae
 5 supplicātiō sī cum cēteris supplicātiōnibus cōferātur, hoc interest, quod cēterae bene gestā, hacc ūna cōservātā rē publicā cōstitutā est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque

trānsāctum est. Nam P. Lentulus, quamquam patefactis indiciis, cōfessiōnibus suis, iūdiō senātūs nōn modo praetōris iūs, vērū etiam cīvis amiserat, tamen magistrātū sē abdicāvit, ut, quae 10 religiō C. Mariō, clārissimō virō, nōn fuerat, quō minus C. Glau- ciam, dē quō nihil nōminātīm erat dēcrētum, praetōrem occideret, eā nōs religiōne in privātō P. Lentulō pūniendō liberārēmur.

VII. 16. Nunc quoniam, Quiritēs, cōnscelerātissimī pericu- lōsissimīque bellī nefariōs ducēs captōs jam et comprehēnsōs tenētis, existimāre dēbētis omnīs Catilinae cōpiās, omnīs spēs atque opēs, hīs dēpulsīs urbis periculīs, concidisse.

Quem quidem ego cum ex urbe pellēbam, hoc prōvidēbam animō, 5 Quiritēs, remōtō Catilinā nōn mihi esse P. Lentulī somnum nec L. Cassī adipēs nec C. Cethēgī furiōsam temeritātem pertimēs- cendam. Ille erat ūnus timendus ex istīs omnibus, sed tam diū, dum urbis moenibus continēbātur. Omnia nōrat, omnium aditūs tenēbat; appellāre, temptāre, sollicitāre poterat, audēbat. 10 Erat eī cōnsilium ad facinus aptum, cōnsiliō autem neque manus neque lingua deerat. Jam ad certās rēs cōficiendās certōs hominēs dēlēctōs ac discriptōs habēbat. Neque vērō, cum aliquid mandārat, cōfectum putābat; nihil erat, quod nōn ipse obiret, occurreret, vigilāret, labōrāret; frīgus, sitīm, famem ferre poterat. 15

17. Hunc ego hominem tam ācrem, tam audācem, tam parātum, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditīs rēbus diligentem nisi ex domesticīs insidiīs in castrēse latrōcinium compulsem (dicam id quod sentiō, Quiritēs), nōn facile hanc tantam molem malī ā cervīcibus vestrīs dēpulissem. Nōn ille nōbīs Sātur- 5 nālīa cōstituisset neque tantō ante exitī ac fātī diem rei publicae dēnūntiāvisset neque commīsisset, ut signum, ut litterae suae, testēs manifestī sceleris, dēprehenderentur. Quae nunc illō absente sic gesta sunt, ut nullum in privātā domō fūrtum umquam sit tam palam inventum, quam haec tanta in rē publicā conjūratiō mani- 10 fēstō inventa atque dēprehēnsa est. Quodsi Catilīna in urbe ad hanc diem remānsisset (quamquam, quoad fuit, omnibus ejus cōnsiliīs occurrī atque obstitī), tamen, ut levissimē dicam, dīmi- candum nōbīs cum illō fuisset, neque nōs umquam, dum ille in urbe hostis esset, tantīs periculīs rem publicam tantā pace, tantō 15 ōtiō, tantō silentiō liberāssēmus.

VIII. 18. Quamquam haec omnia, Quiritēs, ita sunt ā mē admi-

nistrāta, ut deōrum immortalīum nūtū atque cōnsiliō et gesta et prōvīsa esse videantur. Idque cum conjectūrā cōnsequi possumus (quod vix vidētur hūmānī cōnsilī tantārum rērum guber-
 5 nātiō esse potuisse), tum vērō ita praesentēs hīs temporibus opem et auxilium nōbīs tulērunt, ut eōs paene oculīs vidēre possē-
 mus. Nam ut illa omittam, vīsās nocturnō tempore ab occidente facēs ārdōremque caelī, ut fulminum jactūs, ut terrae mōtūs re-
 linquam, ut omittam cētera, quae tam multa nōbīs cōsulis
 10 facta sunt, ut haec, quae nunc fiunt, canere dī immortalēs vidērentur, hoc certē, quod sum dictūrus, neque praetermittendum neque relinquendum est.

19. Nam profectō memoriā tenētis, Cottā et Torquātō cōsulis-
 bus, complūrēs in Capitōliō rēs dē caelō esse percussās, cum et simulācra deōrum dēpulsā sunt et statuāe veterum hominum dējectae et lēgum aera liquefacta et tāctus etiam ille, quī hanc
 5 urbem condidit, Rōmulus, quem inaurātum in Capitōliō parvum atque lactantem, ūberibus lupīnīs inhiantem fuisse meministis. Quō quidem tempore cum haruspicēs ex tōtā Etrūrīā convēnis-
 sent, caedēs atque incendia et lēgum interitum et bellum civīle ac domesticum et tōtius urbis atque imperī occāsum appropin-
 10 quāre dixerunt, nisi dī immortalēs omnī ratiōne plācātī suō nū-
 mine prope fāta ipsa flexissent.

20. Itaque illōrum respōnsīs tum et lūdī per decem diēs factī sunt, neque rēs ūlla, quae ad plācandōs deōs pertinēret, praeter-
 missa est. Idemque jussērunt simulācrum Jovis facere majus et in excelsō conlocāre et contrā atque antea fuerat, ad orientem
 5 convertere; ac sē spērāre dixerunt, sī illud signum quod vidētis, sōlis ortum et Forum Cūriamque cōspiceret, fore ut ea cōnsilia, quae clam essent inita contrā salūtem urbis atque imperī, inlūstrā-
 rentur, ut ā senātū populōque Rōmānō perspicī possent. Atque illud signum conlocandum cōsulēs illī locāvērunt; sed tanta
 10 fuit operis tarditās, ut neque superiōribus cōsulis neque nōbīs ante hodiernum diem conlocārētur.

IX. 21. Hīc quis potest esse, Quirītēs, tam āversus ā vērō, tam praeceps, tam mente captus, quī neget haec omnia, quae vidēmus, praecipuēque hanc urbem, deōrum immortalīum nūtū ac potestāte administrārī? Etenim, cum esset ita respōsum,
 5 caedēs, incendia, interitum rei pūblicae comparārī, et ea per civēs,

quae tum propter magnitudinem scelerum nōn nullis incredibilia vidēbantur, ea nōn modo cōgitāta ā nefāriis cīvibus, vērū etiam suscepta esse sēnsistis. Illud vērō nōne ita praesēns est, ut nūtū Jovis Optimī Maximī factum esse videātur, ut, cum hodiernō diē māne per Forum meō jussū et conjūrātī et eōrum indicēs in 10 aedem Concordiae dūcerentur, eō ipsō tempore signum statuerētur? Quō conlocātō atque ad vōs senātumque conversō, omnia, quae erant contrā salūtem omnium cōgitāta, inlūstrāta et patefacta vidistis.

22. Quō etiam majōre sunt istī odiō suppliciōque dignī, quī nōn solum vestrīs domiciliis atque tēctīs, sed etiam deōrum templis atque dēlūbris sunt fūnestōs ac nefāriōs ignēs inferre cōnātī. Quibus ego sī mē restitisse dicam, nimium mihi sūmam et nōn sim ferendus; ille, ille Juppiter restitit; ille Capitōlium, 5 ille haec templa, ille cūctam urbem, ille vōs omnis salvōs esse voluit. Dīs ego immortalibus dueibus, hanc mentem, Quirītēs, voluntātemque suscēpī atque ad haec tanta indicia pervēnī. Jam vērō ab Lentulō cēterisque domesticis hostibus tam dēmenter tantae rēs crēditae et ignōtīs et barbaris commissaeque litterae 10 numquam essent profectō, nisi ab dīs immortalibus huic tantae audāciae cōnsilium esset ēreptum. Quid vērō? Ut hominēs Galli ex cīvitāte male pācātā, quae gēns ūna restat, quae bellum populō Rōmānō facere et posse et nōn nolle videātur, spem imperī ac rērum maximārum ultrō sibi ā patriciis hominibus oblātā 15 neglegerent vestramque salūtem suis opibus antepōnerent, id nōn divinitus esse factum putātis, praesertim quī nōs nōn pugnandō, sed tacendō superāre potuerint?

X. 23. Quam ob rem, Quirītēs, quoniam ad omnia pulvināria supplicatiō dēcrēta est, celebrātōte illōs diēs cum conjugibus ac liberis vestrīs. Nam multī saepe honōrēs dīs immortalibus jūsti habitī sunt ac dēbitī, sed profectō jūstiōrēs numquam. Ēreptī enim estis ex erūdēlissimō ac miserrimō interitū; sine caede, sine 5 sanguine, sine exercitū, sine dimicātiōne, togātī, mē ūnō togātō duce et imperātōre, vicistis.

24. Etenim recordāminī, Quirītēs, omnis cīvilēs dissēnsiōnēs, nōn solum eas quās audistis, sed eas quās vōsmet ipsī meministis atque vidistis. L. Sulla P. Sulpicium oppressit; C. Marium, cūstōdem hujus urbis, multōsque fortīs virōs partim ējēcit ex

5 cīvitatē, partim interēmit. Cn. Octāvius cōsul armīs expulit ex urbe conlēgam; omnis hic locus acervīs corporum et cīvium sanguine redundāvit. Superāvit postea Cinna cum Mariō; tum vērō clāriissimis virīs interfectis lūmina cīvitatīs exstincta sunt. Ultus est hujus victōriae crūdēlitātem postea Sulla; nē dicī quidem opus est, quantā dēminutiōne cīvium et quantā calamitatē rei pūblīcae. Dissēnsit M. Lepidus ā clāriissimō et fortissimō virō, Q. Catulō; attulit nōn tam ipsius interitus rei pūblīcae lūctum quam cēterōrum.

25. Atque illae tamen omnēs dissēnsiōnēs erant ejus modī, quae nōn ad dēlendā, sed ad commūtandā rem pūblīcam pertinērent. Nōn illi nullam esse rem pūblīcam, sed in eā, quae esset, sē esse principēs, neque hanc urbem cōnflagrāre, sed sē in hāc urbe flōrēre 5 voluērunt. Atque illae tamen omnēs dissēnsiōnēs, quārum nulla exitium rei pūblīcae quaesivit, ejus modī fuērunt, ut nōn reconciliātiōne concordiae, sed interneciōne cīvium dijūdicātae sint. In hōc autem ūnō post hominum memoriā maximō crūdēlissimōque bellō, quāle bellum nulla umquam barbaria cum suā gente 10 gessit, quō in bellō lēx haec fuit ā Lentulō, Catilinā, Cethēgō, Cassiō cōstitutā, ut omnēs, quī salvā urbe salvī esse possent, in hostium numerō dūcerentur, ita mē gessi, Quiritēs, ut salvī omnēs cōnservārēmini, et, cum hostēs vestrī tantum cīvium superfutūrum putāssent, quantum infīnitae caedī restitisset, tantum 15 autem urbis, quantum flamma obīre nōn potuisset, et urbem et cīvēs integrōs incolumēsque servāvī.

XI. 26. Quibus prō tantīs rēbus, Quiritēs, nullum ego ā vōbīs praemium virtūtis, nullum insigne honōris, nullum monumentum laudis postulō praeterquam hujus diēi memoriā sempiternā. In animīs ego vestris omnēs triumphōs meōs, omnia ōrnāmenta 5 honōris, monumenta glōriae, laudis insignia condī et conlocārī volō. Nihil mē mūtum potest dēlectāre, nihil tacitum, nihil dēnique ejus modī, quod etiam minus dignī adsequī possint. Memoriā vestrā, Quiritēs, nostrae rēs alentur, sermōnibus crēscant, litterārum monumentis inveterāscant et conrōborābuntur; eandemque diem intellegō, quam spērō aeternā fore, prōpāgātā esse et ad salūtem urbis et ad memoriā cōsulātūs mei, ūnōque tempore in hāc rē pūblīcā duōs cīvīs exstitisse, quōrum alter finis vestrī imperī nōn terrae, sed caeli regiōnibus termināret, alter ejusdem imperī domicilium sēdēsque servāret.

XII. 27. Sed quoniam eārum rērum quās ego gessi, nōn eadem est fortūna atque condiciō quae illōrum quī externa bella gesserunt, quod mihi cum eis vīvendum est, quōs vīcī ac subēgī, illi hostēs aut interfectōs aut oppressōs reliquērunt, vestrum est, Quirītēs, sī cēteris facta sua rēctē prōsunt, mihi mea nē quandō obsint, prōvidēre. Mentēs enim hominum audācissimōrum scelerātae ac nefāriae nē vōbīs nocēre possent, ego prōvidī; nē mihi noceant, vestrum est prōvidēre. Quamquam, Quirītēs, mihi quidem ipsī nihil ab istīs jam nocērī potest. Magnum enim est in bonīs praesidium, quod mihi in perpetuum comparātum est, magna in rē publicā dignitās, quae mē semper tacita dēfendet, magna vīs cōscientiae, quam quī neglegunt, cum mē violāre volent, sē ipsī indicābunt.

28. Est enim in nōbīs is animus, Quirītēs, ut nōn modo nulliūs audāciae cēdāmus, sed etiam omnis improbōs ultrō semper laccēsāmus. Quodsi omnis impetus domesticōrum hostium dēpulsus ā vōbīs sē in mē ūnum converterit, vōbīs erit videndum, Quirītēs, quā condiōne posthāc eōs esse velitis, quī sē prō salūte vestrā obtulerint invidiae periculisque omnibus; mihi quidem ipsī quid est quod jam ad vītae fructum possit adquirī, cum praesertim neque in honōre vestrō neque in glōriā virtūtis quicquam videam altius, quō mihi libeat ascendere?

29. Illud perficiam, profectō, Quirītēs, ut ea quae gessi in cōsulātū, privātus tuear atque ōrnem, ut, sī qua est invidia in cōservandā rē publicā suscepta, laedat invidōs, mihi valeat ad glōriam. Dēnique ita mē in rē publicā trāctābō, ut meminerim semper, quae gesserim, cūremque, ut ea virtūte, nōn cāsū gesta esse videantur. Vōs, Quirītēs, quoniam jam est nox, venerātī Jovem illum, cūstōdem hujus urbis ac vestrum, in vestra tēcta discēdite et ea, quamquam jam est periculum dēpulsum, tamen aequē ac priōre nocte cūstōdiis vigiliisque dēfendite. Id nē vōbīs diūtius faciendum sit, atque ut in perpetuā pāce esse possītis, prōvidēbō.

M. TULLI CICERONIS

DE IMPERIO CN. POMPEI AD QUIRITES ORATIO

I. 1. Quamquam mihi semper frequēns cōspectus vester multō jūcundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ōrnatissimus est vīsus, Quirītēs, tamen hōc aditū laudis, quī semper optimō cuique maximē patuit, nōn
5 mea mē voluntās adhūc, sed vītae meae ratiōnēs ab ineunte aetāte susceptae prohibuērunt. Nam cum antea per aetātem nōndum hujus auctōritātem locī attingere audērem statueremque nihil hūc nisi perfectum ingenio, ēlabōrātum industriā adferri oportēre, omne meum tempus amīcōrum temporibus trānsmit-
10 tendum putāvī.

2. Ita neque hic locus vacuus umquam fuit ab eīs, quī vestram causam dēfenderent, et meus labor in prīvātōrum periculis castē integrēque versātus ex vestrō jūdicio frūctum est amplissimum cōnsecūtus. Nam cum propter dilātiōnem comitiōrum ter praetor
5 prīmus centuriīs cūctīs renūntiātus sum, facile intellēxī, Quirītēs, et quid dē mē jūdicārētis et quid aliīs praescriberētis. Nunc cum et auctōritātis in mē tantum sit, quantum vōs honōribus mandandis esse voluistis, et ad agendum facultātis tantum, quantum hominī vigilantī ex forēnsī ūsū prope cotīdiāna dicendī exercitātiō
10 potuit adferre, certē et, sī quid auctōritātis in mē est, apud cōs ūtar, quī eam mihi dedērunt, et, sī quid in dicendō cōnsequī possum, eīs ostendam potissimum, quī eī quoque rei frūctum suō jūdicio tribuendum esse dūxērunt.

3. Atque illud in prīmīs mihi laetandum jūre esse vidēō, quod in hāc insolitā mihi ex hōc locō ratiōne dicendī causa tālis oblāta est, in quā ōrātiō deesse nēmīnī possit. Dicendum est enim dē Cn. Pompeī singulārī eximiāque virtūte, hujus autem ōrātiōnis
5 difficilior est exitum quam prīncipium invenire. Ita mihi nōn tam cōpia quam modus in dicendō quaerendus est.

II. 4. Atque ut inde ōrātiō mea proficiscātur, unde haec omnis causa dūcitur, bellum grave et periculōsum vestris vectigālibus ac sociis ā duōbus potentissimis rēgibus infertur, Mithridāte et Tigrāne, quōrum alter relictus, alter laccessitus occāsiōnem sibi ad occupandam Asiam oblātam esse arbitrātur. Equitibus 5 Rōmānis, honestissimis viris, adferuntur ex Asiā cotidiē litterae, quōrum magnae rēs aguntur in vestris vectigālibus exercendis occupātae; quī ad mē prō necessitudīne, quae mihi est cum illō ōrdine, causam rei pūblicae periculaque rērum suārum dētulērunt; 10

5. Bithŷniae, quae nunc vestra prōvincia est, vicōs exūstos esse complūrēs, rēgnum Ariobarzānis, quod finitimum est vestris vectigālibus, tōtum esse in hostium potestāte; L. Lūcullum magnis rēbus gestis ab cō bellō discēdere; huic quī successerit, nōn satis esse parātum ad tantum bellum administrandum; 5 ūnum ab omnibus sociis et cīvibus ad id bellum imperātorem dēposci atque expetī, eundem hunc ūnum ab hostibus metuī, praetereā nēminem.

6. Causa quae sit, vidētis; nunc, quid agendum sit, cōnsiderate. Primum mihi vidētur dē genere bellī, deinde dē magnitudīne, tum dē imperātōre dēligendō esse dicendum. Genus est enim bellī ejus modī, quod maximē vestrōs animōs excitāre atque inflammāre ad persequendī studium dēbeat; in quō agitur populī Rō- 5 mānī glōria, quae vōbīs ā majōribus, cum magna in omnibus rēbus, tum summa in rē militārī trādita est; agitur salūs sociōrum atque amicōrum, prō quā multa majōrēs vestrī magna et gravia bella gessērunt; aguntur certissima populī Rōmānī vectigālia et maxima, quibus āmissis et pācis ōrnāmenta et subsidia bellī requi- 10 rētis; aguntur bona multōrum cīvium, quibus est ā vōbīs et ipsōrum et rei pūblicae causā cōsulendum.

III. 7. Et quoniam semper adpetentēs glōriae praeter cēterās gentēs atque avidī laudis fuistis, dēlenda est vōbīs illa macula Mithridaticō bellō superiōre concepta, quae penitus jam insēdit ac nimis inveterāvit in populī Rōmānī nōmine, quod is, quī ūnō diē tōtā in Asiā tot in cīvitātibus ūnō nūntiō atque ūnā signifi- 5 cātiōne litterārum cīvēs Rōmānōs omnēs necandōs trucīdandōs- que dēnotāvit, nōn modo adhūc poenam nūllam suō dignam scelere suscepit, sed ab illō tempore annum jam tertium et vicē-

simum rēgnat, et ita rēgnat, ut sē nōn Pontī neque Cappadociae
 10 latebrīs occultāre velit, sed ēmergere ex patriō rēgnō atque in
 vestrīs vectīgālibus, hoc est in Asiae lūce, versārī.

8. Etenim adhūc ita nostrī cum illō rēge contendērunt imperā-
 tōrēs, ut ab illō insignia victōriae, nōn victōriam reportārent.
 Triumphāvit L. Sulla, triumphāvit L. Mūrēna dē Mithridāte,
 duo fortissimī virī et summī imperātōrēs, sed ita triumphārunt,
 5 ut ille pulsus superātusque rēgnāret. Vērū tamen illīs imperā-
 tōribus laus est tribuenda, quod cōgērunt, venia danda, quod reli-
 quērunt, proptereā quod ab eō bellō Sullam in Italiam rēs pūblica,
 Mūrēnam Sulla revocāvit.

IV. 9. Mithridātēs autem omne reliquum tempus nōn ad
 obliuionem veteris bellī, sed ad comparātiōnem novī contulit;
 quī posteā, cum maximās aedificāset ōrnāsetque classēs exer-
 citūsque permagnōs, quibuscumque ex gentibus potuisset, com-
 5 parāset et sē Bosporānis, finitimīs suis, bellum inferre simulāret,
 ūsque in Hispāniam lēgātōs ac litterās mīsīt ad eōs ducēs, qui-
 buscum tum bellum gerēbāmus, ut, cum duōbus in locīs dis-
 jūnetissimīs maximēque dīversīs ūnō cōnsiliō ā binīs hostium
 cōpiīs bellum terrā marīque gererētur, vōs ancipitī contentiōne
 10 districtī dē imperiō dīmīcārētis.

10. Sed tamen alterius partis perīculum, Sertōriānae atque
 Hispāniēnsis, quae multō plūs firmāmentī ac rōboris habēbat,
 Cn. Pompei dīvinō cōnsiliō ac singulārī virtūte dēpulsum est; in
 alterā parte ita rēs ā L. Lūcullō, summō virō, est administrāta,
 5 ut initia illa rērum gestārum magna atque praeclāra nōn fēlicitātī
 ejus, sed virtūtī, haec autem extrēma, quae nūper accidērunt, nōn
 culpae, sed fortūnae tribuenda esse videantur. Sed dē Lūcullō
 dicam aliō locō, et ita dicam, Quirītēs, ut neque vērā laus ei dē-
 trācta ōrātiōne meā neque falsa adfīcta esse videātur.

11. Dē vestrī imperī dignitāte atque glōriā, quoniam is est
 exōrsus ōrātiōnis meae, vidēte quem vōbīs animum suscipiendum
 putētis.

V. Majōrēs nostrī saepe, mercātōribus aut nāviculāriīs nostrīs
 5 injūriōsius trāctātis, bella gessērunt; vōs, tot milibus cīvium
 Rōmānōrum ūnō nūntiō atque ūnō tempore necātis, quō tandem
 animō esse dēbētis? Lēgātī quod erant appellātī superbius,

Corinthum patrēs vestrī, tōtius Graeciae lūmen, exstinctum esse voluērunt; vōs eum rēgem inultum esse patiēminī, quī lēgātum populī Rōmānī cōsulārem vinculis ac verberibus atque omnī 10 suppliciō exerceiātum necāvit? Illī libertātem imminūtā cīvium Rōmānōrum nōn tulērunt; vōs ēreptam vitā neglegētis? Jūs lēgatiōnis verbō violātum illī persecūtī sunt; vōs lēgātum omnī suppliciō interfectum relinquētis?

12. Vidēte, nē, ut illis pulcherrimum fuit tantam vōbīs imperī glōriam trādere, sic vōbīs turpissimum sit id, quod accēpistis, tuērī et cōservāre nōn posse.

Quid? Quod salūs sociōrum summum in periculum ac dis-crīmen vocātur, quō tandem animō ferre dēbētis? Rēgnō est 5 expulsus Ariobarzānēs rēx, socius populī Rōmānī atque amīcus; imminent duo rēgēs tōtī Asiae nōn solum vōbīs inimicissimī, sed etiam vestrīs sociīs atque amīcīs; cīvitātēs autem omnēs cūctā Asiā atque Graeciā vestrum auxilium exspectāre propter periculū magnitudinem cōguntur; imperātōrem ā vōbīs certum dēposcere, 10 cum praesertim vōs alium mīserītis, neque audent neque sē id facere sine summō periculō posse arbitrantur.

13. Vident et sentiunt hoc idem, quod vōs, ūnum virum esse, in quō summa sint omnia, et eum propter esse, quō etiam carent aegrius, cujus adventū ipsō atque nōmine, tametsī ille ad maritimum bellum vēnerit, tamen impetūs hostium repressōs esse intellegunt ac retardātōs. Hī vōs, quoniam liberē loquī nōn licet, tacitē 5 rogant, ut sē quoque sicut cēterārum provinciārum sociōs dignōs existimētis, quōrum salūtem tāli virō commendētis, atque hōc etiam magis, quod cēterōs in prōvinciam ejus modī hominēs cum imperiō mittimus, ut, etiamsī ab hoste dēfendant, tamen ipsōrum adventūs in urbēs sociōrum nōn multum ab hostilī expugnātiōne 10 differant. Hunc audiēbant antea, nunc praesentem vident, tantā temperantiā, tantā mānsuetūdine, tantā hūmānitāte, ut ei beātissimī esse videantur, apud quōs ille diūtissimē commorātur.

VI. 14. Quā rē, sī propter sociōs, nullā ipsī injūriā lacessitī, majōrēs nostrī cum Antiochō, cum Philippō, cum Actōlis, cum Poenīs bella gessērunt, quantō vōs studiō convenit injūriīs prōvocātōs sociōrum salūtem ūnā cum imperī vestrī dignitāte dēfendere, praesertim cum dē maximīs vestrīs vectigālibus agātur? 5 Nam cēterārum prōvinciārum vectigālia, Quiritēs, tanta sunt

ut eis ad ipsās prōvinciās tūtandās vix contenti esse possimus; Asia vērō tam opīma est ac fertilis, ut et ūbertāte agrōrum et varietāte fructuum et magnitūdine pāstionis et multitudīne eārum
 10 rērum quae exportentur, facile omnibus terris antecellat. Itaque haec vōbīs prōvincia, Quirītēs, sī et bellī ūtilitātem et pācis dignitātem retinēre vultis, nōn modo ā calamitāte, sed etiam ā metū calamitātis est dēfendenda.

15. Nam in cēteris rēbus cum venit calamitās, tum dētrimentum accipitur; at in vectīgālibus nōn solum adventus mali, sed etiam metus ipse adfert calamitātem. Nam cum hostium cōpia nōn longē absunt, etiamsi inruptiō nūlla facta est, tamen pecuāria
 5 relinquitur, agrī cultūra dēseritur, mercātōrum nāvigātiō conquiescit. Ita neque ex portū neque ex decumīs neque ex scriptūrā vectigal cōservārī potest; qua re saepe tōtius annī fructus ūnō rūmōre periculī atque ūnō bellī terrōre āmittitur.

16. Quō tandem animō esse exīstimātis aut eōs, quī vectīgālia nōbīs pēnsitant, aut eōs, quī exercent atque exigunt, cum duo rēgēs cum maximīs cōpiīs propter adsint, cum ūna excursiō equitātis perbreuī tempore tōtius annī vectigal auferre possit,
 5 cum publicānī familiās maximās, quās in saltibus habent, quās in agrīs, quās in portubus atque cūstōdiīs, magnō periculō sē habēre arbitrentur? Putātisne vōs illis rēbus fruī posse, nisi eōs, quī vōbīs fructuī sunt, cōservāritis nōn solum, ut ante dixī, calamitāte, sed etiam calamitātis formidine liberātōs?

VII. 17. Ac nē illud quidem vōbīs neglegendum est, quod mihi ego extrēmum proposueram, cum essem dē bellī genere dictūrus, quod ad multōrum bona cīvium Rōmānōrum pertinet; quōrum vōbīs prō vestrā sapientiā, Quirītēs, habenda est ratiō
 6 diligenter. Nam et publicānī, hominēs honestissimī atque ōrnātissimī, suās ratiōnēs et cōpiās in illam prōvinciam contulērunt, quōrum ipsōrum per sē rēs et fortunae vōbīs cūrae esse dēbent. Etenim, sī vectīgālia nervōs esse rei publicae semper dūximus, eum certē ōrdinem, quī exercet illa, firmāmentum cēterōrum
 10 ōrdinum rēctē esse dicēmus.

18. Deinde ex cēteris ōrdinibus hominēs gnāvī atque industriī partim ipsī in Asiā negōtiantur quibus vōs absentibus cōsulare dēbētis, partim eōrum in eā provinciā pecūniās magnās conlocātās habent. Est igitur hūmānitātis vestrae magnum numerum

eōrum cīvium calamitāte prohibēre, sapientiae vidēre multōrum 5
cīvium calamitātem ā rē publicā sējūctam esse nōn posse.
Etenim primum illud parvī rēfert, nōs publicānis omissis vecti-
gālia postea victōriā recuperāre; neque enim isdem redimendī
facultās erit propter calamitātem neque aliis voluntās propter
timōrem. 10

19. Deinde, quod nōs eadem Asia atque idem iste Mithridātēs
initiō bellī Asiaticī docuit, id quidem certē calamitāte doctī
memoriā retinēre debemus. Nam tum, cum in Asiā rēs magnās
permultī amiserant, scimus Rōmae, solutiōne impeditā, fidem
concidisse. Nōn enim possunt unā in civitāte multī rem ac fortū- 5
nās amittere, ut nōn plūrēs sēcum in eandem trahant calamitā-
tem. A quō periculō prohibēte rem publicam et mihi erēdite, id
quod ipsī vidētis, haec fidēs atque haec ratiō pecūniarum, quae
Rōmae, quae in Forō versātur, implicāta est cum illis pecūniis
Asiaticis et cohaeret; ruere illa nōn possunt, ut haec nōn eodem 10
labefacta mōtū concidant. Quā rē vidēte, num dubitandum
vōbīs sit omnī studiō ad id bellum incumbere, in quō glōria
nōminis vestri, salūs sociōrum, vectigālia maxima, fortunae plūri-
mōrum cīvium conjūctae cum rē publicā dēfendantur.

VIII. 20. Quoniam dē genere bellī dixī, nunc dē magnitudine
pauca dicam. Potest enim hoc dieī, bellī genus esse ita necessā-
rium, ut sit gerendum, nōn esse ita magnum, ut sit pertimēscen-
dum. In quō maximē labōrandum est nē forte ea vōbīs, quae
diligentissimē prōvidenda sunt, contemnenda esse videantur. 5
Atque ut omnēs intellegant mē L. Lūcullō tantum impertire
laudis, quantum fortī virō et sapienti hominī et magnō imperātōrī
dēbeātur, dicō ejus adventū maximās Mithridatī cōpiās omnibus
rēbus ornātās atque instrūctās fuisse, urbemque Asiae clārissimam
nōbīsque amīcissimam Cŷzicēnōrum obsessam esse ab ipsō rēge 10
maximā multitudīne et oppugnātā vehementissimē; quam
L. Lūcullus virtūte, adsiduitāte, cōsiliō summīs obsidiōnis per-
iculis liberāvit;

21. ab eodem imperātōre classem magnam et ornātā, quae
ducibus Sertōriānis ad Italiam studiō inflammāta raperētur,
superātā esse atque dēpressā; magnās hostium praetereā
cōpiās multis proeliis esse delētās patefactumque nostris legiō-
nibus esse Pontum, quī antea populō Rōmānō ex omnī aditū 5

clausus fuisset; Sinōpēn atque Amīsum, quibus in oppidīs erant domicilia rēgis, omnibus rēbus ōrnātās ac refertās cēterāsque urbēs Pontī et Cappadociae permultās ūnō aditū adventūque esse captās; rēgem spoliātum rēgnō patriō atque avītō ad aliōs
 10 sē rēgēs atque ad aliās gentēs supplicem contulisse; atque haec omnia salvīs populi Rōmānī sociīs atque integrīs vectīgālibus esse gesta. Satis opīnor haec esse laudis, atque ita, Quirītēs, ut hoc vōs intellegātis, ā nūllō istōrum, quī huic obtrectant lēgi atque causae, L. Lūcullum similiter ex hōc locō esse laudātum.

IX. 22. Requirētur fortasse nunc, quem ad modum, cum haec ita sint, reliquum possit magnum esse bellum. Cognōscite, Quirītēs; nōn enim hoc sine causā quaerī vidētur. Prīmum ex suo rēgnō sic Mithridātēs profūgit, ut ex eōdem Pontō Mēdēa
 5 illa quondam profūgisse dīcitur, quam praedicant in fugā frātris suī membra in eīs locīs, quā sē parēns persequerētur, dissipāvisse, ut eōrum conlēctiō dispersa maerorque patrius celeritātem persequendī retardāret. Sic Mithridātēs fugiēns maximam vim aurī atque argentī pulcherrimārumque rērum omnium, quās et ā
 10 majōribus accēperat et ipse bellō superiōre ex tōtā Asiā direptās in suum rēgnum congesserat, in Pontō omnem reliquit. Haec dum nostrī conligunt omnia diligentius, rēx ipse ē manibus effūgit. Ita illum in persequendī studiō maeror, hōs laetitia tardāvit.

23. Hunc in illō timōre et fugā Tigrānēs, rēx Armenius, excēpit diffidentemque rēbus suis cōnfirmāvit et adflīctum ērēxit perditumque recreāvit. Cujus in rēgnum posteāquam L. Lūcullus cum exercitū vēnit, plūrēs etiam gentēs contrā imperātōrem nostrum concitātae sunt. Erat enim metus injectus eīs nātiōnibus, quās numquam populus Rōmānus neque lacesse dās bellō neque temptandās putāvit; erat etiam alia gravis atque vehemēns opīniō, quae animōs gentium barbarārum pervāserat, fānī locuplētissimī et religiōsissimī diripiendī causā in eās ōrās nostrum
 10 esse exercitum adductum. Ita nātiōnēs multae atque magnae novō quōdam terrōre ac metū concitābantur. Noster autem exercitus tametsī urbem ex Tigrānis rēgnō cēperat et proeliīs ūsus erat secundīs, tamen nimīā longinquitāte locōrum ac dēsideriō suōrum commovēbātur.

24. Hīc jam plūra nōn dīcam; fuit enim illud extrēmum, ut ex eīs locīs ā militibus nostrīs reditus magis mātūrus quam prō-

cessiō longior quaereretur. Mithridātēs autem et suam manum jam cōfirmārat et eōrum, quī sē ex ipsius rēgnō conlēgerant, et magnīs adventiciis auxiliis multōrum rēgum et nātiōnum juvābatur. Nam hoc ferē sic fieri solere accēpimus, ut rēgum adflictae fortunae facile multōrum opēs adliceant ad misericordiam, maximeque eōrum quī aut rēgēs sunt aut vivunt in rēgnō, ut eis nōmen rēgale magnum et sānctum esse videātur. 5

25. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis numquam est ausus optāre. Nam, cum sē in rēgnum suum recēpisset, nōn fuit eō contentus, quod ei praeter spem acciderat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram umquam attingeret, sed in exercitum nostrum clārum atque victōrem impetum fēcit. Sinite hōc locō, Quiritēs, sicut poētae solent, quī rēs Rōmānās scribunt, praeterire mē nostram calamitātem, quae tanta fuit, ut eam ad aurēs imperātōris nōn ex proeliō nūntius, sed ex sermōne rūmor adferret. 5

26. Hic in illō ipsō malō gravissimāque belli offēnsiōne L. Lūcullus, quī tamen aliquā ex parte eis incommodis medērī fortasse potuisset, vestrō jussū coactus, quod imperi diūturnitātī modum statuendum vetere exemplō putāvistis, partem militum, quī jam stipendiis cōfecti erant, dimisit, partem M'. Glabriōnī trādīdit. Multa praetereō cōsultō; sed ea vōs conjectūrā perspicite, quantum illud bellum factum putētis, quod conjungant rēgēs potentissimī, renovent agitātae nātiōnēs, suscipiant integrae gentēs, novus imperātor noster accipiat vetere exercitū pulsō. 5

X. 27. Satis mihi multa verba fēcisse videor, quā rē esset hoc bellum genere ipsō necessārium, magnitūdine periculōsum; restat, ut dē imperātōre ad id bellum dēligendō ac tantis rēbus praeficiendō dicendum esse videātur. Utinam, Quiritēs, virōrum fortium atque innocentium cōpiam tantam habērētis, ut haec vōbīs dēliberātiō difficilis esset, quemnam potissimum tantis rēbus ac tantō bellō praeficiendum putārētis! Nunc vērō cum sit ūnus Cn. Pompejus, quī nōn modo eōrum hominum, quī nunc sunt, glōriam, sed etiam antiquitātis memoriam virtūte superārit, quae rēs est, quae cujusquam animum in hāc causā dubium facere possit? 10

28. Ego enim sic existimō, in summō imperātōre quattuor hās

rēs inesse oportēre, scientiam rei militāris, virtūtem, auctōritātem, fēlicitātem.

Quis igitur hōc homine scientior umquam aut fuit aut esse
 5 dēbuit? quī ē lūdō atque pueritiae disciplinīs, bellō maximō atque
 ācerrimis hostibus, ad patris exercitum atque in militiae discipli-
 nam profectus est, quī extrēmā pueritiā miles in exercitū fuit
 summī imperātōris, ineunte adulēscientiā maximī ipse exercitūs
 imperātor, quī saepius cum hoste cōfligit, quam quisquam cum
 10 inimicō concertāvit, plūra bella gessit quam cēteri lēgērunt, plūrēs
 prōvinciās cōnfēcit quam aliī concupivērunt, cujus adulēscientia
 ad scientiam rei militāris nōn aliēnis praeceptis, sed suis imperiis,
 nōn offēnsiōnibus bellī, sed victōriis, nōn stipendiis, sed triumphis
 est ērudita. Quod dēnique genus esse bellī potest, in quō
 15 illum nōn exercuerit fortūna rei publicae? Cīvile, Āfricānum,
 Trānsalpīnum, Hispāniēse mixtum ex cīvitātibus atque ex
 bellicōsissimis nātiōnibus, servile, nāvāle bellum, varia et
 diversa genera et bellōrum et hostium, nōn solum gesta ab hōc
 ūnō, sed etiam cōfecta, nūllam rem esse dēclārant in ūsū positam
 20 militārī, quae hujus virī scientiam fugere possit.

XI. 29. Jam vērō virtūtī Cn. Pompei quae potest ōrātiō pār
 invenīri? Quid est, quod quisquam aut illō dignum aut vōbīs
 novum aut cuiquam inaudītum possit adferre? Neque enim illae
 sunt sōlae virtūtēs imperātōriae, quae vulgō exīstimantur, labor
 5 in negōtiis, fortitūdō in periculis, industria in agendō, celeritās
 in cōnficiendō, cōnsilium in prōvidendō, quae tanta sunt in
 hōc ūnō, quanta in omnibus reliquis imperātōribus, quōs aut
 vīdimus aut audīvimus, nōn fuērunt.

30. Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sulla hujus virtūte
 et subsidiō cōfessus est liberātam; testis est Sicilia, quam
 multis undique cīnetam periculis nōn terrōre bellī, sed cōnsilī
 celeritāte explicāvit; testis est Āfrica, quae magnīs oppressa
 5 hostium cōpiis eōrum ipsōrum sanguine redundāvit; testis est
 Gallia, per quam legiōnibus nostris iter in Hispāniam Gallōrum
 interneciōne patefactum est; testis est Hispānia, quae saepissimē
 plūrimōs hostēs ab hōc superātōs prōstrātōsque cōspexit; testis
 est iterum et saepius Italia, quae cum servili bellō taetrō pericu-
 10 lōsōque premerētur, ab hōc auxilium absente expetivit, quod
 bellum exspectātiōne ejus attenuātum atque imminūtum est,
 adventū sublātum ac sepultum.

31. Testēs nunc vērō jam omnēs sunt ōrae atque omnēs exterae gentēs ac nātiōnēs, dēnique maria omnia cum ūniversa, tum in singulis ōrīs omnēs sinūs atque portūs. Quis enim tōtō marī locus per hōs annōs aut tam firmum habuit praesidium ut tūtus esset, aut tam fuit abditus ut latēret? Quis nāvigāvit, quī nōn sē aut 5 mortis aut servitūtis periculō committeret, cum aut hieme aut refertō praedōnum marī nāvigāret? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam lātē dīvisum atque dispersum quis umquam arbitrārētur aut ab omnibus imperātōribus ūnō annō aut omnibus annīs ab ūnō imperātōre cōfici posse? 10

32. Quam prōvinciam tenuistis ā praedōnibus liberam per hōsee annōs? Quod vectīgal vōbīs tūtum fuit? Quem socium dēfendistis? Cui praesidiō classibus vestris fuistis? Quam multās existimātis insulās esse dēsertās, quam multās aut metū relictās aut ā praedōnibus captās urbēs esse sociōrum? 5

XII. Sed quid ego longinqua commemorō? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi Rōmānī, longē ā domō bellāre et prōpugnāculis imperī sociōrum fortūnās, nōn sua tēcta dēfendere. Sociīs ego nostrīs mare per hōs annōs clausum fuisse dicam, cum exercitūs vestrī numquam ā Brundisiō nisi hieme summā trāns- 10 mīserint? Quī ad vōs ab exteris nātiōnibus venīrent, captōs querar, cum lēgātī populi Rōmānī redēptī sint? Mercātōribus tūtum mare nōn fuisse dicam, cum duodecim secūrēs in praedōnum potestātem pervēnerint?

33. Cnidum aut Colophōnem aut Samum, nōbilissimās urbēs, innumerābilēsque aliās captās esse commemorem, cum vestrōs portūs atque cōs portūs, quibus vītā ac spīritum dūcitis, in praedōnum fuisse potestāte sciātis? An vērō ignōrātis portum Cājētae celeberrimum ac plēnissimum nāvium inspectante prae- 5 tōre ā praedōnibus esse direptum, ex Mīsēnō autem ejus ipsius liberōs, quī cum praedōnibus antea ibi bellum gesserat, ā praedōnibus esse sublātōs? Nam quid ego Ōstiēnse incommodum atque illam lābem atque ignōminiam rei pūblīcae querar, cum prope inspectantibus vōbīs classis ea, cui cōsul populi Rōmānī 10 praepositus esset, ā praedōnibus capta atque oppressa est? Prō dī immortālēs! Tantamne ūnūs hominis incrdibilis ac dīvīna virtūs tam brevī tempore lūcem adferre rei pūblīcae potuit, ut vōs, quī modo ante ōstium Tiberinum classem hostium vidēbātis, eī nunc nullam intrā Ōceanī ōstium praedōnum nāvem esse 15 audiātis?

34. Atque haec quā celeritāte gesta sint, quamquam vidētis, tamen ā mē in dicendō praetereunda nōn sunt. Quis enim umquam aut obeundi negōtī aut cōsequendī quaestūs studiō tam brevī tempore tot loca adīre, tantōs cursūs cōficere potuit, 5 quam celeriter, Cn. Pompejō duce, tantī bellī impetus nāvigāvit? Quī, nōndum tempestīvō ad nāvigandum marī, Siciliam adiit, Āfricam explōrāvit, in Sardiniam cum classe vēnit atque haec tria frūmentāria subsidia reī pūblicae firmissimīs praesidiīs classibusque mūnīvit.

35. Inde eum sē in Italiam recēpisset, duābus Hispāniīs et Galliā Trānsalpīnā praesidiīs ac nāvibus cōfirmātā, missis item in ōram Īllyrici maris et in Achāiam omnemque Graeciam nāvibus, Italiae duo maria maximīs classibus firmissimīsque praesidiīs 5 adōrnāvit; ipse autem ut Brundisiō profectus est, ūndēquīnquāgēsīmō diē tōtam ad imperium populi Rōmānī Ciliciam adjūxit; omnēs, quī ubique praedōnēs fuērunt, partim captī interfectīque sunt, partim ūnūs hujus sē imperiō ac potestātī dēdiderunt. Īdem Crētēnsibus, cum ad eum ūsque in Pamphȳliam lēgātōs 10 dēpreeātōrēsque mīsissent, spem dēditionis nōn adēmīt obsidēsque imperāvit. Ita tantum bellum, tam diūturnum, tam longē lātēque dispersum, quō bellō omnēs gentēs ac nātiōnēs premēbantur, Cn. Pompejus extrēmā hieme apparāvit, ineunte vĕre suscepit, mediā aestāte cōnfēcit.

XIII. 36. Est haec dīvinā atque incēdibilis virtūs imperātōris. Quid? Cēterae, quās paulō ante commemorāre coeperam, quantae atque quam multae sunt! Nōn enim bellandī virtūs solum in summō ac perfectō imperātōre quaerenda est, sed multae sunt 5 artēs eximiae hujus administrae comitēsque virtūtis. Ac primum quantā innocentīā dēbent esse imperātōrēs, quantā deinde in omnibus rēbus temperantiā, quantā fidē, quantā facilitāte, quantō ingeniō, quantā hūmānitāte! Quae breviter quālia sint in Cn. Pompejō, cōsiderēmus. Summa enim omnia sunt, Qui- 10 ritēs, sed ea magis ex aliōrum contentiōne quam ipsa per sēsē cognōscī atque intellegī possunt.

37. Quem enim imperātōrem possumus ūllō in numerō putāre, cujus in exercitū centuriātūs vēneant atque vēnierint? Quid hunc hominem magnum aut amplum dē rē pūblicā cōgitāre, quī pecūniam ex aerāriō dēprōmptam ad bellum administrandum aut

propter cupiditatem prōvinciae magistrātibus dīvīserit aut prop- 5
ter avāritiam Rōmae in quaestū reliquerit? Vestra admur-
murātiō facit, Quiritēs, ut agnōscere videāmini, quī hacc fēcerint;
ego autem nōminō nēminem; quā rē irāsci mihi nēmō poterit,
nisi quī ante dē sē voluerit cōnfītērī. Itaque propter hanc avāri-
tiam imperātōrum quantās calamitātēs, quōcumque ventum sit, 10
nostrī exercitūs ferant, quis ignōrat?

38. Itinera quae per hōsce annōs in Italiā per agrōs atque
oppida cīvium Rōmānōrum nostrī imperātōrēs fēcerint, recordā-
mini; tum facilius statuētis, quid apud exterās nātiōnēs fieri
existimētis. Utrum plūrēs arbitrāmini per hōsce annōs militum
vestrōrum armīs hostium urbēs an hibernīs sociōrum civitātēs esse 5
dēlētās? Neque enim potest exercitum is continēre imperātor,
quī sē ipse nōn continet, neque sevērus esse in iūdicandō, quī aliōs
in sē sevērōs esse iūdicēs nōn vult.

39. Hīc mirāmur hunc hominem tantum excellere cēterīs,
cujus legiōnēs sic in Asiam pervēnerint, ut nōn modo manus tantī
exercitūs, sed nē vēstīgium quidem cuiquam pācātō nocuisse
dicātur? Jam vērō quem ad modum militēs hibernent, cotīdiē
sermōnēs ac litterae perferuntur; nōn modo ut sūmptum faciat 5
in militem, nēmini vīs adfertur, sed nē cupientī quidem cuiquam
permittitur. Hiemis enim, nōn avāritiae perfugium majōrēs nostrī
in sociōrum atque amīcōrum tēctīs esse voluērunt.

XIV. 40. Age vērō, cēterīs in rēbus quā sit temperantiā,
cōnsiderāte. Unde illam tantam celeritātem et tam inerēdibilem
cursum inventum putātis? Nōn enim illum eximia vīs rēmīgum
aut ars inaudīta quaedam gubernandī aut ventī aliquī novī tam
celeriter in ultimās terrās pertulērunt, sed eae rēs, quae cēterōs 5
remorārī solent, nōn retardāvunt; nōn avāritia ab institūtō cursū
ad praedam aliquam dēvocāvit, nōn libīdō ad voluptātem, nōn
amoenitās ad dēlectātiōnem, nōn nōbilitās urbis ad cognitiōnem,
nōn dēnique labor ipse ad quiētem; postrēmō signa et tabulās
cēteraque ōrnāmenta Graecōrum oppidōrum, quae cēterī tollenda 10
esse arbitrantur, ea sibi ille nē vīsenda quidem existimāvit.

41. Itaque omnēs nunc in eīs locīs Cn. Pompejum sicut aliquem
nōn ex hāc urbe missum, sed dē caelō dēlāpsū intuentur; nunc
dēnique incipiunt crēdere fuisse hominēs Rōmānōs hāc quondam

continentiā, quod jam nātiōnibus exteris incrēdibile ac falsō
 5 memoriae prōditum vidēbātur; nunc imperi vestri splendor illis
 gentibus lūcem adferre coepit; nunc intellegunt nōn sine causā
 majōrēs suōs tum, cum eā temperantiā magistrātūs habēbāmus,
 servīre populō Rōmānō quam imperāre aliis māluisse. Jam vērō
 ita facilēs aditūs ad eum privātōrum, ita liberae querimōniae dē
 10 aliōrum injūriis esse dicuntur, ut is, quī dignitāte principibus
 excellit, facilitāte infimīs pār esse videātur.

42. Jam quantum cōsiliō, quantum dicendī gravitāte et cōpiā
 valeat (in quō ipsō inest quaedam dignitās imperātōria), vōs,
 Quiritēs, hōc ipsō ex locō saepe cognōvistis. Fidem vērō ejus quan-
 tam inter sociōs exīstimārī putātis, quam hostēs omnēs omnium
 5 generum sāctissimam jūdicārint? Hūmānitāte jam tantā est,
 ut difficile dictū sit, utrum hostēs magis virtūtem ejus pugnantes
 timuerint an mānsuētūdinem victi dilēxerint. Et quisquam dubi-
 tābit, quīn huic hoc tantum bellum trāsmittendum sit, quī ad
 omnia nostrae memoriae bella cōficienda divīnō quōdam cōsiliō
 10 nātus esse videātur?

XV. 43. Et quoniam auctōritās quoque in bellis administrandis
 multum atque in imperiō militārī valet, certē nēmīnī dubium est,
 quīn eā rē idem ille imperātōr plūrimum possit. Vehementer
 autem pertinēre ad bella administranda, quid hostēs, quid socii
 5 dē imperātōribus nostris exīstiment, quis ignōrat, cum sciāmus
 hominēs, in tantis rēbus ut aut contemnant aut metuant aut
 ōderint aut ament, opīniōne nōn minus et fāmā quam aliquā
 ratiōne certā commovērī? Quod igitur nōmen umquam in orbe
 terrārum clārius fuit? Cujus rēs gestae parēs? Dē quō homine
 10 vōs, id quod maximē facit auctōritātem, tanta et tam praeclāra
 jūdicia fēcistis?

44. An vērō ūllam ūsquam esse ōram tam dēsertam putātis,
 quō nōn illius diēi fāma pervāserit, cum ūniversus populus Rō-
 mānus refertō Forō complētisque omnibus templis, ex quibus hic
 locus cōspici potest, ūnum sibi ad commūne omnium gentium
 5 bellum Cn. Pompejum imperātōrem dēposeit? Itaque, ut
 plūra nōn dicam neque aliōrum exemplis cōfirmem, quantum
 auctōritās valeat in bellō, ab eōdem Cn. Pompejō omnium
 rērum ēgregiārum exempla sūmantur; quī quō diē ā vōbīs
 maritimō bellō praepositus est imperātōr, tanta repente vilitās

annōnae ex summā inopiā et cāritāte rei frūmentāriae cōsecūta 10
est ūnūs hominis spē ac nōmine, quantam vix ex summā ūbertāte
agrōrum diūturna pāx efficere potuisset.

45. Jam acceptā in Pontō calamitāte ex eō proeliō, dē quō vōs
paulō ante invitus admonuī, cum socii pertimuissem, hostium
opēs animique crēvissem, satis firmum praesidium prōvincia
nōn habēret, amississētis Asiam, Quiritēs, nisi ad ipsum discrīmen
ejus temporis divinitus Cn. Pompejum ad eās regiōnēs fortūna 5
populi Rōmānī attulisset. Hujus adventus et Mithridātem inso-
litā inflammātum victōriā continuit et Tigrānem magnīs cōpiis
minitāntem Asiae retardāvit. Et quisquam dubitābit, quid vir-
tūte perfectūrus sit, quī tantum auctōritāte perfecerit, aut quam
facile imperiō atque exercitū sociōs et vectīgālia cōservātūrus sit, 10
quī ipsō nōmine ac rūmōre dēfenderit?

XVI. 46. Age vērō illa rēs quantam dēclārat ejusdem ho-
minis apud hostēs populi Rōmānī auctōritātem, quod ex locis tam
longinquīs tamque diversīs tam brevī tempore omnēs huic sē
ūnī dēdidērunt! Quod Crētēnsium lēgātī, cum in eōrum insulā
noster imperātor exercitusque esset, ad Cn. Pompejum in ulti- 5
mās prope terrās vērunt eīque sē omnēs Crētēnsium civitātēs
dēdere velle dixērunt! Quid? Idem iste Mithridātēs nōne ad
eundem Cn. Pompejum lēgātum ūsque in Hispāniam mīsīt? Eum,
quem Pompejus lēgātum semper jūdicāvit, eī, quibus erat mo-
lestum ad eum potissimum esse missum, speculātōrem quam 10
lēgātum jūdicārī māluerunt. Potestis igitur jam cōstituere,
Quiritēs, hanc auctōritātem multis postea rēbus gestis magnisque
vestris jūdiiciis amplificātam quantum apud illōs rēgēs, quantum
apud exterās nātiōnēs valitūram esse existimētis.

47. Reliquum est, ut dē fēlicitāte (quam praestāre dē sē ipsō
nēmō potest, meminisse et commemorāre dē alterō possumus)
sicut aequum est hominēs dē potestāte deōrum, timidē et pauca
dicāmus. Ego enim sic existimō, Maximō, Māreellō, Scīpiōnī,
Mariō et cēteris magnīs imperātōribus nōn solum propter virtū- 5
tem, sed etiam propter fortūnam saepius imperia mandāta atque
exercitūs esse commissōs. Fuit enim profectō quibusdam summīs
virīs quaedam ad amplitūdinem et ad glōriam et ad rēs magnās
bene gerendās divinitus adjūncta fortūna. Dē hujus autem
hominis fēlicitāte, dē quō nunc agimus, hāc ūtar moderātiōne 10

dīcendī, nōn ut in illius potestāte fortunam positam esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua spērāre videāmur, nē aut, invisa dīs immortalibus ōrātiō nostra aut ingrāta esse videātur.

48. Itaque nōn sum praedicātūrus, quantās ille rēs domī militiae, terrā marique quantāque fēlicitāte gesserit; ut ejus semper voluntātibus nōn modo cīvēs adsēnerint, socii obtemperārint, hostēs oboedierint, sed etiam ventī tempestātēsq̄ obsecundārint; hoc
5 brevissimē dicam, nēminem umquam tam impudentem fuisse, quī ab dīs immortalibus tot et tantās rēs tacitus auderet optāre, quot et quantās dī immortalēs ad Cn. Pompejum dētulērunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quiritēs, cum communis salutis atque imperi, tum ipsius hominis causā, sicutī facitis, velle
10 et optāre debētis.

49. Quā rē cum et bellum sit ita necessārium, ut neglegi nōn possit, ita magnum, ut accūrātissimē sit administrandum, et cum ei imperātorem praeficere possitis, in quō sit eximia bellī scientia, singularis virtūs, clārissima auctōritās, ēgregia fortuna, dubitātis,
5 Quiritēs, quin hoc tantum boni, quod vōbīs ab dīs immortalibus oblātum et datum est, in rem pūblicam cōservandam atque amplificandam cōferātis?

XVII. 50. Quodsi Rōmae Cn. Pompejus privātus esset hōc tempore, tamen ad tantum bellum is erat dēligendus atque mittendus; nunc cum ad cēterās summās ūtilitātēs haec quoque opportunitās adjungātur, ut in eis ipsīs locis adsit, ut habeat
5 exercitum, ut ab eis, quī habent, accipere statim possit, quid exspectāmus? Aut cūr nōn, ducibus dīs immortalibus, eidem, cui cētera summā cum salūte rei pūblīcae commissa sunt, hoc quoque bellum rēgium committāmus?

51. At enim vir clārissimus, amantissimus rei pūblīcae, vestris beneficiis amplissimis adfectus, Q. Catulus, itemque summis ōrnāmentis honoris, fortunae, virtūtis, ingenī praeditus, Q. Hortēsius, ab hāc ratiōne dissentiunt. Quōrum ego auctōritātem
5 apud vōs multis locis plūrimum valuisse et valēre oportēre cōnfiteor; sed in hāc causā, tametsi cognōscētis auctōritātēs contrāriās virōrum fortissimōrum et clārissimōrum, tamen, omissis auctōritātibus, ipsā rē ac ratiōne exquirere possumus vērītatem, atque hōc facilius, quod ea omnia, quae ā mē adhūc dicta sunt;

idem istī vĕra esse concēdunt, et necessārium bellum esse et mag- 10
num et in ūnō Cn. Pompejō summa esse omnia.

52. Quid igitur ait Hortēnsius? Sī ūnī omnia tribuenda sint,
dignissimum esse Pompejum, sed ad ūnum tamen omnia dēferri
nōn oportēre.

Obsolēvit jam ista ōrātiō rē multō magis quam verbis refūtāta.
Nam tū idem, Q. Hortēnsi, multa prō tuā summā cōpiā ac 5
singulārī facultāte dīcendī et in senātū contrā virum fortem, A. Ga-
bīnium, graviter ōrnātēque dīxistī, cum is dē ūnō imperātōre
contrā praedōnēs cōstituendō lēgem prōmulgāsset, et ex hōc
ipsō locō permulta item contrā eam lēgem verba fēcistī.

53. Quid? Tum, per deōs immortālēs, sī plūs apud populum
Rōmānum auctōritās tua quam ipsius populī Rōmānī salūs et
vĕra causa valuisset, hodiē hanc glōriam atque hoc orbis terrae
imperium tenērēmus? An tibi tum imperium hoc esse vidēbātur,
cum populī Rōmānī lēgātī, quaestōrēs praetōrēsque capiēbantur, 5
cum ex omnibus prōvinciis commeātū et prīvātō et pūblicō prohi-
bēbāmur, cum ita clausa nōbis erant maria omnia, ut neque
prīvātam rem trānsmarinam neque pūblicam jam obīre possēmus?

XVIII. 54. Quae cīvitās antea umquam fuit — nōn dīcō
Athēniēnsium, quae satis lātē quondam mare tenuisse dīcitur,
nōn Carthāginiēnsium, quī permultum classe ac maritimīs rēbus
valuērunt, nōn Rhodiōrum, quōrum ūsque ad nostram memoriam
disciplīna nāvālis et glōria remānsit — quae cīvitās, inquam, 5
anteā tam tenuis, quae tam parva īnsula fuit, quae nōn portūs
suōs et agrōs et aliquam partem regiōnis atque ōrae maritimae
per sē ipsa dēfenderet? At hercule aliquot annōs continuōs ante
lēgem Gabīniam ille populus Rōmānus, ejus ūsque ad nostram
memoriam nōmen invictum in nāvālibus pugnīs permānsit, 10
magnā ac multō maximā parte nōn modo ūtilitātis, sed dignitātis
atque imperī caruit;

55. nōs, quōrum majōrēs Antiochum rēgem classe Persemque
superārunt omnibusque nāvālibus pugnīs Carthāginiēnsis, ho-
minēs in maritimīs rēbus exercitātissimōs parātissimōsque, vi-
cērunt, eī nullō in locō jam praedōnibus parēs esse poterāmus;
nōs, quī anteā nōn modo Italiam tūtā habēbāmus, sed omnēs 5

sociōs in ultimis ōris auctōritāte nostrī imperī salvōs praestāre poterāmus, tum, cum insula Dēlos tam procul ā nobīs in Aegaeō mari posita, quō omnēs undique cum mercibus atque oneribus commēabant, referta divitiis, parva, sine mūrō nihil timēbat, idem
 10 nōn modo prōvinciis atque ōris Italiae maritimis ac portibus nostris, sed etiam Appiā jam Viā carēbāmus; et eis temporibus nōn pudēbat magistrātūs populī Rōmānī in hunc ipsum locum ēscendere, cum eum nobīs majōrēs nostrī exuviis nauticis et classium spoliis ōrnātum reliquissent!

XIX. 56. Bonō tē animō tum, Q. Hortēnsī, populus Rōmānus et cēterōs, quī erant in eādē sententiā, dicere existimāvit ea, quae sentiēbātis; sed tamen in salutē commūnī idem populus Rōmānus dolōrī suō māluit quam auctōritātī vestrae obtemperāre.
 5 Itaque ūna lēx, ūnus vir, ūnus annus nōn modo nōs illā miseriā ac turpitūdine liberāvit, sed etiam effēcit, ut aliquandō vērē vidērēmur omnibus gentibus ac nātiōnibus terrā marique imperāre.

57. Quō mihi etiam indignius vidētur obtrectātum esse adhūc (Gabiniō dicam an Pompejō an utrīque, id quod est vērīus?), nē lēgārētur A. Gabīnius Cn. Pompejō expetenti ac postulanti. Utrum ille, quī postulat ad tantum bellum lēgātum, quem velit,
 5 idōneus nōn est quī impetret, cum cēterī ad expilandōs sociōs diripiendāsque prōvinciās, quōs voluērunt, lēgātōs ēdūxerint, an ipse, cujus lēge salūs ac dignitās populō Rōmānō atque omnibus gentibus cōstitutā est, expers esse dēbet glōriac ejus imperātōris atque ejus exercitūs, quī cōsiliō ipsius ac periculō est cōstitutus?

58. An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Caelius Latīniēnsis, Cn. Lentulus, quōs omnēs honōris causā nōminō, cum tribūnī plēbī fuissent, annō proximō lēgātī esse potuērunt? In ūnō Gabiniō sunt tam diligentēs, quī in hōc bellō, quod lēge Gabiniā geritur,
 5 in hōc imperātōre atque exercitū, quem per vōs ipse cōstituit, etiam praecipuō jūre esse dēberet? Dē quō lēgandō cōsulēs spērō ad senātum relātūrōs. Quī sī dubitābunt aut gravābuntur, ego mē profiteor relātūrū; neque mē impedit cujusquam inimicum ēdictum, quō minus vōbīs frētus vestrum jūs beneficiumque
 10 dēfendam, neque praeter intercessiōnem quicquam audiam, dē quā, ut arbitror, istī ipsī, quī minantur, etiam atque etiam, quid liceat, cōsiderābunt. Meā quidem sententiā, Quirītēs, ūnus

A. Gabīnius bellī maritimī rērumque gestārum Cn. Pompejō socius adscribitur, propterea quod alter ūnī illud bellum suscipiendum vestris suffrāgiis dētulit, alter dēlātum susceptumque cōnfēcit. 15

XX. 59. Reliquum est, ut dē Q. Catulī auctōritāte et sententiā dicendum esse videātur. Quī cum ex vōbīs quaereret, sī in ūnō Cn. Pompejō omnia pōnerētis, sī quid eō factum esset, in quō spem essētis habitūrī, cēpit magnum suae virtūtis fructum ac dignitātis, cum omnēs ūnā prope vōce in eo ipsō vōs spem 5 habitūrōs esse dixistis. Etenim tālis est vir, ut nūlla rēs tanta sit ac tam difficilis, quam ille nōn et cōnsiliō regere et integritāte tuērī et virtūte cōnficere possit. Sed in hōc ipsō ab eō vehementissimē dissentio, quod, quō minus certa est hominum ac minus diūturna vīta, hōc magis rēs pūblica, dum per deōs immortalēs 10 licet, fruī dēbet summī virī vītā atque virtūte.

60. At enim, 'nē quid novī fiat contrā exempla atque institūta majōrum.' Nōn dicam hōc locō majōrēs nostrōs semper in pāce cōnsuētudinī, in bellō ūtilitātī pāuisse, semper ad novōs cāsūs temporum novōrum cōnsiliōrum ratiōnēs accommodāsse; nōn dicam duo bella maxima, Pūnieum atque Hispāniēse, ab 5 ūnō imperātōre esse cōnfecta duāsque urbēs potentissimās, quae huic imperiō maximē minitābantur, Karthāginem atque Numan-tiam, ab eōdem Scipiōne esse dēlētās; nōn commemorābō nūper ita vōbīs patribusque vestris esse vīsum, ut in ūnō C. Mariō spēs imperī pōnerētur, ut idem cum Jugurthā, idem cum Cimbrīs, 10 idem cum Teutonīs bellum administrāret.

61. In ipsō Cn. Pompejō, in quō novī cōstituī nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova summā Q. Catulī voluntāte cōnstitutā, recordāminī.

XXI. Quid tam novum quam adulēscēntulum prīvātum exercitum difficiī rei pūblīcae tempore cōnficere? Cōnfēcit. 5 Huic pracesse? Praefuit. Rem optimē ductū suō gerere? Gessit. Quid tam praeter cōnsuētūdinem quam hominī peradulēscēntī, cujus aetās ā senātōriō gradū longē abesset, imperium atque exercitum darī, Siciliam permittī atque Āfricā bellumque in eā prōvinciā administrandum? Fuit in hīs prōvinciīs singulārī 10 innocentiā, gravitāte, virtūte; bellum in Āfricā maximum cōnfēcit, victōrem exercitum dēportāvit. Quid vērō tam inaudītum

quam equitem Rōmānum triumphāre? At eam quoque rem
populus Rōmānus nōn modo vidit, sed omnium etiam studiō
15 vīsendam et concelebrandam putāvit.

62. Quid tam inūsītātum, quam ut, cum duo cōsulēs clāris-
simī fortissimīque essent, eques Rōmānus ad bellum maximum
formīdolosissimumque prō cōsule mitterētur? Missus est. Quō
quidem tempore cum esset nōn nēmō in senātū, quī diceret nōn
5 oportēre mitti hominem prīvātum prō cōsule, L. Philippus
dixisse dicitur nōn sē illum suā sententiā prō cōsule, sed prō
cōsulibus mittere. Tanta in eō rei pūblicae bene gerendae spēs
cōstituēbātur, ut duōrum cōsulum mūnus ūnius adulēscentis
virtūtī committerētur. Quid tam singulāre, quam ut ex senātūs
10 cōsultō lēgibus solūtus cōsul ante fieret, quam ūllum alium
magistrātum per lēgēs capere licuisset? Quid tam incrēdibile,
quam ut iterum eques Rōmānus ex senātūs cōsultō triumphāret?
Quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam cōn-
stitūta sunt, ea tam multa nōn sunt quam haec, quae in hōc ūnō
15 homine vidēmus.

63. Atque haec tot exempla tanta ac tam nova profecta sunt
in eundem hominem ā Q. Catulī atque ā cēterōrum ejusdem digni-
tātis amplissimōrum hominum auctōritāte.

XXII. Quā rē videant, nē sit perinīquum et nōn ferendum
5 illōrum auctōritātem dē Cn. Pompeī dignitāte ā vōbīs comprobā-
tam semper esse, vestrum ab illīs dē eōdem homine jūdicium
populique Rōmānī auctōritātem improbārī, praesertim cum jam
suō jūre populus Rōmānus in hōc homine suam auctōritātem vel
contrā omnēs quī dissentiunt, possit dēfendere, propterea quod,
10 Isdem istīs reclāmantibus, vōs ūnum illum ex omnibus dēlēgistis,
quem bellō praedōnum praepōnerētis.

64. Hoc sī vōs temere fēcistis et rei pūblicae parum cōsuluistis,
rētē istī studia vestra suis cōsiliīs regere cōnantur; sīn autem
vōs plūs tum in rē pūblicā vidistis, vōs, eis repugnantibus, per
vōsmet ipsōs dignitātem huic imperiō, salūtem orbī terrārum attu-
5 listis, aliquandō istī prīncipēs et sibi et cēterīs populī Rōmānī
ūniversī auctōritātī pārendum esse fateantur. Atque in hōc
bellō Asiāticō et rēgiō nōn solum militāris illa virtūs, quae est in
Cn. Pompejō singulāris, sed aliae quoque virtūtēs animī magnae
et multae requiruntur. Difficile est in Asiā, Ciliciā, Syriā rēgnis-

que interiōrum nātiōnum ita versārī nostrum imperātōrem, ut 10
 nihil aliud nisi dē hoste ac dē laude cōgitet. Deinde, etiamsi qui
 sunt pudōre ac temperantiā moderātiōrēs, tamen eōs esse tālēs
 propter multitudinem cupidōrum hominum nēmō arbitrātur.

65. Difficile est dictū, Quiritēs, quantō in odiō sīmus apud ex-
 terās nātiōnēs propter eōrum, quōs ad eās per hōs annōs cum
 imperiō mīsimus, libīdinēs et injūriās. Quod enim fānum putātis
 in illis terrīs nostrīs magistrātibus religiōsum, quam cīvitātem
 sāctam, quam domum satis clausam ac mūnitam fuisse? Urbēs 5
 jam locuplētēs et cōpiōsae requiruntur, quibus causa bellī
 propter diripiendī cupiditātem inferātur.

66. Libenter haec cōram cum Q. Catulō et Q. Hortēsiō, sum-
 mis et clārissimis virīs, disputārem; nōvērunt enim sociōrum
 vulnera, vident eōrum calamitātēs, querimōniās audiunt. Prō
 sociīs vōs contrā hostēs exercitum mittere putātis an hostium
 simulātiōne contrā sociōs atque amicōs? Quae cīvitās est in 5
 Asiā, quae nōn modo imperātōris aut lēgātī, sed ūnūs tribūnī
 militum animōs ac spīritūs capere possit?

XXIII. Quā rē, etiamsi quem habētis, quī, conlātis signīs,
 exercitūs rēgiōs superāre posse videātur, tamen, nisi erit idem
 quī sē ā pecūniis sociōrum, quī ab eōrum conjugibus ac liberīs, 10
 quī ab ōrnāmentis fānōrum atque oppidōrum, quī ab aurō gazāque
 rēgiā manūs, oculōs, animum cohibēre possit, nōn erit idōneus,
 quī ad bellum Asiāticum rēgiumque mittātur.

67. Eequam putātis cīvitātem pācātam fuisse, quae locuples
 sit? Eequam esse locuplētem, quae istīs pācāta esse videātur?
 Ōra maritima, Quiritēs, Cn. Pompejum nōn solum propter rei
 militāris glōriam, sed etiam propter animī continentiam requisīvit.
 Vidēbat enim imperātōrēs locuplētārī quotannis pecūniā publicā 5
 praeter paucōs, neque eōs quicquam aliud adsequī classium nō-
 mine, nisi ut dētrimentis accipiendīs majōre adfici turpitūdine
 vidērēmur. Nunc quā cupiditāte hominēs in prōvinciās et quibus
 jactūris, quibus condiciōnibus proficiscantur, ignōrant videlicet
 isti, quī ad ūnum dēferenda omnia esse nōn arbitrantur; quasi 10
 vērō Cn. Pompejum nōn cum suis virtūtibus, tum etiam aliēnis
 vitiis magnum esse videāmus.

68. Quā rē nōlite dubitāre quīn huic ūnī crēdātis omnia, quī inter tot annōs ūnus inventus sit, quem sociī in urbēs suās cum exercitū vēnisse gaudeant.

Quodsi auctōritātibus hanc causam, Quirītēs, cōfirmandam
 5 putātis, est vōbīs auctor vir bellōrum omnium maximārumque
 rērum perītissimus, P. Servīlius, cujus tantae rēs gestae terrā
 marique exstitērunt, ut, cum dē bellō dēliberētis, auctor vōbīs
 gravior esse nēmō dēbeat; est C. Cūriō, summīs vestrīs beneficiīs
 maximisque rēbus gestis, summō ingeniō et prūdentiā praeditus;
 10 est Cn. Lentulus, in quō omnēs prō amplissimis vestrīs honōribus
 summum cōnsilium, summam gravitātem esse cognōvistis; est
 C. Cassius, integritāte, virtūte, cōstantiā singulārī. Quā rē
 vidēte num hōrum auctōritātibus illōrum ōrātiōnī, quī dissentiunt,
 respondēre posse videāmur.

XXIV. 69. Quae cum ita sint, C. Mānili, primum istam tuam
 et lēgem et voluntātem et sententiam laudō vehementissimēque
 comprobō; deinde tē hortor, ut, auctōre populō Rōmānō, maneās
 in sententiā nēve cujusquam vim aut minās pertimēscās. Pri-
 5 mum in tē satis esse animī persevērantiaeque arbitror; deinde,
 cum tantam multitudinem cum tantō studiō adesse videāmus,
 quantam iterum nunc in eōdem homine praeficiendō vidēmus, quid
 est, quod aut dē rē aut dē perficiendī facultāte dubitēmus? Ego
 autem, quicquid est in mē studiī, cōnsiliī, labōris, ingenī, quicquid
 10 hōc beneficiō populī Rōmānī atque hāc potestāte praetōriā, quic-
 quid auctōritāte, fidē, cōstantiā possum, id omne ad hanc rem
 cōficiendam tibi et populō Rōmānō polliceor ac dēferō testorque
 omnēs deōs, 70. et eōs maximē, quī huic locō templōque praesi-
 dent, quī omnium mentēs eōrum, quī ad rem publicam adeunt,
 15 maximē perspiciunt, mē hoc neque rogātū facere cujusquam,
 neque quō Cn. Pompeī grātiā mihi per hanc causam conciliārī
 putem, neque quō mihi ex cujusquam amplitūdine aut praesidia
 periculis aut adjūmenta honōribus quaeram, proptereā quod
 pericula facile, ut hominem praestāre oportet, innocentīā tēctī
 20 repellēmus, honōrem autem neque ab ūnō neque ex hōc locō, sed
 eādē illā nostrā labōriōsissimā ratiōne vitāe, sī vestra voluntās
 feret, cōsequēmur.

71. Quam ob rem, quicquid in hāc causā mihi susceptum est,
 Quirītēs, id ego omne mē rei publicae causā suscepisse cōfirmō,
 tantumque abest, ut aliquam mihi bonam grātiā quaesisse

videar, ut multās mē etiam simultātēs partim obscurās, partim
apertās intellegam mihi nōn necessāriās, vōbīs nōn inūtilēs 5
suscēpisse. Sed ego mē hōc honōre praeditum, tantīs vestris
beneficiis adfectum statui, Quirītēs, vestram voluntātem et rei
pūblicae dignitātem et salūtem prōvinciārum atque sociōrum meis
omnibus commodis et ratiōnibus praeferre oportēre.

M. TULLI CICERONIS

PRO A. LICINIO ARCHIA POETA ORATIO

I. 1. Sī quid est in mē ingenī, jūdicēs (quod sentiō quam sit exiguum), aut sī qua exercitātiō dicendī, in quā mē nōn infitior mediocriter esse versātum, aut sī hujusce rei ratiō aliqua ab optimārum artium studiis ac disciplinā profecta, ā quā ego nūllum
5 cōnfiteor aetātis meae tempus abhorruisse, eārum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum ā mē repetere prope suō jūre dēbet. Nam, quoad longissimē potest mēns mea respicere spatium praeteritī temporis et pueritiae memoriam recordārī ultimam, inde ūsque repetēns hunc videō mihi prīncipem et ad
10 suscipiendam et ad ingrediendam ratiōnem hōrum studiōrum exstitisse. Quodsī haec vōx, hujus hortātū praeceptisque cōnfōrmāta, nōn nūllis aliquandō salūtī fuit, ā quō id accēpimus, quō cēteris opitulārī et aliōs servāre possēmus, huic profectō ipsi, quantum est situm in nōbīs, et opem et salūtem ferre dēbēmus.

2. Ac nē quis ā nōbīs hoc ita dicī forte mīrētur, quod alia quaedam in hōc facultās sit ingenī neque haec dicendī ratiō aut disciplina, nē nōs quidem huic ūnī studiō penitus umquam dēditī fuimus. Etenim omnēs artēs, quae ad hūmānitātem pertinent
5 habent quoddam commūne vinculum et quasi cognātiōne quādam inter sē continentur.

II. 3. Sed nē cui vestrum mīrum esse videātur mē in quaestione lēgitimā et in jūdiō pūblicō (cum rēs agātur apud praetōrem populi Rōmānī, lēctissimum virum, et apud sevērissimōs jūdicēs, tantō conventū hominum ac frequentīā) hōc ūtī genere
5 dicendī, quod nōn modo ā cōnsuetūdine jūdiōrum, vērū etiam ā forēnsī sermōne abhorreat, quaesō ā vōbīs ut in hāc causā mihi dētis hanc veniam, accommodātam huic reō, vōbīs, quem ad modum spērō, nōn molestam, ut mē prō summō poētā atque eruditissimō homine dicentem, hōc concursū hominum litterātissimorum,
10 hāc vestrā hūmānitāte, hōc dēnique praetōre exercente jūdicium, patiāminī dē studiis hūmānitātis ac litterārum paulō loquī liberius et in ejus modī persōnā, quae propter ōtium ac studium minimē in jūdiis periculisque trāctāta est, ūtī prope novō quōdam et inūsitatō genere dicendī.

4. Quod si mihi a vobis tribui concedique sentiam, perficiam profectō, ut hunc A. Licinium nōn modo nōn sēgregandum, cum sit cīvis, a numerō cīvium, vērū etiam, si nōn esset, putētis asciscendum fuisse.

III. Nam, ut primum ex pueris excessit Archiās atque ab 5
eis artibus, quibus aetās puerilis ad hūmānitātem infōrmārī solet, sē ad scribendī studium contulit, primum Antiochēae (nam ibi nātus est locō nōbili), celebrī quondam urbe et cōpiōsā atque ērudītissimīs hominibus liberālissimisque studiis adfluentī, celeriter antecellere omnibus ingenī glōriā coepit. Post in cēterīs Asiae 10
partibus cūntāque Graeciā sic ejus adventūs celebrābantur, ut fāmam ingenī expectātiō hominis, expectātiōnem ipsius adventus admirātiōque superāret.

5. Erat Italia tum plēna Graecārum artium ac disciplinārum, studiaque haec et in Latiō vehementius tum colēbantur quam nunc isdem in oppidis et hīc Rōmae propter tranquillitātem rei pūblicae nōn neglegēbantur. Itaque hunc et Tarentinī et Rēginī et Neāpolitānī civitāte cēterisque praemiis dōnārunt, et omnēs, 5
quī aliquid dē ingenīis poterant iudicāre, cognitiōne atque hospitīō dignum exīstimārunt. Hāc tantā celebritāte fāmae cum esset jam absentibus nōtus, Rōmam vēnit Mariō cōsule et Catulō. Nactus est primum cōsulēs eōs, quōrum alter rēs ad scribendum maximās, alter cum rēs gestās, tum etiam studium atque aurēs 10
adhibere posset. Statim Lūcullī, cum praetextātus etiam tum Archiās esset, eum domum suam recēpērunt. Et erat hoc nōn solum ingenī ac litterārum, vērū etiam nātūrae atque virtūtis, ut domus, quae hujus adulēscēntiae prīma fāvit, eadem esset familiārissima senectūtī.

15

6. Erat temporibus illis iūcundus Q. Metellō illi Numidicō et ejus Piō filiō, audiēbātur a M. Aemiliō, vivēbat cum Q. Catulō et patre et filiō, a L. Crassō colēbātur; Lūcullōs vērō et Drūsum et Octāviōs et Catōnem et tōtam Hortēnsiōrum domum dēvinetam cōsuetūdine cum tenēret, adficiēbātur summō honōre, 5
quod eum nōn solum colēbant, quī aliquid percipere atque audire studēbant, vērū etiam si quī forte simulābant.

IV. Interim satis longō intervāllō, cum esset eum M. Lūcullō in Siciliam profectus et eum ex eā prōvinciā eum eōdem Lūcullō dēcēderet, vēnit Hērāclēam. Quae cum esset civitās acquissimō 10

jūre ac foedere, ascribī sē in eam cīvitātem voluit idque, cum ipse per sē dignus putārētur, tum auctōritāte et grātiā Lūculli ab Hēraclēnsibus impetravit.

7. Data est cīvitās Silvānī lēge et Carbōnis : *Sī quī foederātīs cīvitātibus ascriptī fuissent, sī tum, cum lēx ferēbātur, in Italiā domicilium habuissent et sī sexāgintā diēbus apud praetōrem essent professī.* Cum hic domicilium Rōmae multōs jam annōs habēret, 5 professus est apud praetōrem, Q. Metellum, familiārissimum suum.

8. Sī nihil aliud nisi dē cīvitāte ac lēge dīcimus, nihil dīcō amplius; causa dicta est. Quid enim hōrum infirmārī, Grattī, potest? Hēraclēaene esse eum ascriptum negābis? Adest vir summā auctōritāte et religiōne et fidē, M. Lūcullus; quī sē 5 nōn opīnārī, sed scīre, nōn audīvisse, sed vīdisse, nōn interfuisse, sed ēgissee dicit. Adsunt Hēraclēnsēs lēgātī, nōbilissimī hominēs; hujus jūdicī causā cum mandātīs et cum pūblicō testimōniō vērunt; quī hunc ascriptum Hēraclēensem dīcunt. Hic tū tabulās dēsīderās Hēraclēnsium pūblicās, quās Italicō bellō 10 incēnsō tabulārīō interīsse scīmus omnēs. Est rīdiculum ad ea, quae habēmus, nihil dīcere, quaerere, quae habēre nōn possumus, et dē hominum memoriā tacēre, litterārum memoriā flāgitāre, et, cum habeās amplissimī virī religiōnem, integerrimī mūnicipī jūs jūrandum fidemque, ea, quae dēprāvārī nūllō modō possunt, 15 repudiāre, tabulās, quās idem dīcis solēre corrumpī, dēsīderāre.

9. An domicilium Rōmae nōn habuit is quī tot annīs ante cīvitātem datam sēdem omnium rērū ac fortūnarū suarū Rōmae conlocāvit? An nōn est professus? Immō vērō eis tabulīs professus, quae sōlae ex illā professiōne conlēgiōque praetōrum 5 obtinent pūblicarū tabularū auctōritātem. V. Nam, cum Appī tabulae neglegentius adservātae dīcerentur, Gabīnī, quamdiū incolumis fuit, levitās, post damnatiōnem calamitās omnem tabularū fidem resignāset, Metellus, homō sanctissimus modestissimusque omnium, tantā diligentiā fuit, ut ad L. Lentulum 10 praetōrem et ad jūdicēs vērēt et ūnīus nōminis litūrā sē commōtum esse dīxerit. Hīs igitur in tabulīs nūllam litūrā in nōmine A. Licinī vidētis.

10. Quae cum ita sint, quid est quod dē ejus cīvitāte dubitētis, praesertim cum aliīs quoque in cīvitātibus fuerit ascriptus?

Etenim, cum mediocribus multis et aut nullā aut humili aliquā arte praeditis grātuitō civitatem in Gracciā hominēs impertiēbant, Rēginōs crēdō aut Locrēnsēs aut Neāpoiitānōs aut Tarenti- 5 nōs, quod scaenicis artificibus largiri solēbant, id huic summā ingenī praeditō glōriā nōluisse! Quid? Cēteri nōn modo post civitatem datam, sed etiam post lēgem Pāpīam aliquō modō in eōrum mūnicipiōrum tabulās inrēpsērunt? Hic, quī nē ūtitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper sē Hēraclēnsem 10 esse voluit, reiciētur?

11. Cēnsūs nostrōs requiris. Scilicet; est enim obscurum proximis cēnsōribus hunc cum clārissimō imperātōre, L. Lūcullō, apud exercitum fuisse; superiōribus cum eōdem quaestōre fuisse in Asiā; primis, Jūliō et Crassō, nullam populī partem esse cēnsam. Sed, quoniam cēnsus nōn jūs civitātis cōnfirmat ac tantum modo indicat eum, quī sit cēnsus, ita sē jam tum gessisse prō 5 cive, eis temporibus, quibus tū crīmināris nē ipsius quidem jūdiciō in civium Rōmānōrum jūre esse versātum, et testāmentum saepe fecit nostris lēgibus et adiit hērēditātēs civium Rōmānōrum et in beneficiis ad aerārium dēlātus est ā L. Lūcullō, prō cōnsule. 10 VI. Quaere argūmenta, si quae potes; numquam enim hic neque suō neque amīcōrum jūdiciō revincētur.

12. Quaerēs ā nobīs, Grattī, cūr tantō opere hōc homine dēlectēmur. Quia suppeditat nobīs, ubi et animus ex hōc forēnsī strepitū reficiātur et aurēs conviciō dēfessae conquiēscant. An tū exīstimās aut suppetere nobīs posse, quod cotīdiē dicāmus in tantā varietāte rērum, nisi animōs nostrōs doctrinā excolāmus, 5 aut ferre animōs tantam posse contentiōnem, nisi cōs doctrinā eādē relaxēmus? Ego vērō fateor mē his studiis esse dēditum. Cēterōs pudeat, si quī ita sē litteris abdidērunt, ut nihil possint ex eis neque ad commūnem adferre fructum neque in aspectum lūcemque prōferre; mē autem quid pudeat, quī tot annōs ita 10 vīvō, jūdiciēs, ut ā nullius umquam mē tempore aut commodō aut otium meum abstrāxerit aut voluptās āvocārit aut dēnique somnus retardārit?

13. Quā rē quis tandem mē reprehendat, aut quis mihi jūre suscēnsat, si, quantum cēteris ad suās rēs obeundās, quantum ad fēstōs diēs lūdōrum celebrandōs, quantum ad aliās voluptātēs et ad ipsam requiem animī et corporis concēditur temporum,

5 quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique
 alveolō, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec studia re-
 colenda sumpserō? Atque hoc eō mihi concedendum est magis,
 quod ex his studiis haec quoque crescit oratio et facultas, quae,
 quantaecumque in mē est, numquam amicorum periculis defuit.
 10 Quae si cui levior videtur, illa quidem certē, quae summa sunt,
 ex quō fonte hauriam, sentiō.

14. Nam, nisi multorum praeceptis multisque litteris mihi
 ab adulescentiā suāsissem nihil esse in vitā magnō opere expe-
 tendum nisi laudem atque honestatem, in eā autem persequendā
 omnēs cruciātūs corporis, omnia pericula mortis atque exsili
 5 parvī esse dūcenda, numquam mē prō salutē vestrā in tot ac
 tantās dimicātiōnēs atque in hōs profligātōrum hominum coti-
 diānōs impetūs objēcissem. Sed plēni omnēs sunt librī, plēnae
 sapientium vocēs, plēna exemplōrum vetustās; quae jacērent
 in tenebris omnia, nisi litterārum lūmen accēderet. Quam multās
 10 nobīs imaginēs nōn solum ad intuendum, verum etiam ad imitan-
 dum fortissimōrum virōrum expressās scriptōrēs et Graeci et
 Latini reliquērunt! Quās ego mihi semper in administrandā
 rē publicā prōpōnēns, animum et mentem meam ipsā cōgitātiōne
 hominum excellentium cōnfōrmābam.

VII. 15. Quaeret quispiam: 'Quid? Illi ipsi summī viri,
 quōrum virtūtēs litteris prōditae sunt, istāne doctrinā, quam tū
 effers laudibus, eruditī fuērunt?' Difficile est hoc dē omnibus
 cōnfirmāre, sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multōs
 hominēs excellenti animō ac virtūte fuisse sine doctrinā et nātūrae
 5 ipsius habitū prope divinō per se ipsos et moderātōs et gravēs
 exstitisse fateor; etiam illud adjungō, saepius ad laudem atque
 virtutem nātūrā sine doctrinā quam sine nātūrā valuisse
 doctrinā. Atque idem ego hoc contendō, cum ad nātūrā
 10 eximiam et inlūstrem accesserit ratio quaedam cōnfōrmātiq̄ue
 doctrinae, tum illud nesciō quid praeclārū ac singulāre solēre
 exsistere.

16. Ex hōc esse hunc numerō, quem patrēs nostrī vidērunt;
 divinum hominem, Africānum, ex hōc C. Laelium, L. Fūrium,
 moderatissimōs hominēs et continentissimōs, ex hōc fortissimum
 virum et illis temporibus doctissimum, M. Catōnem illum senem;
 5 qui profectō si nihil ad percipiendam colendamque virtutem

litteris adjuvarentur, numquam sē ad eārum studium contulissent. Quodsī nōn hic tantus fructus ostenderetur, et sī ex hīs studiis dēlectātiō sōla peteretur, tamen, ut opīnor, hanc animī remissiōnem hūmānissimam ac liberālissimam iūdicārētis. Nam cēterae neque temporum sunt neque actātum omnium neque locōrum; 10 at haec studia adulēscēntiam alunt, senectūtem oblectant, secundās rēs ōrnant, adversis perfugium ac sōlācium praebent, dēlectant domī, nōn impediunt forīs, pernoctant nōbīseum, peregrinantur, rūsticantur.

17. Quodsī ipsī haec neque attingere neque sēnsū nostrō gustāre possēmus, tamen ea mirārī dēbērēmus, etiam cum in aliīs vidērēmus. VIII. Quis nostrum tam animō agrestī ac dūrō fuit, ut Rōscī morte nūper nōn commovērētur? Quī cum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustātem vidē- 5 bātur omnīnō morī nōn dēbuisse. Ergō ille corporis mōtū tantum amōrem sibi conciliārat ā nōbīs omnibus; nōs animōrum incrēdibilēs mōtūs celeritātemque ingeniōrum neglēgēmus?

18. Quotiēns ego hunc Archiam vidī, iūdicēs (ūtā enim vestrā benignitāte, quoniam mē in hōc novō genere dicendī tam diligenter attenditis), quotiēns ego hunc vidī, cum litteram scripsisset nūllam, magnum numerum optimōrum versuum dē eis ipsīs rēbus, quae tum agerentur, dicere ex tempore! Quotiēns revocātum 5 eandem rem dicere, commūtātis verbīs atque sententiīs! Quae vērō accūrātē cōgitātēque scripsisset, ea sic vidī probārī, ut ad veterum scriptōrum laudem perveniret. Hunc ego nōn diligam, nōn admīrer, nōn omnī ratiōne dēfendendum putem? Atque sic ā summīs hominibus ērudītissimīsque accēpimus, cēterārum rērum 10 studia ex doctrīnā et praeceptīs et arte cōnstāre, poētā nātūrā ipsā valēre et mentis vīribus excitārī et quasi divīnō quōdam spiritū inflārī. Quā rē suō jūre noster ille Ennius 'sāctōs' appellat poētās, quod quasi deōrum aliquō dōnō atque mūnere commendāti nōbīs esse videantur. 15

19. Sīt igitur, iūdicēs, sāctum apud vōs, hūmānissimōs hominēs, hoc poētae nōmen, quod nūlla umquam barbaria violāvit. Saxa et sōlitūdīnēs vōcī respondent, bēstiae saepe immānēs cantū flectuntur atque cōsistunt; nōs institūtī rēbus optimīs nōn poētārum vōce moveāmur? Homērum Colophōnī cīvem esse 5 dicunt suum, Chiī suum vindicant, Salamīnīī repetunt, Smyr-

naei vērō suum esse cōfirmant itaque etiam dēlūbrum ejus in oppidō dēdicāvērunt; permultī aliī praetereā pugnant inter sē atque contendunt.

- 10 IX. Ergō illi aliēnum, quia poēta fuit, post mortem etiam expetunt; nōs hunc vīvum, quī et voluntāte et lēgibus noster est, repudiābimus, praesertim cum omne ōlim studium atque omne ingenium contulerit Archiās ad populī Rōmānī glōriam laudemque celebrandam? Nam et Cimbricās rēs adulēscēns attigit et ipsī
15 illi C. Mariō, quī dūrior ad haec studia vidēbātur, jūcundus fuit.

20. Neque enim quisquam est tam āversus ā Mūsīs, quī nōn mandārī versibus aeternum suōrum labōrum facile praecōnium patiātur. Themistoclem illum, summum Athēnīs virum, dixisse ajunt, cum ex eō quaererētur, quod acroāma aut cujus vōcem
5 libentissimē audirēt: ejus, ā quō sua virtūs optimē praedicārētur. Itaque ille Marius item eximiē L. Plōtium dīlēxit, cujus ingenio putābat ea, quae gesserat, posse celebrārī.

21. Mithridāticum vērō bellum, magnum atque difficile et in multā varietāte terrā marīque versātum, tōtum ab hōc expressum est; quī librī nōn modo L. Lūcullum, fortissimum et clārissimum virum, vērū etiam populī Rōmānī nōmen inlūstrant. Populus
5 enim Rōmānus aperuit, Lūcullō imperante, Pontum et rēgiīs quondam opibus et ipsā nātūrā et regiōne vāllātum; populī Rōmānī exercitus, eōdem duce, nōn maximā manū innumerābilis Armeniōrum cōpiās fūdīt; populī Rōmānī laus est urbem amīcissimam Cŷzicēnōrum ejusdem cōnsiliō ex omnī impetū regiō
10 atque tōtīus bellī ōre ac faucibus ēreptam esse atque servātā; nostra semper ferētur et praedicābitur, L. Lūcullō dīmicante, cum, interfectis ducibus, dēpressa hostium classis est, incrdibilis apud Tenedum pugna illa nāvālis; nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostrī triumphī. Quae quōrum ingeniīs efferuntur,
15 ab eis populī Rōmānī fāma celebrātur.

22. Cārus fuit Āfricānō superiōrī noster Ennius, itaque etiam in sepulcrō Scipiōnum putātur is esse cōstitūtus ex marmore; cujus laudibus certē nōn solum ipse, quī laudātur, sed etiam populī Rōmānī nōmen ōrnātur. In caelum hujus proavus Catō
5 tollitur; magnus honōs populī Rōmānī rēbus adjungitur. Omnēs dēnique illi Maximī, Mārcellī, Fulvii nōn sine commūni omnium nostrum laude decorantur. X. Ergō illum, quī haec fēcerat,

Rudinum hominem majōrēs nostrī in civitātem recēpērunt; nōs hunc Hēraclēensem multīs civitātibus expetitum, in hāc autem lēgibus cōstitūtum dē nostrā civitāte ēiciēmus? 10

23. Nam sī quis minōrem glōriae fructum putat ex Graecīs versibus percipī quam ex Latīnīs, vehementer errat, propterea quod Graeca leguntur in omnibus ferē gentibus, Latīna suis finibus exiguis sānē continentur.

Quā rē, sī rēs eae, quās gessimus, orbis terrae regiōnibus dē- 5
finiuntur, cupere dēbēmus, quō manuum nostrārum tēla pervēnerint, eōdem glōriam fāmamque penetrāre, quod cum ipsis populis, dē quōrum rēbus scribitur, haec ampla sunt, tum eis certē quī dē vitā glōriae causā dīmicant, hoc maximum et periculōrum incitāmentum est et labōrum. 10

24. Quam multōs scriptōrēs rērum suārum magnus ille Alexander sēcum habuisse dīcitur! Atque is tamen, cum in Sīgēō ad Achillis tumulum astitisset: '*O fortunāte,*' inquit, '*adulēscēns, quī tuae virtūtis Homērum praecōnem invēneris!*' Et vērē. Nam, nisi Īlias illa exstitisset, idem tumulus, quī corpus ejus contēxerat, 5
nōmen etiam obruisset. Quid? Noster hic Magnus, quī cum virtūte fortunam adaequāvit, nōne Theophanem Mytilēnaeum, scriptōrem rērum suārum, in cōntiōne militum civitāte dōnāvit, et nostrī illi fortēs virī, sed rūstici ac militēs, dulcedine quādam glōriae commōti, quasi participēs ejusdem laudis, magnō illud 10
clāmōre adprobāverunt?

25. Itaque, crēdō, sī civis Rōmānus Archiās lēgibus nōn esset, ut ab aliquō imperātōre civitāte dōnārētur, perficere nōn potuit. Sulla cum Hispānōs et Gallōs dōnāret, crēdō, hunc petentem repudiāset; quem nōs in cōntiōne vidimus, cum ei libellum malus poēta dē populō subjēcisset, quod epigramma in eum fēcisset 5
tantum modo alternīs versibus longiusculis, statim ex eis rēbus, quās tum vēndēbat, jubēre ei praemium tribuī, sed eā condiciōne nē quid postea scriberet. Quī sēdulitatem malī poētae dūxerit aliquō tamen praemiō dignam, hujus ingenium et virtūtem in scribendō et cōpiam nōn expetisset? 10

26. Quid? Ā Q. Metellō Piō, familiārissimō suō, quī civitāte multōs dōnāvit, neque per sē neque per Lūcullōs impetrāvisset?

Quī praesertim ūsque eō dē suis rēbus scribī cuperet, ut etiam Cordubae nātis poētīs pingue quiddam sonantibus atque pere-
5 grinum tamen aurēs suās dēderet.

XI Neque enim est hoc dissimulandum, quod obseūrārī nōn potest, sed prae nōbīs ferendum: Trahīmur omnēs studiō laudis, et optimus quisque maximē glōriā dūcitur. Ipsī illī philosophī etiam in eīs libellis, quōs dē contemnendā glōriā scribunt, nōmen
10 suum inscribunt; in eō ipsō, in quō praedicātiōnem nōbilitātemque dēspiciunt, praedicārī dē sē ac nōminārī volunt.

27. Decimus quidem Brūtus, summus vir et imperātor, Accī, amīcissimī suī, carminibus templōrum ac monumentōrum aditūs exōrnāvit suōrum. Jam vērō ille, quī cum Aetōlīs, Enniō comite, bellāvit, Fulvius nōn dubitāvit Mārtis manubiās Mūsīs cōnse-
5 crāre. Quā rē, in quā urbe imperātōrēs prope armātī poētārum nōmen et Mūsārum dēlūbra coluērunt, in eā nōn dēbent togātī jūdicēs ā Mūsārum honōre et ā poētārum salūte abhorrēre.

28. Atque ut id libentius faciātis, jam mē vōbīs, jūdicēs, indicābō et dē meō quōdam amōre glōriae, nimis āerī fortasse, vērūm tamen honestō, vōbīs cōnfitebor. Nam, quās rēs nōs in cōsulātū nostrō vōbiseum simul prō salūte hujus urbis atque imperī
6 et prō vitā civium prōque ūniversā rē publicā gessimus, attigit hic versibus atque incohāvit. Quibus audītis, quod mihi magna rēs et jūcunda vīsa est, hunc ad perficiendum adhortātus sum.

Nūllam enim virtūs aliam mercēdem labōrum periculōrumque dēsiderat praeter hanc laudis et glōriae; quā quidem dētrāctā, jūdicēs, quid est, quod in hōe tam exiguō vitāe curriculō et tam brevī tantis nōs in labōribus exerceāmus?

29. Certē, sī nihil animus praesentīret in posterum, et sī, quibus regiōnibus vitāe spatium circumscrip̄tum est, eīsdem omnēs cōgitātiōnēs termināret suās, nec tantis sē labōribus frangeret neque tot cūrīs vigiliisque angerētur nec totiēns dē ipsā vitā
5 dimicāret. Nunc insidet quaedam in optimō quōque virtūs, quae noctēs ac diēs animum glōriae stimulis conceitat atque admonet nōn cum vitāe tempore esse dimittendam commemorātiōnem nōminis nostrī, sed cum omnī posteritāte adaequandam.

XII. 30. An vērō tam parvī animī videāmur esse omnēs, quī in rē publicā atque in hīs vitāe periculīs labōribusque versāmur, ut, cum ūsque ad extrēmum spatium nūllum tranquillum

atque ōtiōsum spīritum dūxerīmus, nōbiscum simul moritūra omnia arbitrēmur? An statuās et imāginēs, nōn animōrum 5 simulācra, sed corporum, studiōsē multī summī hominēs reliquērunt; cōnsiliōrum relinquere ac virtūtum nostrārum effigiem nōne multō malle dēbēmus, summīs ingeniīs expressam et politam? Ego vērō omnia, quae gerēbam, jam tum in gerendō spargere mē ac dissēmināre arbitrābar in orbis terrae memoriam 10 sempiternam. Hacc vērō sive ā meō sēnsū post mortem āfutūra est, sive, ut sapientissimī hominēs putāvērunt, ad aliquam animī meī partem pertinēbit, nunc quidem certē cōgitātiōne quādam spēque dēlector.

31. Quā rē cōservāte, jūdicēs, hominem pudōre eō, quem amīcōrum vidētis comprobārī cum dignitāte tum etiam vetustāte, ingeniō autem tantō, quantum id convenit exīstimārī, quod summōrum hominum ingeniīs expetītum esse videātis, causā vērō 5 ejus modī, quae beneficiō lēgis, auctōritāte mūnicipī, testimoniō Lūeullī, tabulis Metellī comprobētur. Quae cum ita sint, petimus ā vōbīs, jūdicēs, si qua nōn modo hūmāna, vērū etiam dīvīna in tantīs ingeniīs commendātiō dēbet esse, ut eum, quī vōs, quī vestrōs imperātōrēs, quī populī Rōmānī rēs gestās semper ōrnāvit, quī etiam hīs recentibus nostrīs vestrisque domesticīs perī- 10 culis aeternum sē testimoniū laudis datūrum esse profitētur estque ex eō numerō, quī semper apud omnēs sānetī sunt habitī itaque dictī, sic in vestram accipiātis fidem, ut hūmānitāte vestrā levātus potius quam acerbitāte violātus esse videātur.

32. Quae dē causā prō meā cōnsuētūdine breviter simpliciterque dixī, jūdicēs, ea cōnfidō probāta esse omnibus; quae ā forēnsī aliēna jūdicīalique cōnsuētūdine et dē hominis ingeniō et cōmūniter dē ipsō studiō locūtus sum, ea, jūdicēs, ā vōbīs spērō 5 esse in bonam partem accepta; ab eō, quī jūdicium exercet, certō sciō.

PART II

SELECTIONS FROM CICERO'S OTHER WRITINGS

1. The Prestige of Roman Citizenship

Sī tū apud Persās aut in extrēmā Indiā dēprehēnsus, Verrēs, ad supplicium dūcerēre, quid aliud clāmitārēs nisi tē cīvem esse Rōmānum?

Hominēs tenuēs, obseūrō locō nātī, nāvigant. Adeunt ad ea
5 loca quae numquam antea vidērunt, ubi nōtī esse iīs quō vērērunt
nōn possunt. Hāc ūnā tamen fidūciā cīvitātis nōn modo apud
nostrōs magistrātūs, neque apud cīvēs solum Rōmānōs fore sē
tūtōs arbitrantur: sed, quōcumque vērērint, hanc sibi rem
praesidiō spērant futūram.

10 Tolle hanc spem, tolle hoc praesidium cīvibus Rōmānīs: jam
omnēs prōvinciās, jam omnia rēgna, jam omnēs liberās cīvitātēs,
jam omnem orbem terrārum, quī semper nostrīs hominibus maximē
patuit, cīvibus Rōmānīs istā dēfensiōne praeclūseris.

2. On the Expense of Running for Office

Vitanda tamen suspiciō est avāritiae. Causa largitiōnis est,
sī aut necesse est aut ūtile. In hīs autem ipsīs mediocritātis
rēgula optima est. L. quidem Philippus, magnō vir ingeniō
in primisque clārus, glōriārī solēbat sē sine ūllō mūnere nactum
5 esse omnia quae habērentur amplissima. Dīcēbat idem Cotta.
Nōbīs quoque licet in hāc rē glōriārī. Nam prō amplitūdine
honōrum, quōs cūctīs suffrāgiīs nactī sumus, sānē exiguus
sūmptus aedilitātis fuit.

3. Cicero's Opinion of the Greeks. Eulogy of Roman Trustworthiness as Witnesses

At quōs testēs audiētis? Primum dīcam, id quod commūne
est, Graecōs; nōn quod nātiōnī huic ego ūnus fidem dērogem.
Sed sunt in illō numerō multī bonī, doctī, pudentēs, quī ad hoc jū-

dicium dēductī nōn sunt; multī impudentēs, inlitteratī, levēs, quōs
 variīs dē causīs videō concitatōs. Vērū tamen hoc dīcō dē tōtō 5
 genere Graecōrum: tribuō illis litterās, dō multārum artium
 disciplinam, nōn adimō sermōnis lepōrem, ingeniōrum acūmen,
 dicendī cōpiam; testimoniōrum religiōnem et fidem numquam
 ista nātiō coluit, tōtīusque hujus rei quae sit vīs, quae auctōritās,
 quod pondus, ignōrant. Quī autem dicit testimoniū ex nostrīs 10
 hominibus, ut omnia verba moderātur, ut timet nē quid cupidē,
 nē quid irācundē, nē quid plūs minusve quam sit necesse dicat!

4. On the Value of Philosophy

Peccātōrum nostrōrum omnis ā philosophiā petenda correctiō
 est. Ō vītae philosophia dux, ō virtūtis indāgātrix, expultrixque
 vitiōrum! Quid nōn modo nōs sed omnīnō vīta hominum sine
 tē esse potuisset? Tū urbēs peperistī. Tū dissipātōs hominēs
 in societātem vītae convocāstī. Tū cōs inter sē primō domici- 5
 liīs deinde coniugiīs tum litterārum et vōcum commūniōne
 jūnxistī. Tū inventrix lēgum, tū magistra mōrum et disciplinae
 fuistī. Ad tē confugimus. Ā tē opem petimus. Tibi nōs tōtōs
 trādimus. Cujus igitur potius opibus ūtāmur quam tuīs, quae
 et vītae tranquillitātem largita nobīs es, et terrōrem mortis 10
 sustulistī?

5. On the Humanity of Roman Law Illustrated by an Anecdote

Tantō opere apud nostrōs iūstitia culta est, ut ii, quī civitātēs
 aut nātiōnēs dēvictās bellō in fidem recēpissent, eārum patrōnī
 essent mōre majōrum. Ac bellī quidem aequitās sāctissimē
 populi Rōmānī lēgibus perscripta est. Ex quō intellegī potest
 nūllum bellum esse iūstum nisi quod aut rēbus repetitīs gerātur 5
 aut dēnuntiātum ante sit et indictum.

Mārcē quidem Catōnis senis est epistula ad Mārcum filium,
 in quā scribit sē audisse eum missum factum ā cōsule, cum in
 Macedoniā bellō Persicō miles esset. Monet igitur ut caveat
 nē proelium ineat; negat enim jūs esse quī miles nōn sit cum 10
 hoste pugnāre.

6. On Old Age

Spērat adulēscēns diū sē vīetūrum; insipienter spērat. At
 senex nē quod spēret quidem habet. At est meliōre condiciōne

quam adulēscēns, cum id quod ille spērat hic consecūtus est. Ille vult diū vivere, hic diū vīxit. Quamquam, o dī bonī! quid
 5 est in hominis vitā diū? Fuit enim, ut scriptum videō, Arganthōnius quidam Gādibus, quī octōgintā rēgnāverat annōs, centum vīginti vīxerat. Sed mihi nē diūturnum quidem quidquam vidētur, in quō est aliquid extrēmum.

Hōrae quidem cēdunt et diēs et mēnsēs et annī, nec praeteri-
 10 tum tempus umquam revertitur nec quid sequatur scīrī potest. Quod cuique temporis ad vīvendum datur, eō dēbet esse contentus. Breve enim tempus aetātis satis longum ad bene honestēque vīvendum.

7. On the Bounties of Nature

Magnae etiam opportunitātēs ad cultum hominum atque abundantiam aliae aliīs in locīs reperiuntur. Aegyptum Nilus inrigat. Mesopotamiam fertilem efficit Euphrātēs. Indus vērō, quī est omnium flūminum maximus, agrōs laetificat. Multaque
 5 alia commemorābilīa prōferre possum. Sed illa quanta benignitās nātūrae, quod tam multa ad vescendum, tam varia tamque jūcunda gignit, neque ea ūnō tempore annī, ut semper et novitate dēlectēmur et cōpiā!

Multa praetereunda sunt. Ēnumerārī enim nōn possunt flū-
 10 minum opportunitātēs, aestūs maritimī, montēs vestītī atque silvestrēs, medicāmentōrum salūtārium plēnissimae terrae, artēs dēnique innumerābilēs ad vīctum et ad vitam necessāriāe. Jam diēi noctisque vicissitudō cōnservat animantēs, tribuēns aliud agendī tempus, aliud quiēscendī. Sic undique omnī ratiōne con-
 15 clūdatur mente cōnsiliōque dīvinō omnia in hōc mundō ad salūtem omnium cōnservatiōnemque admīrābiliter administrārī.

8. Cicero's Affection for His Family

TULLIUS S. D. TERENCEAE ET TULLIOLAE ET
 CICERONĪ SUIS.

Ego minus saepe dō ad vōs litterās quam possum propterea quod cum omnia mihi tempora sunt misera tum vērō, cum aut scribō ad vōs aut vestrās legō, cōnficior lacrimīs sic ut ferre nōn possim. Si haec mala fixa sunt, ego vērō tē quam prīmum, mea vitā,
 5 cupiō vidēre et in tuō complexū tēmorī.

Nōs Brundisiī apud M. Laenium Flaccum diēs XIII fuimus,

virum optimum, quī periculum fortūnārum et capitis suī prae meā salūte neglēxit. Huic utinam aliquandō grātiā rēferre possīmus!

Ō mē perditum! Ō adflctum! Quid enim? Rogem tē ut veniās? Mulierem aegram et corpore et animō cōnfectam? Nōn 10 rogem? Sine tē igitur sim? Opīnor, sic agam: sī est spēs nostrī reditūs, eam cōnfirmēs et rem adjuvēs: sīn, ut ego metuō, trānsāctum est, quōquō modō potes, ad mē fac veniās. Ūnum hoc scītō; sī tē habēbō, nōn mihi vidēbor plānē perisse. Sed quid Tulliola mea fiet? Quid, Cicerō meus quid aget? Nōn 15 possum plūra jam scribere: impedit maeror.

Mea Terentia, fidissima atque optima uxor, et mea cārissima filiola, et spēs reliqua nostra, Cicerō, valēte.

9. Death of Cicero's Daughter Tullia

TULLIUS SERVIŌ SULPICIO S. P. D.

Ego vērō, Servī, vellem, ut scribis, in meō gravissimō cāsū aduissēs; quantum enim praesēns mē adjuvāre potueris et cōnsōlandō et mēcum dolendō, facile ex eō intellegō, quod litteris lēctis aliquantum adquiēvī. Nam et ea scripsisti quae levāre lūctum possent, et in mē cōnsōlandō nōn mediocrem ipse animī 5 dolōrem adhibuisti. Mē autem nōn ōrātiō tua solum et paene societās dolōris, sed etiam auctōritās cōnsōlātur; turpe enim esse existimō mē nōn ita ferre cāsum meum ut tū tālī sapientiā praeditus ferendum putās.

Sed opprimor interdum et vix resistō dolōrī, quod ea mē sōlā- 10 cia dēficiunt quae cēteris similī in fortūnā nōn dēfuerunt. Nam et Q. Maximus, quī filium cōnsulārem, clārum virum amīsīt, et L. Paulus, quī duōs filiōs septem diēbus et vester Gallus et M. Catō, quī summō ingeniō, summā virtūte filium perdidit, iis temporibus fuērunt ut eōrum lūctum ipsōrum dignitās cōn- 15 sōlārētur ea, quam ex rē publicā cōnsequēbantur; mihi autem amissīs ōrnāmentīs iis quae ipse commemorās, quaeque eram maximīs labōribus adeptus, ūnum manēbat illud sōlācium, quod ēreptum est. Nōn amicōrum negotiīs, nōn rei publicae cūrā impediēbantur cōgitiōnēs meae, nihil in forō agere libēbat, 20 aspicere cūriam nōn poteram, existimābam, id quod erat, omnēs mē et industriae meae fructūs et fortūnae perdidisse. Sed, cum cōgītārem haec mihi tēcū et cum quibusdam esse commūnia, et cum frangerem jam ipse mē cōgeremque illa ferre, habēbam

25 quō cōnfugerem, ubi conquiēscerem, ejus in sermōne et suāvitāte
omnēs cūrās dolōrēsque dēpōnerem.

Quō magis te exspectō tēque vidēre quam primum cupiō;
majus mihi sōlācium adferre ratiō nūlla potest quam conjūctiō
cōnsuētūdinis sermōnumque nostrōrum. Valē.

10. Cicero Laments His Exile

MĀRCUS Q. FRĀTRĪ S.

Mī frāter, mī frāter, mī frāter, tūnc id veritus es, nē ego irā-
cundiā aliquā adductus puerōs ad tē sine litterīs mīserim?
Aut etiam nē tē vidēre nōluerim? Ego tibi irāscerer? Tibi ego
possem irāsci? Ego tē vidēre nōluerim? Immō vērō mē ā tē
5 vidērī nōluī. Nōn enim vidissēs frātre tuum, nōn cum quem
reliquerās, nōn eum quem nōrās: nē vestīgium quidem ejus nec
simulācrum, sed quandam effigiem mortuī. Atque utinam mē
mortuum prius vidissēs aut audissēs! Sed testor omnēs deōs
mē hāc ūnā vōce ā morte esse revocātum, quod omnēs in meā
10 vitā partem aliquam tuae vitae repositam esse dicēbant.

An ego possum aut nōn cōgitāre dē tē aut umquam sine lacrimīs
cōgitāre? Cum enim tē dēsiderō, frātre solum dēsiderō? Ego
vērō suāvitāte frātre prope acquālem, obsequiō filium,
cōnsiliō parentem. Quid mihi sine tē umquam aut tibi sine mē
15 jūcundum fuit?

Nunc, si potes, id quod ego, quī tibi semper fortis vidēbar, nōn
possum, ērige tē et cōfirmā, sī qua subeunda dīmiciātio erit.

Filiam meam et tuam Cicerōnemque nostrum quid ego, mī
frāter, tibi commendem? Terentiam velim tueāre mihi que
20 dē omnibus rēbus rescribās. Sīs fortis, quoad rei nātūra
patiātur.

PART III

SELECTIONS FROM VARIOUS LATIN PROSE AUTHORS

1. The Rise of Rome

Urbem Rōmam, sicutī ego accēpī, condidērunt atque habuērunt Trōjānī quī Aenēā duce profugī sēdibus incertīs vagābantur, cumque eīs Aboriginēs, genus hominum agreste, sine lēgibus, sine imperiō, liberum atque solūtum. Hī postquam in ūna moenia convēnērunt, disparī genere, dissimili linguā, incrēdibile est quam 5 facile coaluerint. Ita brevī spatiō multitudō dispersa atque vaga concordīā cīvītās facta erat. Sed postquam rēs eōrum, cīvibus, mōribus, agrīs aucta, satis prospera satisque potēns vidēbātur, invidia ex opulentiā orta est. Igitur rēgēs populīque finitimī bellō temptāre, paucī ex amicīs auxiliō esse; nam cēterī metū 10 perterritī ā periculis aberant. At Rōmānī domī militiaeque hostibus obviam ire, libertātem patriam armīs tegere.

Postquam pericula virtūte prōpulerant, sociīs atque amicīs auxilia portābant, magisque dandīs quam accipiendis beneficiīs amicitias parābant. Imperium lēgitimum, nōmen imperī rēgium 15 habēbant. Dēlēctī quibus corpus annīs infirmum, ingenium sapientiā validum erat, rei pūblicae cōsulēbant. Eī vel aetāte vel cūrae similitūdine patrēs appellābantur. Postea rēgium imperium, quod initiō ad cōservandam libertātem atque augendam rem pūblicam pertinuerat, in superbiam dominātiōnemque 20 sē convertit. Tum annua imperia binōsque imperatōrēs sibi fēcērunt: eō modō minimē posse putābant per licentiam insolescere animum hūmānum.

2. A New Way to Choose a King

Eō tempore in rēgiā prōdigium visū ēventūque mirābile fuit. Puerō dormientī, cui Tulliō fuit nōmen, caput ārsisse ferunt multōrum in cōspectū. Plūrimō igitur elāmōre ad tantae rei

mirāculum ortō excitōs rēgēs, et cum quīdam familiārium aquam
 5 ad restinguendum ferret, ab rēginā retentum, sēdātōque tumultū
 eam vetuisse puerum movērī, dōnec suā sponte surrēxisset. Mox
 cum somnō flammam abisse.

Tum, abductō in sēcētum virō, Tanaquil, "Vidēsne hunc
 puerum," inquit "quem tam humili cultū ēducāmus? Scīre
 10 licet hunc lūmen quondam rēbus nostrīs dubiīs futūrum praesi-
 diumque rēgiae afflīctae. Proinde hunc puerum omnī indulgentiā
 nostrā nūtriāmus." Inde puer liber habēbātur, ērudiēbāturque
 artibus quibus ingenia ad magnās fortunās excitantur.

Ēvēnit facile quod deīs cordī esset. Juvenis ēvāsīt vērē
 15 indolis rēgiae, nec, cum quaerērētur gener Tarquiniō, quisquam
 Rōmānae juventūtis ūllā arte cōnferri potuit, filiamque eī rēx
 dēspondit.

3. The Magnanimity of Marcus Furius Camillus

Mōs erat Faliscīs eōdem magistrō liberōrum et comite ūti,
 plūrēsque puerī ūnius cūrae mandābantur. Principum liberōs,
 sicut ferē fit, quī scientiā vidēbātur praecellere, docēbat. Is in
 pāce cōnsuēverat puerōs ante urbem exercendi causā prōdū-
 5 cere, nihil eō mōre per bellī tempus intermissō. Ōlim longius
 solitō prōgressus ad castra Rōmāna eōs in praetōrium ad
 Camillum perdūxit. Ibi scelestō facinorī scelestiōrem sermō-
 nem addit, Falēriōs sē in manūs Rōmānis trādidiisse, et eōs
 puerōs quōrum parentēs principēs sint in potestātem dēdidiisse.

10 Quae ubi Camillus audivit, "Nōn ad similem" inquit "tūi
 imperātorem scelestus vēnistī. Nōbīs cum Faliscīs societās
 nōn est. Sed sunt et bellī sicut pācis jūra, jūstēque ea nōn minus
 quam fortiter didicimus gerere. Arma habēmus nōn adversus eam
 aetātem cui, etiam captīs urbibus, parcitur, sed adversus armātōs
 15 quī nec laesi nec lacessitī ā nōbīs castra Rōmāna ad Veīōs op-
 pugnāvērunt. Ego Rōmānis artibus, virtūte, opere, armīs, sicut
 Veīōs, vincam." Dēnūdātum deinde eum manibus post tergum
 inligātis reducendum Falēriōs puerīs trādidiit, virgāsque eīs dedit
 quibus prōditōrem agerent in urbem verberantēs.

20 Fidēs Rōmāna, jūstitia imperātōris in forō et cūriā celebrantur;
 cōnsēnsūque omnium lēgātī ad Camillum in castra missī sunt atque
 inde Rōmam ad senātum proficiscuntur. Intrōdūctī ad senātum
 ita locūtī sunt. "Patrēs cōnscriptī, vōs fidem in bellō quam
 praesentem victōriam māluidistis. Sub diciōne vestrā sumus;

mittite quī arma, quī obsidēs, quī urbem patentibus portīs acci- 25
piant.” Camillō et ab hostibus et ā civibus grātiaē āctae sunt.

4. A Fire in Rome

Sequitur clādēs, omnibus quae huic urbī per violentiam ignium
accidērunt gravior atque atrōcior. Initium in eā parte circi
ortum est, quae Palātīnō Caeliōque montibus contigua est. Im-
petū pervagātum incendium plāna primum, deinde in ēdita 5
adsurgēns et rūsus inferiōra populandō, anteit remedia vėlō-
citātē malī. Ad hoc lāmenta paventium fēminārum; aliī sibi,
aliī aliīs cōsulēbant; dum trahunt invalidōs aut opperiuntur,
cūncta impediēbant. Et saepe, dum in tergum respectant, lateri-
bus aut fronte circumveniēbantur. Postrēmō, quid vitārent, quid
peterent ambiguī, complēre viās, sternī per agrōs. 10

Eō tempore Nerō nōn ante in urbem regressus est quam domū
ignis propinquāret, neque tamen sisti potuit quīn et Palātium
et domus et cūncta circum dēlērentur. Sed sōlācium populō
exturbātō ac profugō Campum Mārtis ac monumenta Agrippae,
hortōs etiam suōs patefēcit et subitāria aedificia exstrūxit, quae 15
multitudinem inopem acciperent.

Sextō tandem diē finis incendiō factus est; vidēbāturque Nerō
condēndae urbis glōriam quaerere. In regiōnēs quattuordecim
Rōma dividitur, quārum quattuor integrae manēbant.

5. The Entrance of Trajan into Rome

Ac primum quidem quī diēs ille, quō expectātus dēsiderātusque
urbem tuam ingressus es! Jam hoc ipsum, quod ingressus es,
quam mīrum laetumque! Nam priōrēs invēhī et importārī solē-
bant, nōn diēo quadrijugō currū et albetibus equīs, sed humerīs
hominum, quod adrogantius erat. 5

Tū nōn dē patientiā nostrā quendam triumphum, sed dē super-
biā principum ēgistī. Ergō nōn aetās quemquem, nōn valētūdō,
nōn sexus retardāvit quō minus oculōs insolitō spectāculō im-
plēret. Tē parvulī nōseere, ostentāre juvenēs, mīrārī senēs, aegrī
quoque neglētō medentium imperiō ad cōspectum tuī quasi 10
ad salūtem sānitātemque properāre. Inde aliī sē satis vixisse tē
visō, tē receptō, aliī nunc magis esse vīvendū praedicābant.

Vidērēs referta tēcta, opplētās undique viās, angustamque

sēmitam relietam tibi, alacrem hinc atque inde populum, ubique
15 pār gaudium paremque clāmōrem.

Ubi vērō coepisti Capitōlium ascendere, quam laeta omnibus
adoptiōnis tuae recordātiō, quantum gaudium eōrum quī tē
primō eōdem locō salutāverant imperātorem!

6. The Eruption of Vesuvius

C. PLĪNIUS TACITŌ SUŌ S.

Petis ut tibi avunculi mei mortem scribam, quō vērius trādere
posteris possis. Grātiās agō; nam vidēō mortī ejus, sī celebrātur
ā tē, immortalē glōriam esse propositam.

Erat Mīsēni classīque praeerat. Nōnum Kalendās Septem-
5 brēs hōrā ferē septimā māter mea indicat eī appārere nūbem
inūsitatā et magnitudīne et speciē. Ūsus est ille sōle, mox frigidā,
gustāverat jacēns studēbatque. Poscit solcās, ascendit locum
ex quō maximē mīrāculum illud cōspici poterat. Nūbēs oriēbā-
tur, candida interdum, interdum sordida et maculōsa, prout
10 terram cineremve sustulerat. Jubet Liburnicam armārī; mihi,
sī venīre vellem, facit potestātem. Respondi studēre mē malle, et
forte ipsē quod scriberem dederat.

Ēgrediēbātur domō. Dēdūcit quadrirēmēs. Properat illūc
unde alii fugiunt, rēctumque cursum in periculum tenet, adeō
15 solūtus metū ut omnēs illius malī mōtūs, omnēsque figurās
dictāret enotāretque. Jam nāvibus cinis incidēbat, quō propius
accēderent, calidior et dēnsior; jam pūmicēs etiam nigrīque et
ambūsti et frācti igne lapidēs.

Interim ē Vesuviō monte plūribus locis lātissimae flammae
20 altaque incendia relūcēbant, quōrum fulgor et clāritās tenebrīs
noctis excitābātur. Ille agrestium trepidātiōne ignēs relictōs
dēsertāsque villās per sōlitūdinem ārdere dictitābat. Tum sē
quiētī dedit.

Excitātus prōcēdit. Jam diēs alibi, illic nox omnibus noctibus
25 nigrior dēnsiorque; quam tamen facēs multae variaque lūmina sō-
lābantur. Placuit ēgredi in litus et ex proximō aspicere ecquid jam
mare admitteret; quod adhūc vāstum et adversum permanē-
bat. Ibi super abjectum linteum recubāns semel atque iterum
frigidam poposeit hausitque. Deinde flammae flammārumque
30 prae-nūntius odor sulphuris aliōs in fugam vertunt, excitant illum.

Innīxus servīs duōbus adsurrēxit et statim concidit. Ubi diēs redditus est (is erat tertius), corpus inventum est integrum et inlaesum; habitus corporis quiescentī quam dēfūnetō similior.

Interim Mīsēnī ego et māter. Sed nihil ad historiam pertinet nec tū aliud quam dē exitū ejus scire voluistī. Fīnem ergō faciam. Valē. 35

7. The Eruption of Vesuvius (continued)

Nec multō post illa nūbēs dēscendere in terrās, operīre maria. Tum māter ōrāre, hortārī ut quōquō modō fugerem; posse enim juvenem; sē et annīs et corpore gravem bene moritūrā, sī mihi causa mortis nōn fuisset. Ego contrā, salvum mē nisi unā cum illā nōn futūrum. Deinde manum ejus amplexus, addere 5 gradum cōgō. Pāret aegrē, incūsātque sē quod mē morētur. Jam cinis; adhūc tamen rārus. Respiciō; dēnsa cālīgō tergīs imminēbat, quae nōs sequēbātur. “Dēflectāmus,” inquam, “dum vidēmus, nē in viā comitantium turbā in tenebrīs obterāmur.” Vix cōnsēderāmus, et nox, nōn quālis inlūnis aut nūbila, sed 10 quālis in locīs clausīs lūmine exstīnctō.

Audīrēs ululātūs fēminārum, infāntium quirītātūs, elāmōrēs virōrum. Alii parentēs, alii liberōs, alii conjugēs vōcibus requirēbant, vōcibus nōscitābant. Hī suum cāsū, illi suōrum miserābantur. Erant quī metū mortis mortem precārentur. Multī ad 15 deōs manūs tollere. Nec dēfuērunt quī fictīs terrōribus vērā perīcula augērent.

Paulum relūxit; quod nōn diēs nōbīs, sed venientis ignis indicium vidēbātur. Et tenebrae rūsus, cinis rūsus multus et gravis. Hunc identidem adsurgentēs excutiēbāmus. Possem glōriār inōn 20 gemitum mihi, nōn vōcem parum fortem in tantīs perīculīs excidisse, nisi mē cum omnibus, omnia mēcum perīre, erēdidissem. Tandem illa cālīgō tenuāta quasi in fūmum dēcessit: nox diēs vērē erat, sōl etiam effulsit. Occurrēbant trepidantibus adhūc oculis mūtāta omnia, altōque cinere tamquam nive obducta. 25 Regressī Mīsēnum, cūrātis corporibus, suspēnsam dubiamque noctem spē ac metū exēginus.

8. A Generous Millionaire

Hic ita vixit ut ūniversīs Athēniēnsibus meritō esset cārissimus. Nam praeter grātiam quae jam in adūlescentulō magna erat,

- saepe suis opibus inopiam eorum publicam levavit. Cum enim versuram facere publicè necesse esset neque condicionem aequam
 5 habērent, semper sē interposuit atque ita ut neque usuram iniquam ab his accēperit neque diūtius quam dictum esset debere passus sit. Quod utrumque erat his utile. Nam neque indulgendō inveterāscere eorum aes alienum patiēbātur neque multiplicandis usuris crēscere.
- 10 Auxit hoc officium aliā quoque liberālitāte. Nam universos frumentō dōnāvit ita ut singulis sex modiī tritici darentur. Hic autem sic sē gerēbat ut communis infimis, pār principibus vidērētur. Quō factum est ut eum civem facere cupirent; quō beneficiō uti nōluit, quod nōn nulli ita interpretantur, amitti
 15 civitatem Rōmānam aliā ascitā.

9. Loyalty of Caesar's Soldiers

- Universi militēs grātuitam et sine frumentō operam ei obtulerunt, cum tenuiorum curam locupletiorēs in sē cōtulissent. Plērique capti concessam sibi sub condiōne vitam, si militāre adversus eum vellent, recūsāvērunt. Famem et cētera mala nōn
 5 cum obsidērentur modo, sed et si aliōs ipsi obsidērent, tantopere tolerābant ut Dyrrachīna mūnitiōne Pompejus, visō genere pānis ex herbā quō sustinēbantur, cum feris sibi rem esse dixerit, amovērīque celeriter nec cuiquam ostendī jusserit, nē patientiā et pertinaciā hostis animi suorum frangerentur. Quantā fortitudi
 10 dine dimicāverint testimoniō est, quod adversō semel apud Dyrrachium procliō, poenam in sē ultrō dēpoposcērunt, ut cōsōlandos eos magis imperātor quam pūniendos habuerit.

- Cēteris proeliis innumerās adversariōrum cōpiās, multō ipsi pauciorēs, facile superāvērunt. Dēnique ūna sextae legiōnis
 15 cohors praeposita castellō quattuor Pompei legiōnēs per aliquot hōrās sustinuit, paene omnis cōnfixa multitudīne hostilium sagittarum quarum centum ac trīgintā milia intrā vāllum reperta sunt.

- Nec mirum, si quis singulorum facta respiciat, vel Cassi Scaevae centuriōnis vel Gaii Aelii militis, nē dē plūribus referam. Scaeva,
 20 excussō oculō, trānsfixus femore et humerō, centum et vīginti ictibus scūtō perforātō, cūstōdiam portae castelli retinuit. Aelius nāvālī ad Massiliam procliō, injectā in puppem hostium dextrā, et abscisā, memorābile illud apud Graecos Cynaegiri exemplum imitātus, trānsiluit in nāvem umbōne obviōs agēns.

10. A Comparison between Caesar and Cato

Memoriā meā ingentī virtūte, diversīs mōribus fuērunt viri duo, M. Catō et C. Caesar: quōs silentiō praeterire nōn fuit cōsiliū quīn utriusque nātūrā et mōrēs, quantum ingeniō possem, aperīrem. Igitur hīs genus, actās, ēloquentia prope aequālia fuērunt; magnitudō animī pār, item glōria sed alia aliī. 5 Caesar beneficiis atque mūnificentiā magnus habēbātur; integritāte vitae Catō. Ille mānsuētūdine et misericordiā elārus factus; huic sevērītās dignitātem addiderat. Caesar dandō, sublevandō, ignōscendō: Catō nihil largiundō glōriam adeptus est. In alterō miseris perfugium erat, in alterō malis perniciēs: 10 illius facilitās, hujus cōstantia laudābātur.

Postrēmō Caesar in animum indūxerat labōrāre, vigilāre; negōtiis amicōrum intentus, sua neglegere; nihil dēnegāre quod dōnō dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, novum bellum exoptābat, ubi virtūs excellere posset. At Catōnī studium 15 modestiae, decoris, sed maximē sevērītātis erat. Nōn divitiis cum divite, neque factiōne cum factiōsō, sed cum strēnuō virtūte, cum modestō pudōre, cum innocente abstinentiā certābat; esse, quam vidērī, bonus mālēbat; ita, quō minus glōriam petēbat, eō illum magis sequēbātur. 20

11. Julius Caesar's Literary Activities

Ēloquentiā militārīque rē aut aequāvit praestantissimōrum glōriam aut excessit. Post accūsātiōnem Dolābellae haud dubiē principibus patrōnīs adnumerātus est. Certē Cicerō ad Brūtum orātōrēs enumerāns negat sē vidēre cui dēbeat Caesar cōdere, 5 aitque eum ēlegantem, splendidam quoque atque etiam magnificam et generōsam ratiōnem dicendī tenēre; et ad Cornēlium Nepōtem dē eōdem ita scripsit: "Quid? Orātōrem quem huic antepōnēs eōrum quī nihil aliud ēgērunt? Quis sententiis aut acūtior aut crebrior? Quis verbis aut ornātior aut elegantior?"

Genus ēloquentiae Strabōnis Caesar secūtus esse vidētur, cuius 10 etiam ex orātiōne, quae inscribitur *Prō Sardis*, verbātīm nōn nulla trānstulit. Prōnūntiāsse autem dicitur vōce acūtā, ārdenti mōtū gestūque, nōn sine venustāte. Orātiōnēs aliquās reliquit. *Prō Quīntō Metellō* nōn immeritō Augustus existimat magis ab

15 actuāriis exceptam quam ab ipsō ceditam; nam in quibusdam exemplāribus inveniō nē inscriptam quidem *Prō Metellō*, quam scripsit Metellō.

Reliquit et rerum suarum commentāriōs Galliē cīvilisque belli Pompejānī. Nam belli Alexandrīnī Āfricīque et Hispāniēnsis
 20 incertus auctor est. Dē commentāriis Caesaris Cicerō in eōdem Brūtō sic rēfert: 'Commentāriōs scripsit magnoperē quidem probandōs; nūdī sunt, rēctī et venustī, omnī ōrnātū ōrātiōnis tamquam veste dētrāctā. Polliō Asinius parum diligenter parumque integrā vērītate compositōs putat. Existimatque
 25 rescriptūrum et corrēctūrum fuisse. Reliquit et *Dē Analogiā* duōs librōs et *Anticatōnēs* totidem ac praetereā poēma quod inscribitur *Iter*.

12. Caesar's Methods of Keeping His Soldiers under Discipline

Milem neque ā mōribus neque ā fortūnā probābat, sed tantum ā vīribus, trāctābatque parī sevērītāte atque indulgentiā. Nōn enim ubīque ac semper, sed cum hostis in proximō esset, coercēbat; tum maximē exactor gravissimus disciplīnae, ut neque itineris
 5 neque proeli tempus dēnūntiāret, sed parātum et intentum mōmentis omnibus quō vellet subitō cēdueret. Quod etiam sine causā plērumque faciēbat, praecipuē pluviis et fēstis diēbus.

Fāmā vērō hostilium cōpiārum perterritōs nōn negandō minuendōve, sed amplificandō cēmentiendōque cōfirmābat. Itaque
 10 cum exspectātiō adventūs Jubae terribilis esset, convocātis ad cōntiōnem militibus: "Scitōte," inquit "paucissimis hīs diēbus rēgem adfutūrum cum decem legiōnibus, equitum trīgintā, levis armātūrae centum milibus, elephantis trecentis."

13. Superstitions of Augustus

Dē religiōnibus tālem accēpimus. Tonitrua et fulgura timēbat ut semper et ubīque pellem vitulī marinī circumferret prō remediō atque ad omnem majōris tempestātis suspiciōnem in abditum locum sē reciperet, cōnsternātus ōlim per nocturnum iter
 5 trānscursū fulguris.

Somnia neque sua neque aliēna dē sē neglegēbat. Philippensi

aciē quamvis statuisset nōn ēgredi tabernāculō propter valētudinem, ēgressus est tamen amīcī somniō monitus. Ipse per omne vēr plūrima et formidolōsissima et vāna et inrita vidēbat, reliquō tempore rāriōra et minus vāna. Cum dēdicātam in Capitōliō aedem Tonantī Jovī adsiduē frequentāret, somniāvit querī Capitōlinum Jovem cultōrēs sibi abdūcī sēque respondisse Tonantem prō jānitōre eī adpositum. Ex nocturnō visū etiam stipem quotannis diē certō ēmendicābat ā populō.

Auspicia et ōmina quaedam ut certissima observābat; sī māne sibi calceus perperam ac sinister prō dextrō indūcerētur, ut dīrum; sī terrā marīve ingrediente sē longinquam profectiōnem forte rōrāsset, ut laetum mātūrīque et prōsperī reditūs. Sed et ostentīs praecipuē movēbātur. Ēnātam inter jūntūrās lapidum ante domum suam palmam in compluvium deōrum Penātium trānstulit, utque crēsceret magnoperē cūrāvit. Observābat et diēs quōsdam, nē aut postridiē nundinās quōquam proficiscerētur aut nōnīs quicquam rei sēriae incohāret.

14. Literary Activities of Tiberius

Artēs liberalēs utriusque generis studiōsissimē coluit. In ōrātiōne Latīnā secūtus est Corvīnum Messālam, quem senem adulēscēns observāverat. Sed adfectātiōne et mōrōsitāte nimīā obscurābat stilum ut aliquantō ex tempore quam ā cūrā prae-stantior habērētur.

Composuit et carmen lyricum cuius est titulus *Conquestiō dē morte L. Caesaris*. Fēcit et Graeca poēmata imitātus Euphoriōnem et Rhiānum et Parthenium, quibus poētīs admodum dēlectātus scrīpta omnium et imāginēs publicīs bibliothēcīs inter veterēs et praecipuōs auctōrēs dēdicāvit; et ob hoc plērīque ērudītōrum certātīm ad eum multa ēdidērunt. Maximē tamen cūrāvit scientiam historiae fābulāris ūsque ad ineptiās atque dērīsum; nam et grammaticōs, quod genus hominum praecipuē adpetēbat, ejus modī ferē quaestiōnibus experiēbātur: “Quae māter He-cubae erat?” “Quid Sīrēnēs cantāre sunt solitae?”

Sermōne Graecō quamquam prōmptus et facilis, nōn tamen ūsque quāque ūsus est abstinuitque maximē in senātū; adeō quidem ut “monopolium” nōminātūrus veniam prius postulāret, quod verbō peregrīnō ūterētur. Militem quoque Graecē testimoniū interrogātum nisi Latīnē respondēre vetuit.

15. Claudius as a Writer

Historiam in adulēscentiā, hortante T. Liviō, Sulpiciō vērō Flāvō etiam adjuvante, scribere adgressus est. In principātū quoque et scripsit plūrimum et adsiduē recitāvit per lectōrem.

Initium autem sūmpsit historiae post caedem Caesaris dictātōris, 5 sed trānsiit ad inferiōra tempora coepitque ā pāce civili, cum sentiret neque liberē neque vērē sibi dē superiōribus scribendī potestātem relictam. Priōris māteriae duo volūmina, posteriōris ūnum et quadrāgintā reliquit.

Composuit et dē vitā suā octō volūmina, magis ineptē quam 10 inēleganter: item Cicerōnis dēfensiōnem adversus Asinī Galli librōs satis ēruditam. Novās etiam commentus est litterās trēs ac numerō veterum quasi maximē necessariās addidit; dē quārum ratiōne cum privātus adhūc volūmen ēdidisset, mox princeps sine difficultāte perfēcit ut in ūsū quoque commūnī essent. Exstat 15 tālis scriptūra in plērisque librīs ac diurnīs titulisque operum.

Nec minōre cūrā Graeca studia secūtus est, amōrem praestantiamque linguae occāsione omnī professus. Cuidam barbarō Graecē ac Latīnē disserenti: "Cum utrōque" inquit "sermōne nostrō sis parātus"; et in commendandā patribus cōscriptīs 20 Achāiā, grātam sibi prōvinciam ait commūnium studiōrum commercii; ac saepe in senātū lēgātīs perpetuā ōrātiōne respondit.

16. Death and Character of Verginius Rufus, a Roman Gentleman

C. PLINIUS RŌMĀNŌ SUŌ S.

Post aliquot annōs insigne atque etiam memorābile populi Rōmānī oculīs spectāculum praeuit pūblicum fūnus Verginī Rūfī, maximī et clārissimī civis. Trīgintā annīs glōriae suae supervixit. Lēgit scripta dē sē carmina, lēgit historiās, et pos-

5 teritātī suae interfuit. Perfūctus est tertiō cōsulātū ut summum honōrem privātī hominis impleret. Caesarēs, quibus suspectus atque etiam invīsus virtūtibus fuerat, ēvāsit. Reliquit optimum atque amīcissimum, tamquam ad hunc ipsum honōrem pūblīci funeris reservātus.

10 Annum tertium et octōgēsimum excessit in altissimā tranquillitāte, parī venerātiōne. Hujus virī exsequiae magnum ōrnāmentum

principi, magnum saeculū, magnum etiam forō et rostris attulērunt. Laudātus est ā cōsule Cornēliō Tacitō; nam hic suprēmus fēlicitātī ejus cumulus accessit, laudātor ēloquentissimus. Et ille quidem plēnus annis abiit, plēnus honōribus. Nōbīs 15 tamen quaerendus ac dēsiderandus est, ut exemplar aevī priōris; mihi vērō praecipuē, quī illum nōn solum publicē quantum admirābar tantum diligēbam; primum quod utriue eadem regiō, mūnicipia finitima, agrī etiam possesiōnēsque conjūctae; praetereā quod ille tūtor mihi relictus adfectum parentis praebuit. 20 Quibus ex causis necesse est ut immātūrā mortem ejus dēfleam. Vivit tamen vivetque semper, atque etiam lātius in memoriā hominum et sermōne versābitur, postquam ab oculis recessit.

Volui tibi multa alia scribere, sed tōtus animus in hāc unā contemplatiōne dēfixus est. Verginium cōgitō, Verginium videō, 25 Verginium jam vānīs imāginibus audiō, adloquor, teneō; cui fortasse civēs aliquōs virtūtibus parēs et habēmus et habēbimus, glōriā nēminem. Valē.

17. The Character of Titus

Titus filius successit, quī et ipse Vespasiānus est dictus; vir omnium virtūtum genere mirābilis adeō ut amor et dēliciae hūmānī generis dicerētur. Fācundissimus, bellicōsissimus, moderatissimus; causās Latīnē ēgit. Poēmata et tragoediās Graccē composuit. In oppugnātiōne Hierosolymōrum, sub patre mili- 5 tāns, duodecim prōpugnātōrēs duodecim sagittārum ictibus cōnfixit. Romae tantae civilitātis in imperiō fuit, ut nūllum omninō pūniret. Convictōs adversum sēsē conjūrātiōnis ita dimiserit ut in eādē familiāritate quā antea habuerit. Facilitātis et liberalitātis tantae fuit ut, cum nūlli quidquam negāret et ab amicis 10 reprehenderētur, responderit nūllum tristem dēbere ab imperātore discēdere.

Praetereā, cum quōdam diē in cēnā recordātus fuisset nihil sē illō diē cuiquam praestitisse, dixit: "Amicī, hodiē diem perdidī." Hic Romae amphitheatrum aedificāvit, et quīque milia ferarum 15 in dēdicātiōne ejus occidit. Per hanc inūsitatō favōre dilēctus, morbo periit in eā quā pater villā, post biennium, mēnsēs octō, diēs vīginti quam imperātōr erat factus, aetātis annō alterō et quadrāgēsimo. Tantus lūctus cō mortuō publicus fuit ut omnēs tamquam in propriā doluerint orbitate.

18. The Death of Julian

Jūliānus in tabernāculō jacēns circumstantēs adlocūtus est dēmissōs et tristēs. “Advēnit, ō sociī, nunc abeundi tempus ē vitā, quam repetentī nātūrae ut dēbitor bonae fidei redditūrus exsultō, nōn, ut quīdam opīnantur, adflīctus, sed philosophōrum
 5 sententiā perdoctus quantum corpore sit beātiōr animus, et contemplāns laetandum esse potius quam dolendum.

Mūnus autem id mihi dēlātum optimē sciō, nē difficultātibus cēdam nēve mē prōjiciam; nam sciō dolōrēs omnēs aut insultāre ignāvīs aut persistentibus cēdere.

10 Nec mē gestārum rērum paenitet aut gravis flāgitī recordātiō opprimit. Animum tamquam ā cognātiōne caelitur dēfluentem immaculātum, ut existimō, cōservāvī, et cīvilia moderātius regēns et bella inferēns atque repellēns. Ad tranquilliora semper, ut nōstis, prōpēnsior fuī, gaudēnsque abeō, sciēns ubicumque
 15 rem pūblicam velut imperiōsam parentem periculīs mē objēcisse.

Hactenus loquī, vigōre viriūm lābente, sufficiet. Dē imperātōre creandō cautē reticeō, nē per imprudentiam dignum praeteream.”

20 Post haec placidē dicta Anatolium quaesivit, officiōrum magistrum. Et flentēs inter haec omnēs quī aderant etiam tum increpābat, et dicēbat humile esse principem ad caelum sīderaque dēstinātum dolērī. Hīs jam silentibus, ipse cum Maximō et Priscō philosophīs dē animōrum sublimitate disputāvit. Gelidam
 25 aquam bibit quam petit mediā nocte. Tum vitā facilius est absolūtus, annō aetātis alterō et tricēsimo, nātus apud Cōstantinopolim, ā pueritiā ūsque ad parentis Cōstantī obitum dēstitūtus.

Vir profectō hērōicīs numerandus ingeniīs, glōriā rērum gestārum
 30 et majestāte cōspiciuus. Cum enim sint, ut sapientēs dēfiniunt, virtūtēs quattuor praecipuae, temperantia, prūdētia, jūstitia, fortitūdō, eisque accēdentēs aliae, scientia rei militāris, auctōritās, fēlicitās atque liberālītās, summō studiō coluit omnēs.

19. Habits and Character of Julian

Hoc autem temperantiae genus crēscēbat in parsimōniā cibōrum et somnī, quibus domī forisque tenācius ūtēbātur. Stāns inter-

dum mōre militiae cibum brevem vilemque sūmere vidēbātur. Cum vērō exiguā dormiendī quietē recreāset corpus labōribus indūrātum, explōrābat per sē ipsum vigiliārū vicēs et statio- 5 num; post haec sēriās ad artēs doctrinārum sē cōntulit.

Deinde prūdentiae ejus indicia fuērunt plūrima, ē quibus explicārī sufficiet pauca. Armātae rei scientissimus et togātae, cīvilitātī admodum studēns; virtūte senior quam aetāte; studiōsus cognitiōnum omnium et indēclinābilis saepe jūdex; cēnsor 10 mōribus regendis ācerrimus, placidus, opum contemptor, mortālia cūncta dēspiciēns.

Fortitūdinem crēbritās ūsusque bellōrum ostendit et patientia frigoris et fervōris. Corporis mūnus ā milite, ab imperātōre vērō animī poscitur. Ipse ācrem hostem ictū audācter cōnfēcit 15 ac nostrōs cēdentēs saepe cohibuit sōlus, et augēbat fidem militum dīmicāns inter primōs.

Nunc ad explicanda ejus vitia veniāmus. Leviōris ingenī; linguae fūsiōris et admodum rārō silentis; praesāgiis dēditus; superstitiōsus magis quam sacrōrum lēgitimus observātor, innu- 20 merās sine parsimōniā pecudēs mactāns. Vulgī plausibus laetus, laudum etiam ex minimīs rēbus intemperāns adpetītor, populāritātis cupiditāte cum indignīs loquendī saepe cupidus.

20. Advice to a Farmer

Pater familiās ubi ad villam vēnit, ubi larem familiārem salūtāvit, fundum eōdem diē, sī potest, circumeat; sī nōn eōdem diē, at postridiē. Ubi cognōvit quō modō fundus cultus sit opera- que quae facta infectaque sint, postridiē ejus diēi vilicū vocet. Roget quid operis sit factum, quid restet, satisne temporī opera 5 sint cōnfecta, possitne quae reliqua sint cōnficere, et quid factum vinī, frūmentī aliārūque rērum omnium.

Ubi ea cognōvit, ratiōnem inīre oportet operārū, diērum. Sī ei opus nōn appāret, dīcit vilicus sēdulō sē fēcisse, servōs nōn valuisse, tempestātēs malās fuisse, servōs aufūgisse. Ubi eās 10 aliāsque causās multās dīxit, ad ratiōnem operum vilicū revocā. Cum tempestātēs pluviae fuerint, villam pūrgārī, frūmentum trānsferri, sēmen pūrgārī, centōnēs familiam oportēre sibi sarcīre. Per feriās potuisse fossās veterēs tergērī, viam pūblicam mūnīrī, hortum fodīrī, virgās vincīrī. 15

Pecus cōnsideret. Auctiōnem faciat. Vēndat oleum, sī pretium

habeat; vinum, frūmentum quod supersit, vēdat; bovēs vetulōs, ovēs dēliculās, lānam, pellēs, plastrum vetus, ferrāmenta vetera, servum senem, servum morbōsum, et sī quid aliud supersit, vēdat.
 20 Patrem familiās vēdācem, nōn emācem, esse oportet.

21. Duties of a Farm Steward

Hacc erunt vilicī officia. Disciplinā bonā ūtātur. Fēriae servantur. Alienō manum abstineat. Sua servet diligenter. Contrōversīis familiae supersedeat. Familiae male nē sit. Vilicus sī nōlet male facere, nōn faciet. Prō beneficiō grātiam referat, ut
 5 aliīs rēctē facere placeat. Vilicus nē sit ambulātor, sōbrius sit semper. Familiam exerceat; cōsideret ut quae dominus imperāverit fiant. Nē existimet plūs sapere sē quam dominum. Amīcōs dominī, cōs habeat sibi amīcōs. Injussū dominī crēdat nēmini. Quod dominus crēdiderit, exigit. Sēmen, cibum, fār, vinum,
 10 oleum, mūtuum det nēmini.

Ratiōnem cum dominō crēbrō putet. Nē quid ēmissee velit insciente dominō. Haruspice, augure, hāriolum, Chaldaicum nē quem cōsuluisset velit. Opus rūsticum omne cūret, et id faciat saepe, dum nē lassus fiat. Sī hoc faciet, familiae
 15 minus placēbit ambulāre, et valēbit rēctius, et dormiet libentius. Prīmus cubitū surgat; postrēmus cubitum eat. Prius villam videat clausa ut sit, et suō quisque locō cubet, et ubi jūmenta pābulum habeant.

22. Advice on Keeping Healthy

Sānus homo quī bene valet, nullīs obligāre sē lēgibus dēbet neque medicō egēre. Hunc oportet varium habēre vitae genus: modō rūrī esse, modō in urbe, saepiusque in agrō: nāvigāre, vēnārī, quiescere interdum, sed frequentius sē exercēre. Sī quidem ignāvia
 5 corpus hebetat, labor firmat: illa mātūram senectūtem, hic longam adulēscentiam reddit.

Prōdest etiam interdum balineō, interdum aquis frigidīs ūtī; modō unguī, modō id ipsum neglegere; nullum cibī genus fugere quō populus ūtātur; interdum in convictū esse, interdum ab
 10 eō sē retrahere; modō plūs jūstō, modō nōn amplius adsūmere; bis diō potius quam semel cibum capere, et semper quam plūrimum, dum modō hunc concoquat. Cavendum est nē in secundā valētūdine adversae praesidia cōsūmantur.

23. Pliny Hunts and Studies at the Same Time

C. PLĪNIUS CORNĒLIŌ TACITŌ SUŌ S.

Ridēbis, et licet rīdeās. Ego ille, quem nōstī, aprōs trēs et quidem pulcherrimōs cēpī. "Ipse?" inquis. Ipse; nōn tamen ut omnīnō ab inertīā et quiēte discēderem. Ad rētia sedēbam: erat in proximō nōn vērābulum aut lancea, sed stīlus et tabulae. Meditābar aliquid ēnotābamque ut, etiam sī manūs vacuās, plēnās 5 tamen cērās reportārem.

Nōn est quod contemnās hoc studendī genus. Mīrum est ut animus agitātiōne mōtūque corporis excitētur. Praetereā undique silvae et sōlitūdō ipsumque illud silentium quod vērātīōnī datur magna cōgitātiōnis incitāmenta sunt. Proinde cum vērāberis, 10 licēbit auctōre mē ut nōn solum pānārium et lagunculam sed etiam cērās ferās. Intellegēs nōn Diānam magis montibus quam Minervam inerrāre. Valē.

24. In Praise of Country Life

C. PLĪNIUS MINŪTIŌ FUNDĀNŌ SUŌ S.

Sī quem interrogēs "Hodiē quid ēgisti?" respondeat "Officiō togae virilis interfui, spōnsālia aut nūptiās frequentāvī; ille mē ad signandum testāmentum, ille in advocātiōnem rogāvit." Haec, quō diē fēcēris, necessāria; eadem, sī cotīdiē fēcisse tē reputēs, inānia videntur, multō magis cum sēcesseris. Tunc enim 5 subit recordātiō "Quot diēs quam frigidis rēbus absūmpsī!"

Quod ēvenit mihi, postquam in Laurentīnō meō aut legō aliquid aut scribō aut etiam corporī vacō. Nihil audiō quod audīsse, nihil dicō quod dixisse paeniteat. Nēmō apud mē quemquam sinistrīs sermōnibus carpit. Nēmīnem ipse reprehendō, nisi 10 tamen mē, cum parum commodē scribō. Nullā spē, nūllō timōre sollicitor, nūllis rūmōribus inquitōr. Mēcum tantum et cum libellis loquor. Ō rēctam sincēramque vītam! Ō dulce ōtium honestumque ac paene omnī negōtiō pulchrius! Ō mare, ō litus!

Proinde tū quoque strepitum istum inānēsque sermōnēs et in- 15 eptōs labōrēs, ut prīmum fuerit occāsio, relinque tēque studiis vel ōtiō trāde. Melius est enim, ut Attilius noster eruditissimē simul et facētissimē dixit, ōtiōsum esse quam nihil agere. Valē.

25. Public Recitals

C. PLĪNIUS SOSIŌ SENECIŌNĪ SUŌ S.

Magnam cōpiam poētārum annus hic attulit: tōtō mēse
 Aprīlī nūllus ferē diēs quō nōn recitāret aliquis. Juvat mē quod
 vigent studia, prōferunt sē ingenia hominum et ostentant,
 tametsī ad audiendum pigrē coitur. Plērique in statiōnibus
 5 sedent tempusque audiendī fābulis dēgunt et interdum sibi nūn-
 tiārī jubent an jam recitātor intrāverit, an dixerit praefātiōnem,
 an ex magnā parte ēvolverit librum. Tunc dēmum lentē cūnc-
 tanterque veniunt; nec tamen permanent, sed ante finem recē-
 dunt, aliī dissimulanter et fūrtim, aliī palam et liberē.
 10 At hercule memoriā parentum Claudium Caesarem ferunt,
 cum in palātiō spatiārētur audissetque clāmōrem, causam re-
 quisisse cumque dictum esset recitāre Noniānum, subitō recitanti
 inopinātumque vēnisse.

Nunc ōtiōsissimus quisque multō ante rogātus et saepe admoni-
 15 tus aut nōn venit aut, sī venit, queritur sē diem, quia nōn perdi-
 derit, perdidisse. Sed tantō magis laudandī probandique sunt
 quōs ā scribendī recitandique studiō haec auditōrum vel inertia vel
 superbia nōn retardat. Equidem prope nēminī dēfuī. His ex
 causīs longius quam dēstināveram tempus in urbe cōnsūmpsī.
 20 Possum jam repetere sēcēssum et scribere aliquid quod nōn re-
 citeam, nō videar quōrum recitātiōnibus adfuī nōn auditor fuisse
 sed crēditor. Nam ut in cēteris rēbus ita in audiendī officiō
 frīget grātia, sī reposecātur. Valē.

26. Pliny Helps His Friend Tranquillus to Buy a Farm

C. PLĪNIUS BAEBIŌ HISPĀNŌ SUŌ S.

Tranquillus, contubernālis meus, vult emere agellum quem
 vēndere amīcus tuus dicitur. Rogō ut cūrēs ut quantī aequum
 est emat: ita enim dēlectābit ēmissee. Nam mala ēmptiō semper
 ingrāta. In hōc autem agellō, sī modō accommodātum fuerit
 5 pretium, Tranquillī meī animum multa dēlectant, vicīnitās urbis,
 opportūnitās viae, mediocritās villae, modus rūris quī āvocet
 magis quam dīstringat.

Scholasticīs autem sufficit abundē ut relevāre caput, reficere
 oculōs, spatiārī per agrōs ūnamque sēmitam terere omnēsque

viteculās suās nōsse et numerāre arbusculās possint. Haec tibi 10
exposuī, quō magis scīrēs quantū esset ille mihi. Ego tibi dēbitū-
rus sum, sī praediolum istud quod commendātur hīs dōtibus
tantū ēmerit ut paenitentiae locum nōn relinquat. Valē.

27. Dinner with a Snob

C. PLĪNIUS AVITŌ SUŌ S.

Homō minimē familiāris cēnābam apud quendam, ut sibi vidē-
bātur, lautum et diligentem, ut mihi, sordidum simul et sūmp-
tuōsum. Nam sibi et paucīs opīma quaedam, cēterīs vīlia et
minūta pōnēbat. Vīnum etiam parvulis lagunculīs in tria genera
dēscripserat, nōn ut potestās ēligendī, sed nē jūs esset recūsandī. 5
Aliud sibi et nobīs, aliud minōribus amīcīs (nam gradātīm amīcōs
habet), aliud suis nostrisque libertīs praebuit. Animadvertit quī
mihi proximus recumbēbat et interrogāvit an probārem. Negāvī.
“Tū ergō,” inquit, “quam cōnsuetūdinem sequeris?”

“Eadem omnibus pōnō; ad cēnam enim, nōn ad notam in- 10
vītō cūctīsque rēbus exaequō quōs mēnsā et torō aequāvī.”

“Etiamne libertōs?”

“Etiam; convictōrēs enim tunc, nōn libertōs putō.”

Et ille, “Magnō tibi cōstat.”

“Minimē.”

15

“Quō modō fierī potest?”

“Quia scilicet libertī meī nōn idem quod ego bibunt, sed idem
ego quod libertī.”

Igitur mementō nihil magis esse vitandum quam istam lūxuriae
et sordium novam societātem. Valē.

20

28. Legacy-Hunting

C. PLĪNIUS CALVISIŌ SUŌ S.

Assem parā et accipe auream fābulam, fābulās immō. Verania
uxor Pisōnis aegra jacēbat. Ad hanc Rēgulus vēnit. Prīmum
impudentiam hominis quī vēnerit ad aegram ejus marītō inimī-
cissimus fuerat! Estō, sī vēnit tantum: at ille etiam proximus
torō sēdit; quō diē, quā hōrā nāta esset interrogāvit. Ubi audīvit, 5
compōnit vultum, intendit oculōs, movet labra, agit digitōs,
computat. Ut diū miseram exspectātiōne suspendit, “Habēs,”

inquit "periculōsum tempus, sed ēvādēs. Haruspicem cōnsulam."
 Nec mora; sacrificium facit, adfirmat exta cum siderum signi-
 10 ficātiōne congruere. Illa, ut in periculō crēdula, poscit cōdicillōs,
 lēgātum Rēgulō scribit.

Velleius Blaesus, ille locuplēs cōsulāris, novissimā valētūdine
 cōnflīctābātur. Cupiēbat mūtāre testāmentum. Rēgulus, qui
 spērāret aliquid ex novīs tabulīs, quia nūper captāre eum coeperat,
 15 medicōs hortārī, rogāre quō modō vītā hominī prōrogārent.
 Postquam signatum est testāmentum, inūtat persōnam, isdem-
 que medicīs "Quō ūsque miserum cruciātis?" inquit. "Quid
 recūsātis bonam mortem cui dare vītā nōn potestis?"

Moritur Blaesus, et tamquam omnia audisset, Rēgulō nē tantu-
 20 lum quidem. Valē.

29. Pliny Enumerates the Good Qualities of His Wife

Summum est cōnsilium, summa frūgālītās: amat mē. Accēdit
 hīs studium litterārum quod ex mei amōre concēpit. Meōs libellōs
 habet, lectitat, ēdiscit etiam. Quā illa sollicitūdine, cum videor
 actūrus, quantō, cum ēgī, gaudiō adficietur! Eadem, sī quandō
 5 recitō, in proximō discrēta vērō sedet laudēsque nostrās avidis-
 simīs auribus excipit. Versūs quidem meōs cantat etiam fōr-
 matque citharā, nōn artifice aliquō docente, sed amōre, qui
 magister est optimus.

Hīs ex causīs in spem certissimam addūcor perpetuam nobīs
 10 majōremque in diēs futūram esse concordiam. Nōn enim aetātem
 meam aut corpus, quae paulātim senēscunt ac periunt, sed glōriam
 diligit

30. An Obituary Notice

C. PLINIUS MĀRCELLINŌ SUŌ S.

Trīstissimus tibi scribō Fundānī nostrī filiam mortuam esse.
 Quā puellā nihil umquam fēstīvius, amābilius nec modō longiōre
 vītā sed prope immortalitāte dignius vidī. Nōndum annōs quat-
 tuordecim implēverat, et jam illī anilis prūdētia, mātērōnālīs
 5 gravitās erat, et tamen suāvitās puellāris et modestia. Ut illa
 patris cervicibus inhaerēbat! Ut nōs et amanter et modestē
 complectēbātur! Ut nūtricēs, ut paedagōgōs, ut praeceptōrēs
 prō suō quemque officiō diligēbat! Quam studiōsē, quam intelle-
 genter lectitābat! Ut parē custōditēque lūdebāt! Quā illa

temperantiā, quā patientiā, quā etiam cōstantiā novissimam 10
valētūdinem tulit! Medicis obsequēbatur, sorōrem, patrem ad-
hortābatur, ipsamque sē dēstitūtam corporis vīribus vigōre animi
sustinēbat. Dūrāvit hic vigor illi ūsque ad extrēmum nec aut
valētūdine aut metū mortis infractus est.

Ō triste acerbumque fūnus! Ō mortis tempus miserius morte 15
ipsā! Jam dēstināta erat ēgregiō juveni, jam ēlēctus nūptiarum
diēs, jam nōs vocātī. Quod gaudium quō maerōre mūtātum est!
Nōn possum exprimere verbis quantum animō vulnus accēperim.
Est quidem Fundānus ēruditus et sapiēs, quī sē ab ineunte aetāte
altiōribus studiis artibusque dēdiderit; sed nunc omnia quae saepe 20
audivit et quae dixit aspernātur. Ignōscēs, laudābis etiam, si
cōgitāveris quid āmiserit. Āmisit enim filiam quae nōn minus
mōrēs ejus quam ōs vultumque referēbat. Proinde si quās ad eum
dē dolōre litterās mittēs, mementō praeberē sōlācium dulce et
hūmānum. Valē.

25

31. A Public Reading

C. PLĪNIUS RŌMĀNŌ SUŌ S.

Mīrae rei nōn interfuiſtī; nē ego quidem, sed mē recēns fābula
excēpit. Passennus Paulus, splendidus eques Rŏmānus et in
primis ēruditus, scribit elegōs. Gentilicium hoc illi; est enim
mūniceps Propertī atque etiam inter majōrēs suōs Propertium
numerat.

5

Is cum recitāret, ita coepit dīcere: "Prīsce, jubēs." Ad hoc
Javolēnus Prīscus (aderat enim ut Paulō amīcissimus): "Ego
vērō nōn jubeō." Cōgitā, quī rīsūs hominum, quī jocī! Est
quidem Prīscus dubiae sānitātis, interest tamen officiis, adhibētur
cōsiliis atque etiam jūs cīvile pūblicē respondet. Quō magis, 10
quod tunc fēcit, et ridiculum et notābile fuit. Interim Paulō
aliēna dēlirātiō aliquantulum frīgoris attulit. Tam diligenter
recitātūris prōvidendum est nōn solum ut sint ipsī sāni, vērum
etiam ut sānōs convocant. Valē.

32. Congratulations on an Approaching Betrothal

C. PLĪNIUS SERVIĀNŌ SUŌ S.

Gaudeō et grātulor, quod Fuscō Salinātōrī filiam tuam dēstinā-
vistī. Domus patricia, pater honestissimus, māter parī laude;

ipse studiōsus, litterātus, puer simplicitāte, cōmitāte juvenis, senex gravitāte; neque enim amōre dēcipior. Amō quidem effūsē
 5 (ita officiīs, ita reverentiā meruit); jūdicō tamen, et quidem tantō magis amō, tibiue polliceor habitūrum tē generum, quō melior fingī nē vōtō quidem potuit. Quam fēlix tempus illud, quō mihi liberōs illius, nepōtēs tuōs ut meōs vel liberōs vel nepōtēs ex vestrō sinū sumere et quasi parī jūre tenēre continget!
 10 Valō.

33. How to Treat Slaves

SENECA LŪCILIŌ SUŌ SALŪTEM

Libenter ex hīs quī ā tē veniunt cognōvī familiāriter tē cum servīs tuīs vivere. Hoc prūdentiam tuam, hoc ēruditiōnem decet. "Servī sunt." Immō hominēs. "Servī sunt." Immō contubernālēs. "Servī sunt." Immō humilēs amīcī. "Servī sunt."
 5 Immō cōservī.

Itaque rīdēō istōs quī turpe existimant cum servō suō cēnāre; quā rē, nisi quia superbissima cōsuētūdō cēnantī dominō stantium servōrum turbam circumdedit?

At infēlicibus servīs movēre labra nē ad hoc quidem, ut loquantur, licet. Virgā murmur omne prohibētur, et nē fortuita quidem verberibus excepta sunt, tussis, sternūmenta, singultus. Graviter ūllā vōce interpellātum silentium luitur. Nocte tōtā jējūnī mūtīque perstant.
 10

Sic fit ut istī dē dominō loquantur quibus cōram dominō loquī nōn licet. At illī quibus nōn tantum cōram dominīs, sed cum ipsīs erat sermō, parātī erant prō dominō praebēre cervicēs, periculum imminēns in caput suum ēvertere: in conviviīs loquēbantur, sed in tormentīs tacēbant.

34. How to Treat Slaves (continued)

Prōverbium jactātur, totidem hostēs esse quot servōs. Nōn habēmus illōs hostēs, sed facimus. Alia interim crūdēlia et inhūmāna practereō, quod nē tamquam hominibus quidem, sed tamquam jūmentīs abūtīmur. Cōgitā istum quem servum tuum
 5 vocās, cōdem fruī caelō, aequē spirāre, aequē vivere, aequē morī!

Nōli in ingentem mē locum immittere et dē ūsū servōrum disputāre, in quōs superbissimī, crūdēlissimī, contumēliōsissimī sumus. Haec tamen praeceptī meī summa est: sic cum inferiōre vivās quem ad modum tecum superiōrem velis vivere. Ubi in mentem venit quantum tibi in servum liceat, veniat in mentem tantundem in tē dominō tuō licēre. “At ego,” inquis, “nūllum habeo dominum.” Bona aetās est: forsitan habēbis. Nescīs quā aetate Hecuba servīre coeperit, quā Croesus, quā Dārēi māter, quā Platō, quā Diogenēs?

15

Vive cum servō clēmenter, cōmiter quoque et in sermōnem illum admitte et in cōnsilium et in convictum. Hōc locō adclāmābit mihi tōta manus dēlicātōrum: “Nihil hāc rē humilīus, nihil turpius.” Hōs ego eōsdem dēprehendam aliēnorum servōrum ōsculantēs manum. Nē illud quidem vidētis, quam omnem invidiam majōrēs nostrī dominīs, omnem contumēliam servīs dētrāxerint? Dominum patrem familiae appellāvērunt, servōs, quod etiam in mīmīs adhūc dūrat, familiārēs.

“Servus est.” Sed fortasse liber animō. “Servus est.” Hoc illi nocēbit? Ostende quis nōn sit: alius libīdinī servit, alius avāritiae, alius ambitōnī, omnēs speī, omnēs timōrī. Diūtius tē morārī nōlō; nōn est enim tibi exhortātiōne opus. Valē.

35. A Roman Condemns Gladiatorial Shows

SENECA LŪCILIŌ SUŌ SALŪTEM

Quid tibi vitandum praecipuē exīstimem, quaeris: turbam. Inimīca est multōrum conversātiō: quō major est populus cui miscēmur, hōc periculī plūs est. Nihil vērō tam damnōsum bonīs mōribus quam in aliquō spectāculō dēsīdēre. Tunc enim per voluptātem facilius vitia surrēpunt. Avārior redeō, ambitiōsior, luxuriōsior, immō vērō crūdēlior et inhūmānior, quia inter hominēs fuī.

Cāsū in merīdiānum spectāculum incidī lūsūs exspectāns et salēs et aliquid laxāmentī, quō hominum oculī ab hūmānō cruōre adquiēcant: contrā est. Quidquid ante pugnātum est, misericordia fuit. Nunc omissīs nūgīs mera homicīdia sunt. Nihil habent quō tegantur. Ad ictum tōtīs corporibus expositī numquam frūstrā manum mittunt. Māne leōnibus et ursīs hominēs, merīdiē spectātōribus suis obiciuntur. Interfectōrēs

- 15 interfectūris jubent obicī et victōrem in aliam dētinent caedem:
exitus pugnantium mors est.

36. Seneca Has Noisy Rooms

SENECA LŪCILIŌ SUŌ SALŪTEM

Peream sī est tam necessārium quam vidētur silentium in studiis. Ecce undique mē varius clāmor circumsonat: suprā ipsum balneum habitō. Prōpōne nunc tibi omnia genera vōcum quae possunt aurēs cruciārī. Cum fortiōrēs exercentur et manūs
; plumbō gravēs jactant, cum aut labōrant aut labōrantem imitantur, gemitūs audiō sībilōs et acerbissimās rēspirātiōnēs. Sī vērō pillicrepus advenit et numerāre coepit pilās, āctum est. Adice nunc nesciō quem scelerātum et fūrem dēprēnsū et illum cui nox sua in balineō placet, adice nunc eōs quī in piscinam cum
10 ingentī impulsae aquae sonō saliunt.

Piget jam ēnumerāre variās exclāmātiōnēs et botulārium et crustulārium et omnēs popinārum institōrēs mercem insignitā modulātiōne vēndentēs. “Ō tē,” inquis, “ferreum aut surdum cui mēns inter tot clāmōrēs tam variōs tam dissonōs
15 cōstat.” At mehercule ego istum fremitum nōn magis cūrō quam flūctum aut dējectum aquae, quamvis audiam cuidam gentī hanc ūnam fuisse causam urbem suam trānsferendī, quod fragōrem Nilī cadentis ferre nōn potuit. Valē.

37. The Werewolf

Cum adhūc servīrem, habitābāmus in vicō angustō. Forte ad quendam ire cupiēbam. Nactus ego occāsiōnem persuādeō hospitī ut mēcum ad quīntum miliārium veniat. Erat autem miles fortis. Profecti sumus circā gallicinium. Lūna lūcēbat tamquam
5 meridiē. Vēnimus intrā monumenta. Homō meus coepit ad monumenta accēdere. Sedeō ego et cantō. Deinde ut respexī ad comitem, ille omnia vestimenta in viā posuit. Mihi anima in nāsō est; stābam tamquam mortuus. At ille subitō lūpus factus est. Nōlīte mē jocārī putāre. Sed, ut coeperam dicere, postquam
10 lūpus factus est, ululāre coepit et in silvās fūgit.

Ego primum nesciēbam ubi essem; deinde accessī ut vestimenta ejus tollerem. Illa autem lapidea facta sunt. Quis morī timōre

potuit nisi ego? Gladium tamen strinxī et in tōtā viā umbrās cecidī dōnec ad villam amīcī meī pervenīrem. Ut intrāvī, paene animam ēbullīvī, sūdor mihi per ōs volābat, oculī mortuī, vix 15 umquam reffectus sum. Amīcus meus mirārī coepit cūr tam sērō ambulārem et “sī ante,” inquit, “vēnissēs, profectō nōs adjuvissēs; lupus enim villam intrāvit et omnia pecora dēvorāvit. Servus noster lanceā collum ejus trājēcit.”

Haec ut audīvī, operīre oculōs amplius nōn potuī, sed lūce 20 clārā domum fūgī et postquam vēnī in illum locum in quō lapidea vestimenta erant facta, nihil invēnī nisi sanguinem. Ut vērō domum vēnī, jacēbat mīles meus in lectō tamquam bōs, et collum illius medicus cūrābat. Intellēxī illum versipellem esse, nec postea cum illō pānem gustāre potuī, nōn sī mē occidissēs. 25

38. Amphitheater Collapses in Rome! Many Casualties!

M. Liciniō L. Calpurniō cōsulibus factum est malum imprōvīsum. Nam coeptō apud Fidēnam amphitheātrō Atīlius quīdam ut spectāculum gladiātōrum celebrāret, neque fundāmenta per solidum subdidit, neque firmīs nexibus ligneam compāgem superstrūxit. Adflūxērunt avidī tālium; unde gravior pestis fuit. 5 Immēnsam multitudinem mortālium, spectāculō intentōs aut quī circum adstābant, praeceps mōlēs trahit atque opprimit. Et illī quidem, quōs principium strāgis in mortem adflīxerat, cruciātum effūgērunt; miserandī erant magis quōs, abruptā parte corporis, nōndum vīta dēseruerat. Aliī per diem vīsū, per noctem 10 gemitū conjugēs aut liberōs nōscēbant. Jam cēterī hic frātre, propinquum ille, alius parentēs lāmentārī. Etiam īī quōrum diversā de causā amīcī aut necessāriī aberant, tamen timēbant.

Ut coepērunt dīmōvērī obruta, concursus complectentium, ōsculantium. Quīnquāgintā hominum milia eō cāsū dēbilitāta 15 vel obrīta sunt; cautumque est in posterum senātūs cōsultō nē amphitheātrum impōnerētur nisi solō firmitātis probātae. Atīlius in exsilium āctus est.

39. Society in Nero's Time

Nerō instituit lūdōs Juvenālium nōmine. Nōn nōbilitās cuiquam, nōn actās aut actī honōrēs impedimētō erant quō minus Graeci Latinīve histriōnis artem exercērent ūsque ad gestūs

modōsque haud virilēs. Quīn et fēminae inlūstrēs dēfōrmia
 5 meditābantur. Postrēmum ipse scaenam incēdit, multā cūrā
 temptāns citharam. Equitēs Rōmānī diēs ac noctēs plausibus
 laudābant fōrmam prīncipis. Etiam sapientiae doctōribus
 tempus impertiēbat post cēnās ut disputantium discordiā
 fruerētur.

40. A Case of the "King's Evil"

Per eōs mēnsēs quibus Vespasiānus Alexandriae morābātur,
 multa mirācula ēvēnērunt, quibus caelestis favor et quaedam in
 Vespasiānum inclinātiō nūminum ostenderētur.

Ē plēbe Alexandrinā quīdam oculōrum morbo nōtus ad genua
 5 ejus sē prōjēcit, remedium caecitātis quaerēns gemitū, monitū
 Serāpidis deī quem dēdita superstitiōnibus gēns ante aliōs colit.
 Alius manū aeger, eōdem deō auctōre, ut pede ac vestigiō Caesaris
 calcārētur ōrābat.

Vespasiānus primō inrīdēre, aspernārī; atque illis instantibus,
 10 modō fāmam vānitātis metuēbat, modō obsecrātiōne ipsōrum
 et vōcibus adūlantium addūcēbātur. Postrēmō aestimārī ā medi-
 cīs jubet an tālis caecitās ac dēbilitās ope hūmānā superābilēs
 essent. Medici variē disserēbant; huic nōn exēsam vim lūminis
 et reditūram, sī pellerentur obstantia; illī manum, sī salūbris vīs
 15 adhibeātur, posse integrārī.

Igitur Vespasiānus laetō vultū, ērēctā quae adstābat multītū-
 dine, jussa exsequitur. Statim conversa ad ūsum manus, caecō
 relūxit diēs.

41. A Roman Schoolmaster

M. Verrius Flaccus libertīnus docendī genere maximē clāruit.
 Namque ad exercitanda discentium ingenia aequālēs inter sē
 committere solēbat, prōpositā nōn solum māteriā quam scriberent,
 sed et praemiō quod victor auferret. Id erat liber aliquis antīquus
 5 pulcher aut rārīor. Quā rē ab Augustō quoque nepōtibus ejus
 praeceptor ēlēctus, trānsiit in Palātium cum tōtā scholā, vērum
 eā condiōne nē quem amplius posthāc discipulum reciperet;
 docuitque in ātriō Catilīnae domūs, quae pars Palātī tunc erat,
 et centēna sēstertia in annum accēpit. Dēcessit aetātis exāctae
 10 sub Tiberiō. Statuam habet Praeneste, in inferiōre forī parte

contrā hēmiacyclium, in quō fāstōs ā sē ōdinātōs et marmoreō parietī incīsōs pūblicāverat.

42. On Reading

SENECA LŪCILIŌ SUŌ SALŪTEM

Ex hīs quae mihi scribis, et ex hīs quae audiō, bonam spem dē tē concipiō. Nōn discurreis nec locōrum mūtātiōnibus inquiētāris. Aegrī animī ista jactātiō est. Prīmum argūmentum compositae mentis existimō posse cōsistere et sēcum morārī. Illud autem vidē nē ista lectiō auctōrum multōrum et omnis generis 5 volūminum habeat aliquid vagum et instabile. Certīs ingeniīs immorārī et innūtrīrī oportet, sī velīs aliquid trahere quod in animō fidēliter sedeat. Nūsquam est quī ubique est. Vitam in peregrinātiōne exigentibus hoc ēvenit, ut multa hospitia habeant, nullās amicitias.

Nihil aequē sānitātem impedit quam remediōrum crēbra mūtātiō. Nōn venit vulnus ad cicātricem in quō medicāmenta temptantur. Nōn convalēscit planta quae saepe trānsfertur. Dīstringit librōrum multitūdō. Itaque cum legere nōn possīs quantum habuerīs, satis est habēre quantum legās. 10

"Sed modō," inquis, "hunc librum ēvolvere volō, modō illum." Probātōs itaque semper lege, et sī quandō ad aliōs dēvertī libuerit, ad priōrēs redī. Aliquid cotidiē adversus paupertātem, aliquid adversus mortem auxili comparā, nec minus adversus cēterās pestēs; et cum multa percurreris, ūnum excerpe quod illō diē 20 concoquās. Hoc ipse quoque faciō: ex plūribus quae lēgī, aliquid apprehendō. Hodiernum hoc est, quod apud Epicūrum nactus sum: "Honestā," inquit, "rēs est laeta paupertās." Illa vērō nōn est paupertās, sī laeta est. Nōn quī parum habet, sed quī plūs cupit, pauper est. Quis sit dīvitiārum modus, quaeris: prīmus, 25 habēre quod necesse est; proximus, quod sat est. Valē.

43. A Quite Modern Roman Boy, Who Preferred Play to Study

Quās miseriās expertus sum quandō rēctē mihi puerō id prōpōnēbātur, obtemperāre monentibus ut in hōc saeculō flōrērem et excellerem eīs linguōsis artibus quae ad honōrem hominum et

- falsās divitiās pertinent! Inde in scholam datus sum ut discerem
 5 litterās, in quibus quid ūtilitātis esset ignōrābam miser. Et
 tamen, sī sēgnis in discendō essem, pūniēbar. Laudābātur enim
 hoc ā majōribus, et multī ante nōs praestrūxerant dolorōsās viās,
 per quās trānsire cōgēbamur multiplicātō labōre et dolōre filiīs
 Adamī.
- 10 Peccābāmus tamen minus scribendō aut legendō aut cōgi-
 tandō dē litterīs quam exigēbātur ā nōbīs. Nōn enim dēerat
 memoria vel ingenium, quae habēbāmus prō illā aetāte satis, sed
 dēlectābat ludere, et vindicābātur in nōs ab eīs quī idem agēbant.
 Sed majōrum nūgae “negōtia” vocābantur. Puerōrum autem
 15 tālia cum sint, pūniuntur ā majōribus et nēmō miseratur puerōs.
 Nisi vērō adprobat quisquam mē pūnitum esse quia lūdēbam pilā
 puer et eō lūdō impediēbar quō minus celeriter discerem litterās.
 Aut aliud faciēbat idem ipse ā quō pūniēbar? Quī sī in aliquā
 quaestiunculā ā conductōre suō victus esset, magis bile
 20 atque invidiā torquērētur quam ego, cum in certāmine pilae ā
 conlūsōre meō superābar.

44. St. Augustine as a Boy Liked Latin, but Did Not Care for Greek

- Quae autem sit causa cūr Graecās litterās ōderim, quibus pueru-
 lus imbuēbar, nē nunc quidem mihi satis explōratum est. Adamā-
 veram enim Latīnās, nōn quās primī magistri, sed quās docent
 quī grammaticī vocantur. Sed peccābam puer, cum inānia
 5 ūtiliōribus praepōnēbam. Jam vērō “ūnum et ūnum duo, duo
 et duo quattuor” odiōsa cantiō mihi erat, et dulcissimum
 spectāculum erat equus ligneus plēnus armātōrum, et Trōjae
 incendium atque ipsius umbra Creūsae.
- Cūr ergō Graecam etiam grammaticam ōderam quae tālia
 10 cantābat? Nam et Homērus erat perītus ad texendās tālēs
 fābulās; mihi tamen amārus erat puerō. Crēdō etiam Graecis
 pueris Vergilium ita esse, cum eum sic discere cōgantur ut ego
 illum. Nam difficultās omnīnō ēdiscendae linguae peregrīnae
 violābat omnēs suāvitātēs Graecās fābulōsārum nārrātiōnum.
- 15 Nulla enim verba illa nōveram, et tamen ācribus terrōribus ac
 poenīs, ut nōssem, suādēbātur mihi vehementer; nam et Latīna
 ōlim infāns nulla nōveram, et tamen studendō didici sine ūllō
 metū atque cruciātū. Didici vērō illa sine poenālī onere cum mē

urgēret cor meum; id quod nōn esset, nisi aliqua verba didicissem nōn ā docentibus sed ā loquentibus. Hinc satis manifestum est majōrem habēre vim ad discenda ista liberam cūriōsitātem quam necessitātem. 20

45. Cicero's Views on Immortality

Quae cum ita sint, magnā tamen ēloquentiā est ūtendum ut hominēs vel optāre incipiant vel certē timēre dēsistant. Nam sī suprēmus ille diēs nōn exstīnctiōnem sed commūtātiōnem adfert locī, quid optābilius? Sīn autem perimit ac dēlet omnīnō, quid melius quam in mediīs vitāe labōribus obdormiscere et ita somnō cōnsōpīrī sempiternō? 5

Nōs vērō, sī quid tāle acciderit, lactī et agentēs grātiās pāreāmus ēmittīque nōs ē cūstōdiā et levārī vinculis arbitrēmur, ut aut in aeternam et plānē in nostram domum remigrēmus aut omnī sēnsū molestiāque careāmus. Sīn autem nihil dēnūntiābitur, eō tamen simus animō ut horribilem illum diem aliīs, nōbīs faustum putēmus. Nōn enim temere nec fortuitō creatī sumus, sed profectō fuit quaedam vīs quae generī cōnsuleret hūmānō nec id gigneret aut aleret ut incideret in mortis malum sempiternum; portum potius parātum nōbīs et perfugium putēmus. Quō uti-15 nam vēlīs passīs pervehī liceat! Sīn reflantibus ventīs reiciēmur, tamen eōdem paulō tardius referāmur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse ūnī potest?

46. By Travel You Can Change Climate, but Not Your Character

SENECA LŪCILIŌ SUŌ SALŪTEM

Hoc tibi sōlī putās accidisse et admirāris quasi rem novam, quod peregrinātiōne tam longā et tot locōrum varietātibus nōn discussistī tristitiā gravitātemque mentis? Animum dēbēs mūtāre, nōn caelum. Licet vāstum trājēcēris mare, licet, ut ait Vergilius noster, "terraeque urbēsque recēdant," sequentur tē, 5 quōcumque pervēneris, vitia.

Hoc idem quaerentī cuidam Sōcratēs ait "Quid mirāris nihil tibi peregrinātiōnēs prōdesse, cum tē circumferās? Premit tē eadem causa quae expulit." Quid terrārum juvāre novitās potest?

- 10 Quid cognitiō urbium aut locōrum? Frūstrā est ista jactātiō. Quæris quā rē tē fuga ista nōn adjuvet? Tēcum fugis. Onus animī dēpōnendum est; nōn ante tibi ūllus placēbit locus. Īs hūc illūc ut excutiās onus, quod ipsā jactātiōne incommodius fit. Quicquid facis, contrā tē facis et mōtū ipsō nocēs tibi: aegrum
15 enim conceutis.

At cum istud dēlēveris malum, omnis mūtātiō locī jūcunda fiet, in ultimās expellāris terrās licēbit, in quōlibet barbariae angulō conlocēris, hospitālis tibi omnis sēdēs erit. Magis quis vēneris quam quō, interest. Cum hōc praeceptō vivendum est: “Nōn
20 sum ūnī angulō nātus: patria mea tōtus hic mundus est.”

Quod sī manifestum esset tibi, nōn admirārēris nīl adjuvārī tē regiōnum varietātibus, in quās semper priōrum taediō migrās. Prima enim regiō placuisset, sī omnem tuam erēderēs. Nunc nōn peregrināris sed errās et ageris ac locum ex locō mūtās, cum illud
25 quod quæris, bene vīvere, omni locō positum sit. Num quid tam turbidum esse potest quam forum? Ibi quoque licet quiētē vīvere, sī necesse sit. Valē.

47. A Prayer to Isis

Prōvolūtus dēnique ante cōspectum deae lacrimis abortis, singultū crēbrō sermōnem interpellēns et verba dēvorāns ajō:

- “Tū quidem, sāncta et hūmānī generis cūstōs perpetua, semper fovendis mortālibus mūnifica, dulcem māttris adfectiōnem ho-
5 minum miseriis tribuis. Nec diēs nec quiēs ūlla ac nē mōmentum quidem breve tuīs trānscurrit beneficiis liberum quīn marī terrā-que prōtegās hominēs et dēpulsis vitæ tempestātibus salūtārem praebeās dextram, quā fātōrum etiam inextricābiliter contorta retractās licia et Fortūnae tempestātēs mītigās et stellārum
10 noxiōs meātūs cohibēs.

- “Tē superī colunt, observant inferī; tū rotās orbem terrārum; lūminās sōlem; regis mundum; calcās Tartarum. Tibi respondent sīdera, redeunt tempora, gaudent nūmina. Tuō nūtū spirant ventī, nūtriunt nūbēs, germinant sēmina, crēscunt herbae.
15 Tuam majestātem perhorrēscunt avēs in caelō volantēs, ferae per montēs errantēs, serpentēs in terrā latentēs, bēstiae in marī natantēs. Nec mihi est vōcis vīs ad dicenda quae dē tuā majestāte sentiō, neque sufficit ōra mille linguaeque totidem vel indēfessi sermōnis aeterna seriēs. Divīnōs tuōs vultūs nōmenque sāctis-

20 *simum intrā pectoris mei sēcrēta conditum perpetuō cūstōdiēns imāginābor.*"

48. A Roman Newly Rich

Cum dixisset Agamemnon "Pauper et dives inimīci erant," ait Trimalchiō, "Quid est pauper?"

49. A Philosopher Rebukes an Emperor

Alexander cognōmen invictī adsecūtus continentiam Diogenis Cynici vincere nōn potuit. Ad quem, cum in sōle sedentem accessisset hortārēturque ut sī quid vellet indicāret, "Mox," inquit, "dē cēteris; interim ā sōle mihi velim nōn obstēs."

50. A Roman Spurns Bribery

Cum ad M. Cūrium magnum aurī pondus publicē missum attulissent, benignis verbis invītātus ut eō ūteretur, vultum risū solvit et prōtinus inquit: "Nārrāte Samnītibus mē malle locuplētibus imperāre quam ipsum fieri locuplētem."

51. Silence Is Golden

Cum maledicō sermōnī quōrundam summō silentiō interesset, ūnō ex hīs quaerente cūr sōlus ita linguam suam cohiberet, "Quia dixisse mē," inquit Xenocratēs, "aliquandō paenitēbit, tacuisse numquam."

52. A Living Five-Foot Bookshelf

Suāsit Calvisiō Sabīnō Satellius Quadrātus ut grammaticōs habēret analectās. Cum dixisset Sabīnus centēnis mīlibus sibi cōnstāre singulōs servōs, "Minōris" inquit, "totidem scrīnia ēmissēs."

53. Pliny Boasts of His Reputation

Nārrābat Cornēlius Tacitus sēdisse sēcum circensibus proximīs equitem Rōmānum. Hunc post variōs eruditōsque sermōnēs re-

quīsisse "Ītalicus es an prōvinciālis?" Sē respondisse "Nōstī mē, et quidem ex studiīs." Ad hoc illum, "Tacitus es an Plinius?"

54. A General's Address to His Soldiers

Īre, commilitōnēs, illō necesse est unde redire nōn est necesse.

55. Nero in a New Light

Animadversūrus in iatrōnēs duōs Burrus exigēbat ā Nerōne ut scriberet in quōs animadverti vellet. Invitō cum chartam prōtulisset, exclāmāvit Nerō, "Vellem litterās nescīrem!"

56. A Play on the Word *Misericordia*

Quīdam ōrātor malus, cum in epilōgō misericordiam sē mōvisse putāret, postquam adsēdit, rogāvit Catulum vidērēturne misericordiam mōvisse. "Ac magnam" inquit. "Nēmīnem enim putō esse tam dūrum cui nōn ōrātiō tua misericordiā digna vīsa sit."

57. Boys Will Be Boys

Castīgābat quīdam filium suum quod paulō sūmptuōsius equōs et canēs emeret. Huic ego, juvene digressō, "Heus tū, numquamne fēcistī quod ā patre corripī posset? Fēcistī, dicō? Nōn interdum facis quod filius tuus parī gravitate reprehendat?
5 Nōn omnēs hominēs aliquō errōre dūcuntur?"

Haec tibi prō amōre scrīpsī nē quandō tū quoque filium tuum acerbius dūriusque trāctārēs. Cōgitā et illum puerum esse et tē fuisse atque ita hōc, quod es pater, ūtere ut meminerīs et hominem esse et tē hominis patrem.

58. A Pig Makes a Will

M. Grunnius Corocotta porcellus testāmentum fēcīt. Quoniam meā manū scribere nōn potuī, scribendum dictāvī. Magīrus coquus dixit "Venī hūc, ēversor domī, fugitive porcelles, et hodiē tibi dirimō vītā."

5 Corocotta porcellus dixit "Sī quā fēcī, sī quā peccāvī, sī quā

vascella pedibus meis cōnfrēgī, rogō, domine coque, vītam petō, concēde rogantī.”

Magīrus coquus dixit “Ī puer, adfer mihi cultrum ut hunc porcellum faciam cruentum.”

Porcellus comprehenditur ā servis. Ut vīdit sē moritūrum 10 esse, hōrae spatium petiit, et coquum rogāvit ut testāmentum facere posset. Clāmāvit ad sē suōs parentēs et ait “Patrī meō Verrinō Lardinō dō lēgō darī glandis modiōs XXX et mātī meae Veturinae Scrōfae dō lēgō darī siliginis modiōs XL et sorōrī meae Quirīnae dō lēgō darī hordeī modiōs XXX. Et 15 volō fierī mihi monumentum aureis litteris scriptum:

M. GRUNNIUS COROCOTTA PORCELLUS VĪXIT
ANNŌS DCCCC. XC. IX.S: SĪ
SĒMISSSEM VĪXISSET, MĪLLE ANNŌS
IMPLĒSSET. OPTIMĪ AMĀTŌRĒS MEĪ,
ROGŌ VŌS UT CUM CORPORE MEŌ BENE
FACIĀTIS.”

20

Lardiō signāvit. Ofellicus signāvit. Cyminātus signāvit.
Lūcānicus signāvit. Tergillus signāvit. Celsīnus signāvit. Nūp-
tiālicus signāvit.

25

PART IV

EPITAPHS AND OTHER INSCRIPTIONS

1. An Ancient Epitaph

Hoc est factum monumentum
Mārcō Caeciliō. Hospes, grātum est cum apud
meās restitistī sēdēs; bene rem gerās et valeās,
dormiās sine cūrā.

2. Praise of a Wife

Chaere, An-
nōnia Paula,
conjūnx rārissima,
quae exemplō essēs
fēminārum, nisi XXXIII annōrum
ērepta gravem flētum virō reliquissēs.
h. s. e.

3. In Memory of a Barber

Zēthō A. Plautī tōnsōrī.

4. A Blacksmith Built a Tomb for Himself

Faber ferrārius sibi fēcit dēdicāvit et titulāvit:
ita fēcimus, quod filiī nostrī nōn faciunt.

5. A Soldier's Epitaph

Dum vixī, bibī libenter: bibite vōs, quī vivitis.

6. A Teacher Built a Tomb for Himself

Aemilius Epictētus sive Hēdonius grammaticus Graecus
sibi fēcit.

7. On the Death of a Friend

Pyrrhus Chiō conlēgae sal:
molestē ferō quod audīvī tē mortuum:
itaq valē.

8. In Memoriam

Antiochō
magistrō
ūctōrēs.

9. Vote for Marius!

M. Marium
aed. faci.
ōrō vōs.

10. Strange Support for a Candidate

Vatiam aed. fūrunculī rog.

11. A Warning to a Politician

Vigilā! Dormīs!

12. Vote for Sabinus!

Sabīnum aed., Procule, fac et ille tē faciet.

12 a. Elect Proculus!

P. Paquium Proculum
duovir virum b. d. r. p.
o. v. f.

13. Lost! Reward to the Finder!

Urna aēnea periit dē tabernā:
sī quis rettulerit, dabuntur

HS LXV, si fūrem
dabit.

14. A Trade-Mark

Fēcit tubulum ClēmētInus

15. Faith Sworn on a Ring

Bonam	amō tē
vītam	amā mē
servā fidem	

16. On an Earthen Vase

Mihi et meīs fēliciter.

17 On Another Vase

Geniōp
opulifē
liciter

18. An Eye Prescription on an Oculist's Stamp

M Jūl Satyrī Diasmyr
nes post impet lippit

19. Another Eye Prescription

M Jūl Satyrī Diali
banu ad suppūrāt

20. On a Brooch

Ū R O R
A M Ō R
E T U Ō

21. An Innkeeper Rebuked

Vēndit aquam,
bibit ipse merum.

22. On a Missile

Em tibi malum malō.

23. On a Milestone

Viam fēcī ab Rēgiō ad Capuam, et in eā viā
pontēs omnēs, mīliāria tabellāriōsque posuī.

24. Advice to Time-Killers

Moram sī quaerēs, sparge miliu et conlige.

25. A Laundry List

K XII Majās tun pal
Nonīs Maīs fas
VIII Īdūs Majās
tunicās II lavandās dedi.

26. On a Glāns

fugitīvī
perīstis

27. On Another Glāns

M Ā R
U L T FULMEN

28. On a Bowl

Bibe Vivās Multīs Annīs

29. Notice on the Front of a House in Pompeii

Aemilius Celer hīc habitat.

30. On a Fortune-Telling Tablet

Laetus lubēns petitō quod
dabitur. Gaudēbis semper.

31. No Loitering

Ōtiōsis locus hīc nōn est; discēde, morātor.

32. Notice of a Gladiatorial Show

A. Suētti Certi

aedilis familia gladiātōria pugnāb. Pompeis
pr. k. Jūniās, vēnātiō et vēla erunt.

33. On Two Lead Weights

(1) Eme et habēbis.

(2) Fūr. Cavē malum.

34. On a Pitcher

liquāmen
optimum.

35. A Real Estate Advertisement

In praedis Jūliae Fēlicis
locantur
balneum, tabernae.

PART V

SELECTIONS FROM OVID

1. The Great Flood

Intremuit mōtūque viās patefēcit aquārum.
Exspatiāta ruunt per apertōs flūmina campōs.
Jamque mare et tellūs nūllum discrimen habēbant.
Omnia pontus erant. Deērant quoque litora pontō.
Nat lupus inter ovēs, fulvōs vehit unda leōnēs. 5

Sēparat Āoniōs Oetaeis Phōcis ab arvīs.
Mōns ibi verticibus petit arduus astra duōbus,
nōmine Parnāsus, superantque cacūmina nūbēs.
Hīc ubi Deucaliōn (nam cētera tēxerat aequor)
cum cōsorte torī parvā rate vectus adhaesit, 10
Cōrycidas nymphās et nūmina montis adōrant.
Nōn illō melior quisquam nec amantior aequi
vir fuit, aut illā metuentior ūlla deōrum.

Juppiter ut liquidīs stāgnāre palūdibus orbem
et superesse virum dē tot modo milibus ūnum 15
et superesse videt dē tot modo milibus ūnam,
innocuōs ambōs, cultōrēs nūminis ambōs,
nūbila disjēcit, nimbisque Aquilōne remōtis
et caelō terrās ostendit et aethera terrīs.

Flūmina subsīdunt collēsque exīre videntur. 20
Jam mare lītus habet, plēnōs capit alveus amnēs.
Surgit humus: crēscunt loca dēcrēscētibz undīs,
postque diem longam nūdāta cacūmina silvae
ostendunt, līmumque tenent in fronde relictum.

Redditus orbis erat. Quem postquam vīdit inānem 25
Deucaliōn lacrimīs ita Pyrrham adfātur obortīs:
“Ō soror, ō conjūnx, ō fēmina sōla superstes,
terrārum, quāscumque vident occāsus et ortus,
nōs duo turba sumus. Possēdit cētera pontus.
Nunc genus in nōbīs restat mortāle duōbus, 30

(sic vīsum est superīs) hominumque exempla manēmus.”
Dixerat, et flēbant. Placuit caeleste precārī
nūmen, et auxilium per sacrās quacrere sortēs.

35 Ut templi tetigēre gradūs, prōcumbit uterque
atque ita “Sī precibus” dixerunt “nūmina jūstīs
victa remollēscunt, sī flectitur ira deōrum,
dic, Themī, quā generis damnum reparābile nostrī
arte sit, et mersīs fer opem, mītissima, rēbus.”

40 Mōta dea est sortemque dedit: “Discēdite templō
ossaue post tergum magnae jactāte parentis.”

“Magna parēns terra est: lapidēs in corpore terrae
ossa reor dīcī. Jacere hōs post terga jubēmur.”

Et jussōs lapidēs sua post vēstīgia mittunt.
Saxa (quis hoc crēdat, nisi sit prō teste vetustās?)
45 pōnere dūritiem coepēre suumque rigōrem
mollirique morā, mollitaue dūcere fōrmam.
Inque brevī spatiō superōrum nūmine saxa
missa virī manibus faciem trāxēre virōrum,
et dē fēmineō reparāta est fēmina jactū.

2. The Story of Echo

Ergo ubi Narcissum per dēvia rūra vagantem
vidit et incaluit, sequitur vēstīgia fūrtim:
quōque magis sequitur, flammā propiōre calēscit.
Forte puer, comitum sēductus ab agmine fidō,
5 dixerat “Equis adest?” et “Adest” responderat Ēchō.
Hic stupet, atque aciem partēs dīmīsīt in omnēs.
Vōce “Venī!” clāmat magnā. Vocat illa vocantem.
Respicit, et rūsus nullō veniente “Quid” inquit
“mē fugis?” et totidem, quot dīxit, verba recēpit.
10 Perstat, et, alternae dēceptus imāgine vōcis,
“Hūc coeāmus” ait, nullīque libentius umquam
respōnsūra, sonō “Coeāmus” rēttulit Ēchō.

Sprēta latet silvīs, pudibundaque frōndibus ōra
prōtegit, et sōlis ex illō vivit in antris.

Sed tamen haeret amor, crēscitque dolōre repulsae. 15
 Extenuant vigilēs corpus miserābile cūrae.
 Vōx manet: ossa ferunt lapidis trāxisse figūram.

3. The Argonauts

Dumque adeunt rēgem Phrixēaque vellera poscunt,
 concipit intereā validōs Aeētias ignēs
 et luctāta diū, postquam ratiōne furōrem
 vincere nōn poterat "Frūstrā, Mēdēa, repugnās.
 Mēns aliud suādet: videō meliōra probōque, 5
 dēteriōra sequor. Quid in hospite, rēgia virgō,
 ūreris et thalamōs aliēnī concipis orbis?

"At nisi opem tulerō, taurōrum adflābitur igne
 concurretque suae segetis tellūre creātis
 hostibus, aut avidō dabitur fera praeda dracōnī. 10
 Hoc ego sī patiar, tum inē dē tigride nātam,
 tum ferrum et scopulōs gestāre in corde fatēbor.
 Cūr nōn et spectō pereuntem oculōsque videndō
 cōnscelerō? Cūr nōn taurōs exhortor in illum
 terrigenāsque ferōs insōpītumque dracōnem?" 15

Dixit, et ante oculōs rēctum pietāsque pudorque
 cōnstitērant, et vieta dabat jam terga Cupidō.
 Ut vērō coepitque loquī dextramqueprehendit
 hospes et auxilium summissā vōce rogāvit
 prōmisitque torum, lacrimīs ait illa profūsīs 20
 "Quid faciam videō, nec mē ignōrantia vērī
 dēcipiet, sed amor. Servābere mūnere nostrō."

Postera dēpulerat stellās aurōra micantēs;
 conveniunt populi sacrum Māvortis in arvom
 cōnsistuntque jugīs. Mediō rēx ipse resēdit 25
 agmine purpureus scēptrōque insignis eburnō.
 Ecce adamantēis Vulcānum nāribus efflant
 acripedēs taurī, tāctaeque vapōribus herbae
 ārdent.

Tamen illis Aesone nātus 30

obvius it. Vertēre trucēs venientis ad ōra
 terribilēs vultūs praefixaque cornua ferrō
 pulvereumque solum pede pulsāvēre bisulcō
 fūmificīsque locum mūgītibus implēvērunt.

- 35 Dēriguēre metū Minyae. Subit ille (nec ignēs
 sēnsit anhelātōs; tantum medicāmina possunt)
 suppositōsque jugō pondus grave cōgit arātrī
 dūcere et insuētum ferrō prōscindere campum.
 40 Mirantur Colchī, Minyae clāmōribus augent
 adiciuntque animōs. Galeā tum sūmit aēnā
 vipereōs dentēs et arātōs spargit in agrōs.
 Sēmina molliū humus validō praetincta venēnō,
 et crēscunt fiuntque satī nova corpora dentēs.

- 45 Ille gravem mediōs silicem jaculātus in hostēs
 ā sē dēpulsum Mārtem convertit in ipsōs.
 Terrigenae pereunt per mūtua vulnera frātrēs
 cīvīlique cadunt aciē. Grātantur Achivī
 victōremque tenent avidīsque amplexibus haerent.

- 50 Pervigilem superest herbīs sōpīre dracōnem.
 Hunc postquam sparsit Lēthaeī grāmīne sūcī,
 verbaque ter dixit placidōs facientia somnōs,
 somnus in ignōtōs oculōs sibi vēnit, et aurō
 hērōs Aesonius potitur.

4. A Flying Machine of Ancient Times; the Experiment of Daedalus and Icarus

- Daedalus intereā, Crētēn longumque perōsus
 exsilium, tāctusque locī nātālis amōre,
 clausus erat pelagō. "Terrās licet" inquit "et undās
 obstruat, at caelum certē patet; ibimus illāc.
 5 Omnia possideat: nōn possidet āera Mīnōs."
 Dīxit, et ignōtās animum dīmittit in artēs,
 nātūramque novat, nam pōnit in ōrdine pinnās,
 ā minimā coeptās, longam breviōre sequente
 ut clīvō crēvisse putēs.

Tum linō mediās et cērīs adligat imās, 10
 atque ita compositās parvō curvāmine flectit,
 ut vērās imitētur avēs. Puer Īcarus ūnā
 stābat et, ignārus sua sē trāctāre perīcla,
 captābat plūmās, flāvam modo pollice cēram
 molliabat, lūsūque suō mirābile patris 15
 impediēbat opus.

Postquam manus ultima coeptīs
 imposita est, geminās opifex librāvit in ālās
 ipse suum corpus, mōtāque pendit in aurā.
 Instruit et nātum, “Mediō” que “ut līmite currās,
 Īcare” ait “moneō nē, sī dēmissior ibis, 20
 unda gravet pinnās, sī celsior, ignis adūrat.
 Inter utrumque volā.”

Inter opus monitūsque genae maduēre senilēs,
 et patriae tremuēre manūs: dedit ōscula nātō, 25
 nōn iterum repetenda! suō, pinnisque levātus
 ante volat comitūque timet, velut āles, ab altō
 quae teneram prōlem prōdūxit in āera nīdō,
 hortāturque sequī damnōsāsque ērudīt artēs,
 et movet ipse suās et nātī respicit ālās. 30

Et jam Jūnōnia laevā
 parte Samos fuerant Dēlosque Parosque relictāe,
 dextra Lebinthus erat fēcundaque melle Calymnē,
 cum puer audāci coepit gaudēre volātū
 dēseruitque ducem caelique cupīdine tātus 35
 altius ēgit iter: rapidī vicīnia sōlis
 mollit odōrātās, pinnārum vincula, cērās.
 Tābuerant cērae. Nūdōs quatit ille lacertōs,
 rēmigiōque carēns nōn ūllas percipit aurās;
 ōraque caeruleā patrium clāmāntia nōmen 40
 excipiuntur aquā quae nōmen trāxit ab illō.
 At pater infēlix, nec jam pater, “Īcare” dixit,
 “Īcare” dixit “ubi es? Quā tē regiōne requīram?”
 “Īcare” dicēbat. Pinnās aspexit in undīs,
 dēvōvitque suās artēs, corpusque sepulcrō 45
 condidit.

5. Philemon and Baucis

Juppiter hūc speciē mortālī cumque parente
 vēnit Atlantiadēs positīs cādūcifer ālis.
 Mille domōs adiēre, locum requiemque petentēs,
 mille domōs clausēre serae; tamen ūna recēpit,
 5 parva quidem, stipulīs et cannā tēcta palūstrī,
 sed pia Baucis anus parilique aetāte Philēmōn
 illā sunt annīs jūctī juvenālibus, illā
 cōsensuēre casā paupertātemque fatendō
 effēcēre levem nec iniquā mente ferendō.
 10 Nec rēfert dominōs illīc famulōs ne requīrās:
 tōta domus duo sunt, idem pārentque jubentque.

Ergō ubi caelicolae parcōs tetigēre penātēs
 summissōque humilēs intrārunt vertice postēs,
 membra senex positō jussit relevāre sedilī,
 15 quō superinjēcit textum rude sēdula Baucis.
 Inque focō tepidum cinerem dīmōvit et ignēs
 suscitāt hēsternōs foliisque et cortice siccō
 nūtrit et ad flammās animā prōdūcit anilī;
 multifidāsque facēs rāmāliaque ārida tētō
 20 dētulit et minuit parvōque admōvit aēnō,
 quodque suus conjūnx riguō conlēgerat hortō,
 truncat holus foliīs.

Intereā mediās fallunt sermōnibus hōrās.
 Accubuēre deī.
 25 Pōnitur hīc bicolor sincērae bāca Minervae
 conditaque in liquidā corna autumnālīa faece
 intibaque et rūdīx et lactis māssa coāctī
 ōvaque nōn āerī leviter versāta favillā.
 Parva mora est, epulāsque focī mīsere calentēs,
 30 nec longae rūsus referuntur vīna senectae
 dantque locum mēnsis paulum sēducta secundīs.
 Hīc nux, hīc mixta est rūgōsis cārica palmīs
 et dē purpureīs conlēctae vītibus ūvae;
 candidus in mediō favus est. Super omnia vultūs
 35 accessēre bonī nec iners pauperque voluntās.

Intereā totiēns haustum crātēra replērī
 sponte suā per sēque vident sucerēscere vīna.
 Attonitī novitāte pavent manibusque supīnīs
 conceipiunt Baucisque precēs timidusque Philēmōn
 et veniam dapibus nūllisque parātibus ōrant. 40
 Ūnicus ānser erat, minimae cūstōdia villae,
 quem dīs hospitibus dominī mactāre parābant.
 Ille celer pennā tardōs aetāte fatīgat
 ēlūditque diū tandemque est vīsus ad ipsōs
 cōnfūgisse deōs. Superī vetuēre necārī 45
 “Dī” que “sumus, meritāsque luet vicīnia poenās
 impia” dīxērunt. “Vōbīs immūnibus hujus
 esse malī dabitur. Modo vestra relinquitē tēcta
 ac nostrōs comitāte gradūs et in ardua montis
 ite simul.” Pārent ambō baculisque levātī 50
 nītuntur longō vēstīgia pōnere clivō.

Flexēre oculōs et mersa palūde
 cētera prōspiciunt, tantum sua tēcta manēre.
 Dumque ea mīrantur, dum dēflent fāta suōrum,
 illa vetus dominīs etiam casa parva duōbus 55
 vertitur in templum; furcās subiēre columnae
 caelātaeque forēs aurātaque tēcta videntur.

Tālia tum placidō Sātūrnīus ēdidit ōre:
 “Dicite, jūste senex, et fēmina conjuge jūstō
 digna, quid optētis.” Cum Baucide pauca locūtus 60
 jūdicium superīs aperit commūne Philēmōn:
 “Esse sacerdōtēs dēlūbraque vestra tuērī
 poseimus: et quoniam concordēs ēgimus annōs,
 auferat hōra duōs eadem, nec conjugis umquam
 būsta meae videam neu sim tumulandus ab illā.” 65

Vōta fidēs sequitur. Templī tūtēla fuēre
 dōnec vīta data est. Annīs aevōque solūtī
 ante gradūs sacrōs cum stārent forte locīque
 nārārēnt cāsūs, frondēre Philēmōna Baucis,
 Baucida cōnspexit senior frondēre Philēmōn. 70
 Jamque super geminōs crēscēte cacūmine vultūs,
 mūtua, dum licuit, reddēbant dicta “Valē” que

"Ō conjūnx," dixēre simul, simul abdita tēxit
ōra frutex.

6. Atalanta

Territa sorte deī per opācās innuba silvās
vivit et instantem turbam violenta procōrum
condiciōne fugat. "Nec sum potienda, nisi" inquit
"victa prius cursū. Pedibus contendite mēcum.

- 5 Praemia vėlōcī conjūnx thalamīque dabuntur,
mors pretium tardīs. Ea lēx certāminis estō."
Illa quidem immītis: sed (tanta potentia fōrmæ est)
vēnit ad hanc lēgem temerāria turba procōrum.

- 10 Sēderat Hippomenēs cursūs spectātor inīquī
et "Petitur cuiquam per tanta perīcula conjūnx?"
dīxerat ac nimiōs juvenum damnārat amōrēs.

- Laudandō concipit ignēs
- et nē quis juvenum currat vėlōcius optat
invidiāque timet. "Sed cūr certāminis hujus
15 intemptāta mihī fortūna relinquitur?" inquit.
"Audentēs deus ipse juvat." Dum tālia sēcum
exigit Hippomenēs, passū volat ālite virgō.
Aura refert ablāta citīs tālāria plantīs,
inque puellārī corpus candōre rubōrem
20 trāxerat, haud aliter quam cum super ātria vėlum
candida purpureum simulātās īnficit umbrās.
Dum notat haec hospes, dēcurra novīssima mēta est,
et tegitur fēstā vietrix Atalanta corōnā.
Dant gemitum victī penduntque ex foedere poenās.

- 25 Nōn tamen ēventū juvenis dēterritus hōrum
cōnstitit in mediō, vultūque in virgine fixō,
"Quid facilem titulum superandō quaeris inertēs?
Mēcum cōnfer" ait. "Seu mē fortūna potentem
fēcērit, ā tantō nōn indignābere vincī.
30 Namque mihī genitor Megareus Onchēstius, illi
est Neptūnus avus, pronepōs ego rēgis aquārum,

nec virtūs citrā genus est: seu vincar, habēbis,
Hippomenē victō, magnum et memorābile nōmen."

Tālia dicentem mollī Sohoenēia vultū
aspicit, et dubitat superārī an vincere mālīt. 35
Atque ita "Quis deus hunc fōrmōsīs" inquit "inīquus
perdere vult cāraeque jubet discrimine vītae
conjugium petere hoc? Nōn sum, mē jūdīce, tantī.
Nec fōrmā tangor (poteram tamen hāc quoque tangī),
sed quod adhūc puer est: nōn mē movet ipse, sed aetās. 40
Quid quod inest virtūs et mēns interrīta lētī?
Quid quod ab aequoreā numerātur orīgīne quārtus?
Quid quod amat tantīque putat cōnūbia nostra,
ut pereat, si mē fors illī dūra negārit?
Dum licet, hospes, abī thalamōsque relinque cruentōs. 45
Conjugium crūdēle meum est: tibi nūbere nūlla
nōlet, et optārī potes ā sapiente puellā.
Cūr tamen est mihi cūra tuī, tot jam ante perēptīs?
Occidet hic igitur, voluit quia vīvere mēcum,
indignamque necem pretium patiētur amōris? 50
Sed nōn culpa mea est. Utinam dēsistere vellēs,
aut, quoniam es dēmēns, utinam vēlōcior essēs!
Ā! quam virgīneus puerilī vultus in ore est!
Ā! miser Hippomenē, nōllem tibi vīsa fuissem.
Vīvere dignus erās." 55

Jam solitōs poseunt cursūs populusque paterque,
cum mē sollicitā prōlēs Neptūnia vōce
invocat Hippomenēs "Cytherā" que "comprecō ausīs
adsit" ait "nostrīs, et, quōs dedit, adjuvet Ignēs." 60
Dētulit aura preeēs ad mē nōn invida blandās,
mōtaque sum, fateor, nec opis mora longa dabātur.
Est ager, indigenae Tamasēnum nōmine dīeunt,
tellūris Cypriae pars optima, quam mihi prīscī
sacrāvēre senēs templisque accēdere dōtem
hanc jussēre meīs. Mediō nitet arbor in arvō, 65
fulva comās, fulvō rāmīs erepītantibus aurō.
Hinc tria forte meā veniēns dēcerpta ferēbam
aurea pōma manū, nūllīque videnda nisi ipsī,
Hippomenēn adiī docuīque quis ūsus in illīs.

- 70 Signa tubae dederant, cum carcere prōnus uterque
 ēmicat et summam celerī pede libat harēnam.
 Posse putēs illōs siccō freta rādere passū
 et segetis cānae stantēs percurrere aristās.
 Adiciunt animōs juvenī clāmorque favorque
- 75 verbaque dīcentum "Nunc, nunc incumbere tempus,
 Hippomenē, properā! Nunc vīribus ūtere tōtīs.
 Pelle moram. Vincēs." Dubium, Megarēius hērōs
 gaudeat an virgō magis hīs Schoenēia dietīs.
 Ō quotiēns, cum jam posset trānsīre, morāta est!
- 80 Āridus ē lassō veniēbat anhēlitus ōre,
 mētaque erat longē. Tum dēnique dē tribus ūnum
 fētibus arboreīs prōlēs Neptūnia mīsīt.
 Obstipuit virgō nitidīque cupīdine pōmī
 dēclīnat cursūs aurumque volūbile tollit.
- 85 Praeterit Hippomenēs; resonant spectācula plausū.
 Illa moram celerī cessātaque tempora cursū
 corrigit atque iterum juvenem post terga relinquit
 et rursus pōmī jactū remorāta secundī
 cōnsequitur trānsitque virum. Pars ultima cursūs
- 90 restābat. "Nunc" inquit "adēs, dea mūneris auctor."
 Inque latus campī, quō tardius illa redīret,
 jēcīt ab obliquō nitidum juvenāliter aurum.
 An peteret, virgō vīsa est dubitāre: coēgī
 tollere et adjēcī sublātō pondera mālō
- 95 impediūque oneris pariter gravitāte morāque.
 Nēve meus sermō cursū sit tardior ipsō,
 praeterita est virgō; dūxit sua praemia victor.

7. Janus

Prospera lūx oritur. Linguīs animīsque favēte!

Nunc dīcenda bonā sunt bona verba dīē.

Līte vacent aurēs, insānaque prōtinus absint
 jurgia. Differ opus, livida turba, tuum.

ε Cernis, odōrātīs ut lūceat ignibus aether,
 et sonet accēnsīs spīca Cilissa focīs?

Vestibus intactīs Tarpējās itur in arcēs,
 et populus fēstō concolor ipse suō est.

Jamque novī praeēunt fascēs, nova purpura fulget,
et nova conspicuum pondera sentit ebur. 10

Juppiter arce suā tōtum cum spectet in orbem,
nīl nisi Rōmānum, quod tueātur, habet.

Salvē, laeta diēs, meliorque revertere semper,
ā populō rērum digna potente colī.

Quidque ubīque vidēs, caelum, mare, nūbila, terrās 15
omnia sunt nostrā clausa patentque manū.

Mē penes est ūnum vāstī cūstōdia mundi,
et jūs vertendī cardinis omne meum est,
cum libuit Pācem placidīs ēmittere tēctīs,
libera perpetuās ambulat illa viās. 20

Sanguine lētiferō tōtus miscēbitur orbis,
nī teneant rigidae condita bella serae.

8. Arion

Quod mare nōn nōvit, quae nescit Arīona tellūs?
Carmine currentēs ille tenēbat aquās.

Saepe sequēns agnam lupus est ā vōce retentus.

Saepe avidum fugiēns restitit agna lupum.

Saepe canēs leporēsque umbrā cubuēre sub ūnā. 5
et stetit in saxō proxima cerva leae,

et sine lite loquax cum Palladis ālite cornix
sēdit, et accipitrī jūcta columba fuit.

Nōmen Arīonium Siculās implēverat urbēs,
captaque erat lyricīs Ausonia ōra sonīs. 10

Inde domum repetēns puppē conscendit Arīon,
atque ita quacsitās arte ferēbat opēs.

Forsitan, infēlix, ventōs undāsque timēbās,
at tibi nāve tuā tūtius aequor erat.

Namque gubernātor dēstrictō cōstitit ense 15
cēteraque armātā cōnscia turba manū.

Quid tibi cum gladiō? Dubiam rege, nāvita, puppē!

Nōn haec sunt digitīs arma tenenda tuīs.

Ille, metū viduus "Mortem nōn dēprecor" inquit,

- 20 "sed liceat sumptā pauca referre lyrā."
Dant veniam, ridentque moram.
- Prōtinus in mediās ōrnātus dēsilit undās.
Spargitur impulsā caerula puppis aquā.
Inde — fidē majus! — tergō delphīna recurvō
25 sē memorant onerī supposuisse novō.
Ille sedēns citharamque tenet pretiumque vehendī
cantat et aequoreās carmine mulcet aquās.
Dī pia facta vident. Astrīs delphīna recēpit
Juppiter.

9. Proserpina

- Terra tribus scopulis vāstum prōcurrit in aequor
Trīnacris, ā positū nōmen adepta locī:
grāta domus Cererī. Multās ea possidet urbēs,
in quibus est cultō fertilis Enna solō.
5 Frīgida caelestum mātērē Arethūsa vocārat.
Vēnerat ad sacrās et dea flāva dapēs.
- Fīlia, cōnsuētīs ut erat comitāta puellīs,
errābat nūdō per sua prāta pede.
Tot fuerant illīc quot habet nātūra colōrēs:
10 pīctaque dissimilī flōre nitēbat humus.
Quam simul aspexit "Comitēs, accēdite" dixit,
"et mēcum plēnōs flōre referte sinūs."
Praeda puellārēs animōs oblectat inānis;
et nōn sentitur sēdulitāte labor.
15 Illa legit calthās: huic sunt violāria cūrae.
Illa papāvereās subsecat ungue comās
Plūrima lēcta rosa est. Sunt et sine nōmine flōrēs.
Ipsa crocōs tenuēs līliaque alba legit.
Carpendī studiō paulātīm longius itur
20 et dominam eāsū nūlla secūta comes.
Hanc videt, et vīsam patruus vōlēciter aufert;
rēgnaque caeruleis in sua portat equīs.

10. Ovid's Banishment from Rome

- Cum subit illius tristissima noctis imāgō
 quā mihi suprēmum tempus in Urbe fuit,
 cum repetō noctem quā tot mihi cāra reliquī,
 lābitur ex oculis nunc quoque gutta meis.
 Jam prope lūx aderat quā mē discēdere Caesar
 finibus extrēmae jusserat Ausoniae.
 Nec spatium fuerat, nec mēns satis apta parandī:
 torpuerant longā pectora nostra morā.
 Nōn mihi servōrum, comitēs nōn cūra legendī,
 nōn aptae profugō vestis opisve fuit. 10
 Nōn aliter stupuī quam quī Jovis ignibus ictus
 vivit et est vītae nescius ipse suae.
 Ut tamen hanc animī nūbem dolor ipse remōvit,
 et tandem sēnsūs convaluēre meī,
 adloquor extrēmum maestōs abitūrus amicōs, 15
 quī modo dē multīs ūnus et alter erant.
 Uxor amāns flentem flēns ācrius ipsa tenēbat,
 imbre per indignās ūsque cadente genās.
 Nāta procul Libyeis aberat diversa sub ōris,
 nec poterat fātī certior esse meī. 20
 Quōcumque aspicerēs, lūctūs gemitūsque sonābant,
 inque domō lacrimās angulus omnis habet.
 Jamque quiēscēbant vōcēs hominumque canumque,
 lūnaque nocturnōs alta regēbat equōs.
 "Nūmina vicinīs habitantia sēdibus" inquam 25
 "jamque oculis numquam templa videnda meis,
 dīque relinquendī, quōs urbs habet alta Quirinī,
 este salūtātī tempus in omne mihi!"
 Quid facerem? Blandō patriae retinēbar amōre;
 ultima sed jussae nox erat illa fugae. 30
 Ter limen tetigī, ter sum revocātus, et ipse
 indulgēns animō pēs mihi tardus erat.
 Saepe, "valē" dictō, rūsus sum multa locūtus,
 et quasi discēdēns ōscula summa dedi.
 Saepe eadem mandāta dedi mēque ipse fefellī, 35
 respiciēs oculis pignora cāra meis.

- Dum loquor et flēmus, caelō nitidissimus altō,
 stella gravis nōbīs, Lūcifer ortus erat.
 Dīvidor haud aliter quam sī mea membra relinquam,
 40 et pars abrumpī corpore vīsa suō est.
 Tum vērō exoritur elāmor gemitūsque meōrum,
 et feriunt maestae pectora nūda manūs.
 Tum vērō conjūnx, humerīs abeuntis inhaerēns,
 miscuit haec lacrimīs trīstia verba meīs:
 45 “Nōn potes āvellī: simul hinc, simul ibimus” inquit.
 “Tē sequar et conjūnx exsulis exsul erō.
 Tē jubet ā patriā discēdere Caesaris ira,
 mē pietās: pietās haec mihi Caesar erit.”
 Vivat! et absentem (quoniam sic fāta tulērunt)
 50 vivat ut auxiliō sublevet ūsque suō.

11. Ovid's Autobiography in Verse

- Sulmo mihi patria est, gelidīs ūberrimus undīs,
 milia quī noviēs distat ab Urbe decem.
 Ēditus hīc ego sum nec nōn, ut tempora nōrīs,
 cum cecidit fātō cōnsul uterque parī.
 5 Frāter ad ēloquium viridī tendēbat ab aevō,
 fortia verbōsī nātus ad arma forī,
 at mihi jam puerō caelestia sacra placēbant,
 inque suum fūrtilm Mūsa trahēbat opus.
 Saepe pater dīxit “Studium quid inūtile temptās?
 10 Maconidēs nullās ipse reliquit opēs.”
 Mōtus eram dictīs, tōtōque Helicōne relictō
 scribere temptābam verba solūta modīs.
 Sponte suā carmen numerōs veniēbat ad aptōs,
 et quod temptābam scribere versus erat.
 15 Intereā tacitō passū lābentibus annīs
 liberior frātrī sūmpta mihique toga est.
 Jamque decem vītae frāter gemināverat annōs,
 cum perit, et coepī parte carēre meī.
 Nec patiēns corpus nec mēns fuit apta labōrī,
 20 sollicitaeque fugāx ambiōnis eram,
 et petere Āoniae suadēbant tūta sorōrēs

ōtia, jūdicīō semper amāta meō.
 Multa quidem scrīpsī, sed, quae vitiōsa putāvi,
 ēmendātūris ignibus ipse dedi.

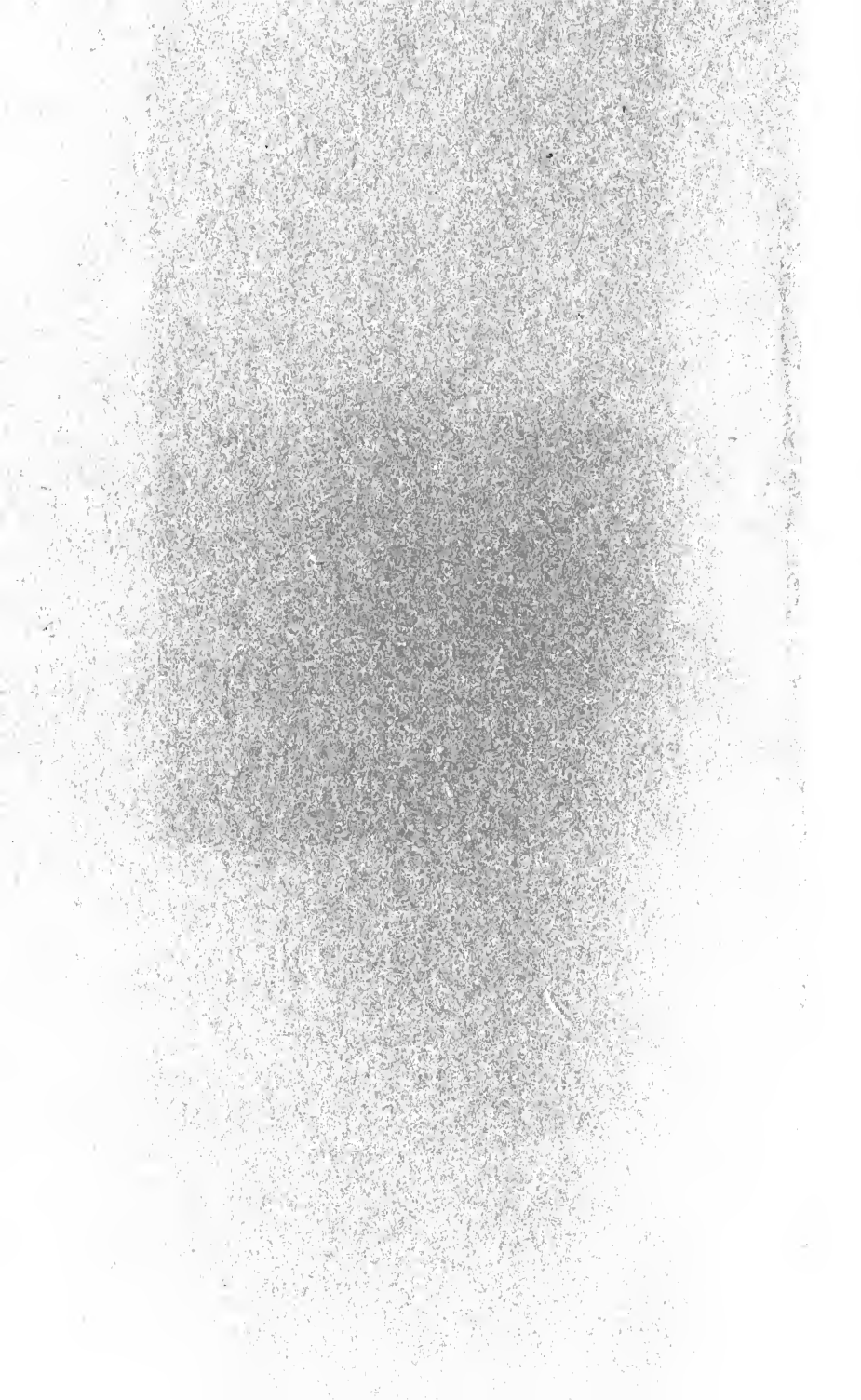
Fēlicēs ambō tempestivēque sepultī, 25
 ante diem poenae quod periēre meae!
 Mē quoque fēlicem, quod nōn vīventibus illis
 sum miser, et dē mē quod doluēre nihil!

Jam mihi cānitiēs pulsīs meliōribus annīs
 vēnerat, antiquās miscueratque comās, 30
 cum maris Euxinī positōs ad laeva Tomitās
 quaerere mē laesi principis ira jubet.

Totque tulī cāsūs pelagō terrāque quot inter
 occultum stellae cōnspicuumque polum.
 Hic ego finitimīs quamvis circumsoner armīs, 35
 trīstia, quō possum, carmine fāta levō.

Grātia, Mūsa, tibi! nam tū sōlācia praebēs,
 tū cūrae requiēs, tū medicīna venīs.
 Tū mihi, quod rārū est, vivō sublimē dedisti
 nōmen ab exsequiīs quod dare fāma solet. 40

Date Due

L LIBRARY FACILITY

7 782 2

Library Binding Catalog

PA2095
W44

DEMCO
LET BINDER
Photomount

